

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ШЕРЕМЕТА ВІКТОРІЯ ПЕТРІВНА

УДК 811.161.2'373.4(043.3)

**НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ СТЕРЕОТИПИ
МОВООБРАЗУ ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ**

спеціальність 10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник –
Мацько Любов Іванівна
академік НАПН України, доктор
філологічних наук, професор

Київ – 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ	12
1.1. Мова і культура: етнолінгвокультурологічний аспект вивчення	12
1.1.1. Етнолінгвокультурологічні дослідження українських мовознавців XX – початку XXI ст.	12
1.1.2. Етнолінгвокультурологічні погляди зарубіжних науковців XX – початку XXI ст.	23
1.2. Національно-культурний стереотип жінки: проблеми типологізації	32
1.2.1. Стереотип як загальнонауковий феномен	32
1.2.2. Поняття «стереотип»у лінгвістичних дослідженнях: типологія, функції	36
1.2.3. Класифікація національно-культурних стереотипів жінки в традиційній культурі українців.....	51
1.3. Методологія лінгвостилістичного дослідження національно-культурного стереотипу жінки в українських народних піснях	60
Висновки до першого розділу.....	66
РОЗДІЛ 2. НОМІНАЦІЯ ЖІНКИ ЯК ВИРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ	68
2.1. Лексико-семантичне поле «Назви осіб жіночої статі» в народнопоетичній мовній моделі світу	68
2.2. Номінація жінки за віковою характеристикою	73
2.2.1. Лексико-семантична група «Молода незаміжня ЖІНКА»	73
2.2.2. Лексико-семантична група «Молода заміжня ЖІНКА»	101
2.2.3. Лексико-семантична група «Доросла заміжня ЖІНКА»	103
2.2.4. Лексико-семантична група «ЖІНКА похилого ¹ віку».....	108
2.3. Номінація жінки за родинними стосунками та свояцтвом	109
2.3.1. Лексико-семантична група МАТИ.....	110
2.3.2. Лексико-семантична група ДОЧКА.....	124
2.3.3. Лексико-семантична група СЕСТРА.....	130
2.3.4. Лексико-семантична група НЕВІСТКА.....	133

---

¹ 4. Яка наближається до глибокої старості (про вік). // Яка досягла такого віку. *Похилого віку* [36, с. 1093].

2.4. Номінація жінки за сімейним станом (соціальною роллю).....	138
2.4.1. Лексико-семантична група НАРЕЧЕНА.....	139
2.4.2. Лексико-семантична група ДРУЖИНА.....	141
2.4.3. Лексико-семантична група ПОКРИТКА.....	145
2.4.4. Лексико-семантична група ВДОВА.....	147
Висновки до другого розділу	149
РОЗДІЛ 3. ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ	
НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ МОВООБРАЗУ	
ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ	152
3.1. Аспекти реконструкції національно-культурних стереотипів мовообразу жінки в українських народних піснях	152
3.2. Зовнішність жінки як показник національно-культурних стереотипів.....	153
3.2.1. Мовна реалізація позитивного національно-культурного стереотипу ЖІНКА-КРАСУНЯ (мовний портрет)	154
3.2.2. Мовна реалізація національно-культурного стереотипу ЖІНКА-КРАСУНЯ (одяг, взуття, прикраси)	171
3.3. Мовна реалізація національно-культурного стереотипу ХОРОША ЖІНКА – ПОГАНА ЖІНКА.....	180
3.3.1. Мікростереотип ХОРОША ДОЧКА	180
3.3.2. Мікростереотип ЧЕСНА / НЕЧЕСНА ДІВЧИНА	183
3.3.3. Мікростереотип ГАРНА ДРУЖИНА	185
3.3.4. Мікростереотип РІДНА / НЕРІДНА МАТИ.....	188
3.3.5. Мікростереотип ЖІНКА-ЧАРІВНИЦЯ.....	190
Висновки до третього розділу.....	192
ВИСНОВКИ	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	199
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	225

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

бойк. – бойківський	одн. – одинина
вищ. – вищій	перен. – переносне
гал. – галицький	пестл. – пестливе
див. – дивись	поділ. – подільський
діал. – діалектне	поет. – поетичне
етн. – етнографічний	поліс. – поліський
ЖЗУЕ – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник- довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.	рідковжив. – рідковживаний
жін. р. – жіночий рід	розм. – розмовне
заст. – застаріле	СГ – Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1958- 1959.
зменш. – зменшувальне	с. р. – середній рід
зменш.-пестл. – зменшено-пестливий	СУМ – Словник української мови: в 11 тт. / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
зневажл. – зневажливе	ССУМ – Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін. – К.: Наук. думка, 1999-2000.
ін. – інші	фам. – фомільярне
ірон. – іронічне	фолькл. – фольклорне
лат. – латинський	цит. – цитата
лемк. – лемківський	чернігів. – чернігівський
ЛСГ – лексико-семантична група	чол. р. – чоловічий рід
МН – метафорична назва	
мнж. – множина	
Н. в. – називний відмінок	
НКС – національно-культурний стереотип	
нар.-поет. – народно-поетичне	

ВСТУП

Посилення уваги в сучасному мовознавстві до антропоцентричної парадигми надає змогу розглядати загальнотеоретичні проблеми запропонованої Е. Бенвеністом тріади «мова – культура – людська особистість» [16] більш збалансовано, з урахуванням усіх об'єктивних аспектів реалізації людини «у мові і через мову». Виділення такої парадигми має у своїй основі констатацію основного об'єкта дослідження в мовознавстві – людини. При цьому культурно вагомим фрагментом відображеної дійсності є не тільки сам образ людини, але і його стереотипні характеристики, що їх зафіксовано у мові відповідними одиницями. Вивчення етнокультурної специфіки мови, осмислення її як способу сприйняття світу зумовило виникнення нових наукових напрямів – когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики, етнопсихолінгвістики тощо. Представники цих наукових галузей активно вивчають важливі етнокультурні елементи: символи, концепти, стереотипи.

Мова безпосередньо впливає на формування особистості, а тому відповідно і на формування нації, бо є однією з найважливіших ознак етносу. Мовно-культурні традиції нашого народу яскраво виражені в текстах усної словесності, а особливо – українських народних пісень. В уснопоетичній творчості відображено характер мислення, погляди, духовні й естетичні орієнтири українського народу, пов'язані зі способом його життя, мовні образи фольклорно-пісенних надбань. Саме тому тексти українських народних пісень можемо розглядати як мовно-естетичні знаки національної культури, як основу народнопоетичного складника словника сучасної української літературної мови (В. Жайворонок [100; 101], С. Єрмоленко [90], Н. Данилюк [68] та ін.).

Вивчення взаємозв'язку мовних одиниць та культури започатковано й розвинуто у працях В. фон Гумбольдта [61; 62], О. Потебні [199; 200], П. Житецького [105], І. Франка [267], В. Сімовича [218], І. Огієнка [192], Ю. Шевельова [282] та інших науковців. Як «дзеркало культури» мову розглядають Н. Арутюнова [5], А. Вежбицька [35], Ю. Лотман [165], Ю. Степанов [241], М. Толстой [259] та ін. Мову як культурний код нації, а національну культуру українців як найвагоміший чинник формування української літературної мови вивчають О. Барабаш-Ревак [9], І. Голубовська [50; 51], П. Гриценко [60], С. Єрмоленко [88; 90], В. Жайворонок [100], М. Жуйкова [106], В. Кононенко [136],

Т. Космеда [143], С. Лавриненко [156], Л. Лисиченко [162], Л. Мацько [279], Л. Савченко [209], О. Селіванова [212], Н. Слухай [229], О. Тищенко [251] та ін.

Мова і культура – складні взаємопов’язані системи, елементи яких як перетинаються, нашаровуються, утворюючи цілісну парадигму, так і розвиваються паралельно, розгортаються в просторі й часі, в безпосередньому зв’язку зі становленням народу – творця й носія національної культури та мови. У смислових наповненнях слова, висловлюваннях і текстах утілено історично-культурні складники національно-культурного процесу. Національно-мовна особистість, використовуючи лексико-семантичне багатство рідної мови, (...) отримує доступ до надбань культури, інтегрує попередні знання, здатна прогнозувати наступні [179, с. 31].

Дослідження, присвячені різноманітним аспектам вивчення феномену стереотипізації, надзвичайно актуальні, оскільки національно-культурні мовні стереотипи виявляються на всіх рівнях свідомості при комунікативній взаємодії і безпосередньо впливають на поведінку представників певної національної, соціальної спільноти. Поняття «стереотип» активно вивчають когнітологи, етнолінгвісти, психолінгвісти, лінгвокультурологи, соціолінгвісти, представники теорії міжкультурної комунікації: М. Алефіренко [2], Є. Бартмінський [11; 295], Ф. Бацевич [14], А. Белова [19], І. Голубовська [51], В. Дем’янков [77], В. Жайворонок [100], М. Жуйкова [107], І. Іванова [110], В. Іващенко [111], А. Івченко [112], О. Калита [116], У. Квастхофф [120], В. Красних [154], В. Манакін [167], В. Маслова [173], І. Овчиннікова [190], С. Поворознюк [196], З. Попова [198], Ю. Прохоров [202], Т. Радзівська [204], О. Садохін [210], О. Селіванова [214], Н. Сологуб [232], Ю. Сорокін [233], В. Телія [250], О. Тищенко [252], С. Толстая [254] та ін. У сучасній лінгвогендерології гендерні стереотипи вивчають: О. Кісь [122], В. Коваль [127], Т. Космеда [140], О. Левченко [158; 159], А. Мартинюк [168], В. Слінчук [223], Т. Сукаленко [245] та ін. Стереотипи у певному сенсі є репрезентантами культури в діалозі культур, важливою ознакою етносу, показником належності людини до певної культури, символом національно-культурної ідентифікації особистості.

Актуальність дослідження визначена його проблематикою – зв’язки мови, мислення, свідомості з традиційною культурою українців; співвідношення «мова» –

«традиційна духовна народна культура». У сучасному українському мовознавстві ще не було узагальненої монографічної праці, у якій би на матеріалі українських народних пісень різних жанрово-тематичних груп здійснювався цілісний багатовимірний опис національно-культурних стереотипів мовообразу жінки. Актуальність також зумовлена потребою вивчення в етнолінгвокультурологічному аспекті тих мовних одиниць, які позначають національно-культурні стереотипи. Такі праці набувають особливої ваги в межах когнітивного напрямку лінгвістичної науки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація відповідає науковій проблематиці кафедри стилістики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук». Тему дисертації затверджено на засіданні Наукової ради «Українська мова» Інституту української мови НАН України (витяг із протоколу № 55 від 28 грудня 2010 року).

Мета дослідження – з'ясувати лінгвістичні засоби творення національно-культурного стереотипу мовообразу жінки в українських народних піснях, проаналізувати поетику та символіку українських народнопісенних текстів.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) проаналізувати праці науковців, присвячені вивченню поняття «стереотип», сформулювати теоретико-методологічні засади дослідження;
- 2) висвітлити проблеми типологізації національно-культурних стереотипів;
- 3) описати національно-культурні особливості стереотипних уявлень про жінку в традиційній культурі українців;
- 4) розробити структуру національно-культурного стереотипу мовообразу жінки в українських народних піснях;
- 5) визначити типи номінацій жінки в українській народнопоетичній моделі світу;
- 6) виявити мовну реалізацію позитивних та негативних національно-культурних стереотипів мовообразу жінки в українських народних піснях.

Об'єкт дослідження – лінгвостилістичні засоби реалізації мовного образу жінки в українських народних піснях в аспекті семантики, стилістики, лінгвокультурології та у зв'язку з культурологічними настановами народу.

Предмет дослідження – національно-культурні стереотипи мовообразу жінки в

українських народних піснях в аспекті семантики, стилістики, лінгвокультурології.

Методи та прийоми дослідження лінгвістичних досліджень українських народних пісень: *гіпотетико-дедуктивний* (для добору фактичного матеріалу); *описовий* (для системної характеристики мовообразу жінки в його загальній та метафоричній репрезентації; для визначення лексико-фразеологічних та стилістичних одиниць, їх класифікації та систематизації словникового складу текстів українських народних пісень у парадигматичному та синтагматичному аспектах; для висвітлення світоглядно-естетичних настанов українського народу, зафіксованих у пісенних текстах, і систематизування мовних ресурсів та їх лінгвістичних інтерпретацій); *методики дефініційного і компонентного аналізу* (для окреслення семантичної основи загальних та образно-метафоричних номінацій жінки в пісенних текстах; для співвіднесення значення лексичних одиниць з окремими поняттєвими елементами стереотипу жінки у свідомості українців і встановлення семантичної структури цих одиниць); *прийоми порівняння і узагальнення* (для аналізу теоретичного матеріалу та виокремлення основних аспектів лінгвістичного вчення про стереотип); *контекстуальний аналіз* (для виявлення семантичного навантаження значення певних лексем у конкретному оточенні); *лексико-семантичний аналіз* (для дослідження семантики мовних одиниць, їх емоційного навантаження); *моделювання лексико-семантичних полів* (для реконструювання і репрезентації образу жінки у національно-мовній картині світу української народної пісні); *семіотичних опозицій* (для виявлення типових фольклорних протиставлень); *зіставлення семантико-стилістичних характеристик фольклорних лексем із відповідними одиницями, зафіксованими у словниках літературної мови*; *етимологічні довідки* (для з'ясування змістового наповнення лексичних одиниць); елементи *кількісного аналізу*.

Джерельною базою дослідження стали збірники українського фольклору XIX – XX ст. О. Бодяньського, В. Гнатюка, Я. Головацького, Б. Грінченка, З. Доленги-Ходаковського, М. Максимовича, А. Метлинського, С. Тобілевич, І. Франка, П. Чубинського та ін.; жанрово-тематичні збірники весільних, календарно-обрядових пісень (веснянки, купальські пісні, колядки та щедрівки), пісень про кохання, родинне життя; пісенні тексти, записані від виконавців українського фольклору Я. Зуїхи,

А. Голентюк та ін.; регіональні збірники (пісні Буковини, Волині, Закарпаття, Поділля, Полісся, Сумщини, Хмельниччини, Чернігівщини); матеріали, зібрані сучасними дослідниками українського фольклору Н. Присяжнюк, В. Дубравіним та ін. Для аналізу семантики мовних одиниць залучено Словарь української мови в 4 т. (К., 1907–1909) за ред. Б. Грінченка, Словник української мови в 11 т. (К., 1971–1980); використано дані етнолінгвістичного словника-довідника «Знаки української етнокультури» В. Жайворонка (К., 2006).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що в дисертації вперше в українському мовознавстві

- *розглянуто й узагальнено* розвиток змісту поняття «стереотип» у дослідженнях представників різних наукових напрямів;
- *описано* національно-культурні особливості стереотипних уявлень про жінку в традиційній культурі українців;
- *подано* власну інтерпретацію структури національно-культурного стереотипу мовообразу жінки в українській мові на матеріалі українських народних пісень різних жанрово-тематичних груп;
- *здійснено* комплексний аналіз та систематизацію національно-культурних стереотипів мовообразу жінки, зафіксованих у текстах українських народних пісень;
- *визначено* типи номінацій жінки в українській народнопоетичній моделі світу;
- *структуровано* лексико-семантичне поле мовообразу жінки у пісенних текстах різних жанрово-тематичних груп;
- *визначено* структуру синонімічних та антонімічних номінацій мовообразу жінки, з'ясовано емоційно-оцінний та образний складники їхньої семантики;
- *описано* загальні, діалектні, метафоричні та фразеологічні номінації на позначення жінки у структурі мовної свідомості українців за матеріалами пісенних текстів різних жанрів у їх зіставленні з номінаціями, засвідченими в лексикографічних джерелах української літературної мови;
- *виявлено* мовну реалізацію позитивних та негативних національно-культурних стереотипів мовообразу жінки в українських народних піснях;
- *виділено і охарактеризовано* мовні одиниці, за допомогою яких відбувається фіксація

ментальних структур у зразках пісенної творчості, з'ясовано умови їх функціонування в текстах різних пісенних жанрів, проаналізовано і узагальнено стилістичні функції відповідних номінацій.

Теоретичне значення дисертації полягає в поглибленні окремих аспектів теорії національно-культурного стереотипу. За допомогою аналізу мовообразу жінки вдалося доповнити та узагальнити розуміння сутності культурного елемента у складі мовного знака, поповнити уявлення про мову як форму етнічної свідомості та про функціонування стереотипних уявлень. Матеріали дисертації можуть слугувати для подальших студій у галузі етнолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвостилістики та лексикології української мови. Результати роботи сприятимуть поглибленій реконструкції української національно-мовної картини світу.

Практичне значення дослідження. Отримані результати дослідження можуть бути використані для проведення спеціалізованих курсів і семінарів з питань стилістики української мови, основ теорії комунікації, етнолінгвістики, лінгвокультурології, історії літературної мови, структурного аналізу тексту тощо. Запропоновані матеріали можна використовувати для укладання словника стереотипів української народної пісні.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і практичні результати дисертаційного дослідження викладено в доповідях та апробовано на наукових конференціях, зокрема: звітно-наукових конференціях викладачів кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова; XI Всеукраїнському соціолінгвістичному семінарі (Львів, 2014); Всеукраїнській науковій конференції «Українська мовна особистість. До 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка» (Київ, 2014); IV Міжнародній науковій конференції молодих учених «Мова і соціум: етнокультурний аспект» (Бердянськ, 2014); Міжнародній науковій конференції «Лінгвістичний простір вищої школи драгомановців (до 95-річчя кафедри української мови та 180-річчя Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова)» (Київ, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Мова та культура: сучасні аспекти співвідношення» (Одеса, 2015); VII Міжнародній науковій конференції «Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования» (Брест, Республіка Білорусь, 2015); III та IV

Міжнародних науково-практичних заочних інтернет-конференціях: «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» (Острог, 2014; 2015); VI Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції з україністики «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (Мюнхен, Німеччина, 2015); VIII Міжнародному симпозиумі «Гуманітарні і суспільні науки в Європі: досягнення і перспективи» (Відень, Австрія, 2015); XV науковій конференції «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2016).

Публікації. Результати дослідження викладено у 8 статтях, одна з яких – закордонна, та в 4 публікаціях у збірниках тез і матеріалів наукових конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури (298 позицій), списку використаних джерел (100 позицій). Загальний обсяг роботи – 231 сторінка, основний зміст дослідження викладено на 198 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Мова і культура: етнолінгвокультурологічний аспект вивчення

Кожен народ як носій своєї культури, поєднуючи універсальні й національні світоглядні константи, збагачує людство неповторними, оригінальними результатами своєї праці, використовуючи при цьому досвід і надбання, здобуті іншими народами. Культура залучає людину до цивілізації і накопичує весь історичний досвід людства у специфічній формі.

Мова «як система образів стає не лише скарбницею народного досвіду, але й набуває статусу унікального, неповторного засобу сприйняття світу, його вербального освоєння передусім завдяки тому, що акумулює загальнолюдський досвід у національній його інтерпретації» [6, с. 6]. Мова, на думку Л. Мацько, – це скарбниця знань, до якої кожен представник народу, носій цієї мови, має вільний доступ і може скористатися інтелектуальною власністю нації для задоволення власних потреб у будь-якій ситуації мовного спілкування [179, с. 61]. За допомогою мови кожен може «проникнути» в думки і почуття, які хвилювали людей ще тисячоліття до нас. За посередництва мови можна звернутися до нащадків і передати їм найсокровенніше. Мова, за І. Вихованцем, – «найвірніший посланець із минулого в сьогодення і з сьогодення у майбутнє. Завдяки її могутності не замулюється людський досвід. Це схованка мудрості і невмирущості народу» [40, с. 13]. На думку С. Єрмоленко, код мови формується вже у немовлят, з часом він реалізується у вигляді набутих властивостей спілкування [91, с. 7].

1.1.1. Етнолінгвокультурологічні дослідження українських мовознавців

XX – початку XXIст.

В основу українських етнокультурологічних досліджень, присвячених вивченню взаємозв'язку мови та культури, покладено ідеї науковців другої половини XIX – початку XX ст., які розглядали закономірності розвитку мови в тісному зв'язку її з народним життям, народною психологією, вважаючи, що все, створене народом за допомогою

мови, впливає на індивіда: О. Потебня [200; 201], П. Житецький [105], І. Франко [267] та ін. Свого часу І. Огієнко наголошував, що саме мова – це «наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування» [192, с. 239].

Розвиток етнолінгвістики та лінгвокультурології в Україні ускладнювався багатьма чинниками, зокрема: історичними умовами та шляхом розвитку етнолінгвокультурології, складністю визначення предмета та об'єкта дослідження. Особливості українського мовно-культурного континууму, в якому об'єднано архаїчні діалектно-культурні ареали (Полісся, Карпати, Буковина, Покуття, Поділля, Слобожанщина, Наддніпрянщина та ін.) та новоутворені культурні ареали більш пізнього формування (Захід, Схід та ін.), ускладнюють об'єкт дослідження. Крім того, деякі землі України входили до складу інших держав, у зв'язку з цим традиційна українська культура зазнавала впливу інших національних культур.

До середини 90-х років ХХ ст. українські етнолінгвокультурологічні дослідження здійснювалися у тісному взаємозв'язку з російськими. Більшого впливу зазнавала етнолінгвістика, оскільки науковці проводили спільний збір та обробку етнолінгвістичного матеріалу про традиційні родинні обряди українців, зокрема: лексику весільного обряду Прикарпаття, Правобережного Полісся (Я. Вакалюк [31], П. Романюк [205]), похоронний обряд Полісся (В. Світельська), народну кулінарію та традиції харчування українців та росіян північно-східних районів України (Л. Артюх), медицину та лікувальну магію (Я. Вакалюк), традиційні норми поведінки та мовний етикет у північних говорах України (О. Миронюк [184]), фразеологію (Н. Бабич [7]), діалектну лексику (Ф. Бабій [8], П. Гриценко [59]) та ін.

Як самостійні національні галузі мовознавства українські етнолінгвістика та лінгвокультурологія почали виокремлюватися в кінці ХХ ст. Сучасні етнолінгвістичні дослідження, на думку В. Конобродської [133; 134], здійснюються у таких найактуальніших напрямках:

- вивчення та опис тематичних груп діалектної лексики (поєднання лексичної проблематики з проблемою культурної мотивації): пастуша лексика Гуцульщини (Т. Ястремська); мисливська лексика в українських говірках Закарпаття, Західного

- Полісся (Г. Гецько, Г. Аркушин); будівельна лексика Західного та Східного Полісся (О. Євтушок, Л. Дорошенко); транспортна лексика (Н. Остащ; Р. Сердега); лексика ткацтва в українських східнослобожанських говірках (І. Ніколаєнко); кулінарна лексика – назви їжі, напоїв, кухонного начиння Східного Полісся, (Є. Турчин, В. Різник), у східностепових говірках Донеччини (Н. Загнітко), у карпатських говорах (Е. Гоца); назви речей побутово-виробничого призначення (Ю. Малюк); номінації традиційного одягу та взуття у середньополіських і суміжних говірках (Г. Гримашевич [54; 55]), Правобережного Полісся (Л. Пономар [197]), у східноподільських говірках (Г. Березовська [17]);
- дослідження номінації явищ традиційної культури: весільні звичаї – весільна лексика гуцульського говору (М. Бігусяк [21]), українських східно-слобожанських говірок (І. Магрицька [166]); лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини (В. Дроботенко [87]); родильна обрядовість – лексика традиційних сімейних обрядів у гуцульському говорі (М. Бігусяк [22]), на Донеччині (В. Дроботенко [86]); поховально-поминальні обряди (В. Конобродська [132]); календарні обряди та їх елементи Середнього Полісся (М. Шарапа [281]); явища та об'єкти міфологічно-демонологічної сфери Полісся (Л. Скрильнікова), Гуцульщини (Н. Хобзей [270]); народні уявлення про навколишню дійсність (О. Могила); традиційні норми поведінки та мовний етикет, стереотипи поведінки (С. Богдан [24]); народної медицини та лікувальної магії (Г. Дидик-Меуш);
  - культурологічний аспект дослідження номінації, мотивології та діалектного словотворення, етнолінгвістичний аспект фразеології (Г. Доброльожа [79]);
  - вивчення обрядової семантики, принципів та способів номінації обрядових лексичних значень, виявлення закономірностей лексико-семантичної типології, структурно-семіотичного і концептуального моделювання (О. Тищенко [251]);
  - дослідження етнології тексту: етнокультурна, етнопсихологічна, етнофілософська основи мовних явищ із символічним значенням; проблема мовного символу – виникнення, функціонування, розвиток (О. Сімович [219], В. Жайворонок [100]).

Українську мову як скарбницю національної культури, а культуру як найвагоміший чинник формування мовних явищ, процесів вивчають О. Барабаш-Ревак

[9], О. Близнюк [23], І. Вихованець [40], С. Єрмоленко [88; 95], В. Жайворонюк [100; 103], В. Кононенко [137], Т. Космеда [143], Л. Мацько [179], Н. Медвідь [181], Н. Мех [182], О. Назаренко [189], Ю. Письменна [195], Н. Слухай [229], О. Тищенко [251] та ін.

На думку П. Гриценка, у прислів'ях, загадках, замовляннях, піснях та інших фольклорних текстах збереглися звичаї та традиції, вірування та забобони, культурні настанови та культурні стереотипи українців. Науковці розглядають мову як вербальний компонент культури, який залежить від неї, «відображає її за допомогою наявного арсеналу засобів, реагує на зміну культури, видозмінюється разом зі змінами її елементів і форм; одночасно і культура, особливо елементи духовної культури, корелює з формами мовного вираження, залежачи певною мірою від останніх» [59, с. 67].

Вагома роль у становленні української етнолінгвістики належить В. Жайворонку. Етнолінгвістика, на його думку, як «галузь лінгвістичної науки вивчає мову як творчий продукт її носія, як колективний витвір етносоціуму, духовної енергії народу, що породив мовний феномен як ключовий елемент і водночас рушій національної культури» [101, с. 60]. Оскільки мова, вважає В. Жайворонюк, відбиває етнокультурні стереотипи, які породжуються національною особливістю людського світосприймання, то такі мовні явища «входять у коло етнолінгвістичних студій, оскільки лінгвістика як наука вивчає передусім співвідношення мови й культури через взаємодію власне мовних та етнокультурних чинників» [103, с. 15]. За В. Жайворонком, мова – це «не лише самоорганізована система мовних одиниць, а й, (...), національний мовний організм, що розвивається, взаємодіючи з різними сторонами життя етноспільноти» [101, с. 60]; це «основа пізнання духовної природи її носія, народу» [103, с. 20]. Співвідношення національної мови і культури науковець розглядає через взаємодію власне мовних, етнокультурних та етнопсихологічних чинників, вважає, що мову «як духовне надбання етносу» дослідники повинні розглядати «в проєкції» на національну культуру цього етносу, його історію та філософію, психологію і релігію, звичаї та побут, менталітет, художню творчість, етнографію та етнопедагогіку [99, с. 23].

Для розвитку українських етнолінгвокультурологічних досліджень цінною є праця В. Жайворонюка «Знаки української етнокультури: Словник-довідник» (2006). Автор здійснив ґрунтовний лексикографічний опис лексичних одиниць, які в народній мові

мають різноманітні етнокультурні підтексти, тобто глибинні етнокультурні нашарування. «Етносимволіка слова, – як зазначає укладач, – тісно переплітаючись з етносимволікою позначуваної ним реалії, стає основною підвалиною становлення особливих концептуальних мовних продуктів (...), які у переважній своїй більшості стали константами української національної культури» [100, с. 3].

Праця «Українська етнолінгвістика: нариси» (2007) – це виклад багаторічних змістовних не лише етнолінгвістичних, а й лінгвокультурологічних досліджень В. Жайворонка, які є узагальненням ґрунтового аналізу великого шару етнокультурних контекстів функціонування мовних феноменів, які науковець інтерпретує як ключові елементи національної культури. Слово, на думку В. Жайворонка, не лише містить, зберігає чи передає актуальну інформацію, воно «акумулює також загальногуманістичну, соціально-історичну, інтелектуальну, етнокультурну, експресивно-емотивну, оцінну інформацію, значущу для того чи іншого соціуму» [103, с. 10]. Тому мовну одиницю, яка функціонує не лише як слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, варто розглядати як «вмістилище узагальненого культурного смислу (сенсу), що дає підстави вважати мовну одиницю культурним концептом» [103, с. 10]. Слово, за яким «стоїть не лише реалія (...), а її образ або символ, що постають у тому чи тому етнокультурному просторі», науковець розглядає, як «етнокультурний концепт, що включає певний квант культурної інформації про неї» [103, с. 10]. Людина, яка пізнає навколишній світ, його членує, тому не лише називає (дає імена) окремі його реалії, а й «осмислює їх у слові», тому ми говоримо про мовні одиниці – «культурні (етнокультурні) концепти, породжені історико-культурною свідомістю народу» [103, с. 10-11]. Вивчаючи смисловий потенціал мовних одиниць, серед множинності їх підтекстів дослідник виокремлює і зосереджує свою увагу на культурному.

У статті «Мовні знаки української етнокультури в антропоцентричному висвітленні» (2012), як зазначив В. Жайворонко, «йдеться про антропоцентричний підхід до розгляду мовних явищ», який виник під впливом «антропологічної сили слова» [101, с. 58]. Дослідник цікавиться мовними формулами, які є «продуктом антропоморфічного світосприймання», ґрунтовно описує етнокультурну семантику концептуальної пари *батько / мати*», компоненти якої вважає «знаковими концептами

української етнокультури» [101, с. 58]. За В. Жайворонком, антропоцентризм світосприйняття передбачає особистість, одиничну або колективну, як одиницю свідомості. Індивіда науковець розглядає як одну свідомість, або свідомість одного, спрямовану на пізнання людиною оточення, в якому вона живе. Найближчим оточенням, на думку дослідника, є етнос та колективна свідомість [101, с. 64].

У своїх працях В. Жайворонко окреслив перспективи етнолінгвістичних досліджень, які пов'язані із описом проблеми взаємодії мови та культури і доводять актуальність етнолінгвокультурологічних пошуків сучасних науковців. Адже мова – це універсальний виразник етнокультури, який одночасно виступає народним мистецтвом, як результат інтелектуальної роботи багатьох поколінь, і могутнім рушієм культурного розвитку сьогodнішньої нації [103, с. 53-54]. Дисертаційні роботи, виконані під керівництвом В. Жайворонка (О. Комар [129], О. Молодичук [188] та ін.), доводять, що етнолінгвокультурологічні дослідження потрібно розмежовувати. На думку послідовників В. Жайворонка, лінгвокультурологія відрізняється від етнолінгвістики матеріалом та метою аналізу. Етнолінгвісти мають на меті виявити і дослідити мовні одиниці, за допомогою яких формується етнічна картина світу (народні стереотипи, символи, міфологеми).

Вагомий внесок у розвиток української етнолінгвістики зробила В. Конобродська. У статті «Етнолінгвістичний і лінгвістичний аспекти дослідження діалектної лексики» (2003) дослідниця зазначає, що застосування комплексного підходу до вивчення культурного явища «як семіотичної цілості, своєрідного тексту в єдності всіх його вербальних і невербальних компонентів та просторової варіативності» [130, с. 409], дозволить науковцям детальніше його вивчити. У 2003 році В. Конобродська створила перший підручник з етнолінгвістики для студентів «Курсова і дипломна роботи з етнолінгвістики», в якому здійснила теоретичне осмислення питань взаємодії мови й культури, становлення української етнолінгвістичної термінології. У 2007 році вона репрезентувала етнолінгвістичне та лінгвогеографічне дослідження поховально-поминального обрядового комплексу Полісся – «Поліський поховальний і поминальний обряди», в якому ґрунтовно описала домінантні назви та засоби супровідної вербалізації обряду в широкому екстралінгвальному контексті – в єдності мовних та предметно-

дійових складових цілісного культурного тексту поховального й поминальних обрядів Полісся та інших українських і слов'янських діалектно-культурних ареалів [132].

За ініціативи В. Конобродської та підтримки відділу діалектології Інституту української мови НАН України на базі Житомирського державного університету імені І. Франка було створено міжнародну наукову школу-семінар «Актуальні проблеми етнолінгвістики» (2005–2007); відкрито науковий Центр етнолінгвістичних досліджень (нині його очолює М. Шарапа). Науковці Центру працюють над проблемою дослідження традиційної духовної культури Середнього Полісся в етнолінгвістичному аспекті, а також загальних і теоретичних проблем етнолінгвістики. Серед представників житомирської етнолінгвістичної школи: Г. Гримашевич [54], Г. Добролюжа [79], М. Шарапа [279].

Вагомий внесок у розвиток українських етнолінгвокультурологічних досліджень зробили ґрунтовні різноаспектні праці С. Єрмоленко. У своїх розвідках дослідниця порушує актуальні питання сучасної лінгвістики (лінгвокультурології, етнолінгвістики, лінгвостилістики, лінгвопоетики, лінгвофольклористики, соціолінгвістики та ін.).

Наукові статті С. Єрмоленко, опубліковані у 70-х – 90-х роках ХХ століття, стали поштовхом до розвитку української лінгвофольклористики [96 та ін.]. Ґрунтовним дослідженням поетичного словника української народної пісні, словотворення, лексико-семантичного варіювання, поетичної фразеології, синтаксису, семантико-синтаксичного паралелізму є книга «Фольклор і літературна мова» (1987). У вступі авторка підкреслює, що «мова усної поетичної творчості народу передає наступним поколінням і факти героїчної історії, і картини соціального і родинного побуту, і найрізноманітніші гами людських почуттів, оцінок, утілених у відшліфовані словесно-виражальні форми» [96, с. 3]. Дослідниця вважає, що саме мова народної пісні є «вихідним матеріалом для етнолінгвістичних досліджень» [96, с. 7]. Досліджуючи фольклоризми науковець зазначає, що вони «об'єднують відповідні слова – народнопоетичні символи, слова-номінації народних обрядів, етнографізми, топоніми, історизми, які виконують вторинну функцію в мові художньої літератури» [96, с. 222].

На сьогодні для С. Єрмоленко актуальними є дослідження, спрямовані на становлення та розвиток української лінгвокультурології: «Українська мова у просторі

національної культури» (2004), «Культура мови і сучасний лінгвокультурологічний дискурс» (2004), «Мова і українознавчий світогляд» (2007), «Мовно-естетичні знаки української культури» (2009) та ін. У монографії «Мова і українознавчий світогляд» (2007) дослідниця присвятила розділ «Спочатку була пісня» аналізу мовностилістичних особливостей народної поезії різних жанрів. Авторка зазначає, що «народнопісенна мова – це скарбниця мовно-естетичних знаків національної культури, пов'язаних із характером мислення й почування народу» [89, с. 117], «мова усної народної творчості, зокрема мова народної пісні, є скарбницею національного світобачення, своєрідною енциклопедією почуттів, художньо-емоційною пам'яттю народу. (...) має важливе пізнавально-виховне та естетичне значення» [89, с. 118]. Пізнання індивідом естетичної природи слова в українській народній пісні сприяє «вихованню чуття мови, мовного смаку, проникненню в мовомислення народу, а отже, і в філософію його мовно-естетичного буття» [89, с. 118]. Мовознавець переконана, що «мова – це історія і сучасність, це кожна людина і народ, це інструмент, який допомагає людині в її практичній щоденній діяльності, тобто виступає знаряддям спілкування, і водночас це й засіб проникнення в глибини історичної пам'яті народу, це збереження духовних надбань нації для майбутнього» [89, с. 24], С. Єрмоленко наголошує на нерозривності зв'язку української мови з українським етносом, його культурою. Дослідниця вважає, що у підсвідомість людини мова входить «через сукупність атрибутів національної культури» [89, с. 107], а ідентифікація людини з країною, в якій вона живе, з культурою, яку вона знає і розуміє, відбувається через мову [89, с. 79]. Проаналізувавши великий масив фольклорних і художніх текстів, їх етнокультурний зміст, науковець стверджує, що мова – це не лише засіб спілкування, «а й таке явище людської культури, в якому віддзеркалюється і найдовше зберігається світ поетичних уявлень народу» [89, с. 118], а українська словесність (мова, література, фольклор) – це «невичерпна криниця думок і почуттів, скарбниця мовно-естетичних знаків культури» [90, с. 6]. Серед представників лінгвостилістичної школи, яку очолює С. Єрмоленко: С. Бибик [20], Н. Данилюк [70], П. Мацьків [174], Н. Мех [183; 184], Н. Сологуб [230], Н. Сюта [247] та ін.

Особливий інтерес становлять дослідження Н. Данилюк. Українська лінгвокультурологія завдячує дослідниці першим країнознавчим словником-довідником

«Україна в словах» (2004), який містить назви, пов'язані з традиційною матеріальною і духовною культурою українців. Матеріал розміщено за 12 тематичними групами, у яких представлено 616 слів-лінгвокультурем, у яких можна виділити такі основні елементи значення: «традиційно використовується українцями», «поширений серед українців», «властивий для українців», «пов'язаний з духовною або матеріальною українською культурою» тощо. Для тлумачення лінгвокультурологічного змісту слів, символів, традиційних означень, сталих висловів, загадок, прислів'їв, приказок науковець використовує фольклорний матеріал.

Наукові праці Н. Данилюк з вивчення мови українського фольклору збагатили українську лінгвофольклористику, етнолінгвістику [66; 67; 73 та ін.]. У монографічному дослідженні «Поетичне слово в українській народній пісні» (2010) Н. Данилюк здійснила огляд основних праць з етнолінгвістики другої половини ХХ – початку ХХІ ст., а також досягнення сучасних етнолінгвістичних шкіл (американської, російської, польської та сербської), джерельною базою яких стали фольклорно-діалектологічні матеріали. Зауважила, що народнопоетичні одиниці в лексичній системі сучасної української літературної мови не мають чіткої кваліфікації, тому висловлює думку про потребу розробки усталеної класифікації народнопоетичних одиниць у словниках української мови. Специфіку словникового складу народної пісні, на думку дослідниці, визначає знакова природа ключових слів. Лексема в народнопісенних текстах – «це елемент мовної системи й одночасно – компонент етнокультурного коду знаків-концептів», тому у значенні фольклорного слова «актуалізовано конотативні семи (оцінні, емоційні, образні й ін.), а денотат нерідко втрачає чітку визначеність» [73, с. 16]. Дослідниця створила класифікацію мовно-естетичних цінностей мови українського фольклору і сконцентрованої в ній національно-культурної інформації. На її думку, «знакову природу в народній пісні мають не лише слова, а й усталені мовні вислови (епітети, порівняння, метафори, метонімії тощо), уведені паремії, загадки, примовки, побажання, величання, замовляння та інші текстові одиниці малих фольклорних форм. Становлячи єдність звукової форми й змісту, вони виявляються своєрідними згустками національно-культурної інформації, яка ситуативно відтворюється носіями традиції» [73, с. 63].

Вагома роль у розвитку українських етнолінгвокультурологічних досліджень належить Л. Мацько, яка очолює наукову школу функціональної лінгвістики, лінгводидактики та методики викладання української мови. Монографія Л. Мацько «Українська мова в освітньому просторі» (2009) – це фундаментальна багаторічна праця, в якій вміщено наукові та науково-популярні студії, розвідки та навчальні розробки, присвячені питанням історії української літературної мови, стилістики, лексикології, лінгвоаналізу, риторики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, теорії і методики навчання української мови у середній загальноосвітній школі та вищих навчальних закладах. Наскрізною думкою авторки є думка про потребу піднесення соціальної престижності сучасної української мови як націєтворчого та державотворчого чинника у зміцненні Української держави та формування національно свідомої української особистості [179]. Мовна особистість, на думку Л. Мацько, – це «узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди» [179, с. 27].

Предметом лінгвокультурології, за Л. Мацько, є дослідження та опис тих мовних підсистем, структур і засобів мови, які не лише фіксують, а й «зберігають з покоління в покоління мовців та виявляють вагому, суттєву культурну інформацію етносу, нації, суспільства, соціуму» [179, с. 88]. Науковець зазначає, що така культурологічна інформація витворюється етносом протягом не одного століття і є результатом його мислення, поведінки, способу життя. Вона «закарбована в його колективній пам'яті, усталена в системі етнічних і естетичних цінностей, у моральних нормах і звичаях, міфах і обрядах та віруваннях і відображена у виражальних засобах сучасної мови» [179, с. 88].

На думку дослідниці, духовний досвід попередніх поколінь носіїв мови акумулюється у мовній семантиці, у ній «кодуються концепти духовного життя етносу, формується його ментальна матриця, яку можна пізнавати в різних текстових формах шляхом дослідження мови міфології, фольклору, генеральних текстів національної культури, літературної мови, живого розмовного мовлення» [179, с. 20]. У мові також міститься комплекс соціально-історичних категорій світопізнання і світорозуміння, оцінювання явищ навколишньої дійсності, система морально-етичних понять і

суспільних орієнтирів. До основних категорій лінгвокультурології Л. Мацько відносить: лінгвокультурний концепт, лінгвокультурну ментальність, лінгвокультурему, культурну сему, культурну конотацію, культурний фон, культурний простір, культурну традицію, культурну спадщину, лінгвокультурну парадигму [179, с. 357]. Дослідниця вважає, що лінгвокультурний концепт – це ментальна проекція елементів культури, опредмечена у мові й мовленні у вигляді лінгвокультурем [179, с. 364], тоді як лінгвокультуремі – це мовні одиниці тексту, «в семантиці яких зосереджена вагома і актуальна культурна інформація» [179, с. 358]. Вони є стійкими, відтворюваними, відображають культурний досвід і цінні орієнтири національного суспільства, тому їх можна вважати надбанням і скарбом нації [179, с. 360]. Під керівництвом Л. Мацько дослідження, у яких висвітлюються питання лінгвокультурологічного аналізу тексту, виконали: І. Іванова [110], М. Кабиш [115], Н. Медвідь [181], О. Семенов [215], Н. Хараман [269], І. Хоменська [271] та ін.

Багаторічні наукові дослідження В. Кононенка сприяли розвитку української лінгвокультурології, яку дослідник включає до складу українознавства. У праці «Українська лінгвокультурологія» (2008) науковець окреслює мету лінгвокультурології як наукової дисципліни: «за допомогою лінгвістичного аналізу культури в її широкому вимірі з опертям не лише на писемну традицію, а й на мистецтво, встановити інші різновиди духовної культури» [139, с. 21]. Етнолінгвістика, на його думку, спрямована на вивчення «лінгвістичного феномена етносу, народу», вона визначає вплив народного мовлення на літературну мову, а також взаємодію діалектів і літературної мови, фольклору і літературної мови тощо [139, с. 22]. Тому ці два наукові напрями у своїх вихідних позиціях перетинаються: один і той самий матеріал дослідження – національна мова в усіх її різновидах та виявах; основне джерело вивчення – народна мова «як критерій, мірило «правильності», доцільності літературного слововживання» [139, с. 22]. З позиції носіїв рідної мови й культури лінгвокультурологія, підкреслює В. Кононенко, вивчає взаємодію мови та культури як єдиного духовного багатства нації, як цілісного «організму» [137, с. 22]. На думку науковця, окрім знань, вмінь та навичок, які потрібні для використання рідної мови, україномовну особистість відрізняють від мовної

особистості, яка належить до іншого етносу, лінгвокультурологічні та психолінгвістичні компоненти, що засвоюються носієм мови як природній продукт [137, с. 32].

Для мовознавців центральним стає опрацювання за допомогою лінгвістичних методів «текстових виявів народної культури, психології, з огляду на позамовні об'єкти (побут, природа, обряди, міфічні образи в категоріях мовних образів)» [136, с. 11]. У колі постійної уваги перебувають питання народної ментальності, етнопсихології.

Отже, українські науковці різноаспектно досліджують та описують проблему співвідношення мови та культури, широко застосовують методи етнолінгвістичного та лінгвокультурологічного аналізу. Українські етнолінгвокультурологи зосередили свою увагу на поглибленому вивченні української мови та культури, залучивши для аналізу та опису матеріали автохтонного походження, найкращі зразки української словесної культури різних жанрів.

1.1.2. Етнолінгвокультурологічні погляди зарубіжних науковців

XX – початку XXIст.

Сучасні лінгвістичні дослідження характеризуються антропоцентричним підходом до вивчення проблем мови та духовної діяльності людини, мови і мислення, мови і культури, світогляду людини та її навколишньої дійсності.

Антропоцентризм світосприймання передбачає передусім розгляд особистості як одиниці свідомості [103, с. 43]. Лінгвісти цікавляться не людиною безпосередньо, а людиною в мові, адже мова – єдиний засіб, здатний допомогти осягнути і зрозуміти ментальність представників певної культури. Кожен носій мови одночасно є і носієм культури. Відповідно, мовні знаки набувають здатності виконувати функцію знаків культури і цим реалізують її основні моделі [9, с. 6]. Ідея відображення в мові національної культури не нова для лінгвістики. На думку французького мовознавця Е. Бенвеніста, можливість творення нового мовознавства виникає на основі трьох термінів – мова, культура, людська особистість [16]. Ґрунтового розвитку вона набула у наукових працях В. фон Гумбольдта, О. Потебні, які заклали основи таких сучасних мовознавчих напрямів, як етнолінгвістика та лінгвокультурологія.

На думку німецького антрополога і філософа В. фон Гумбольдта, багатство та

правильність розвитку мови прямо пропорційно пов'язані з силою впливу на мову національної культури (мова змінюється з кожним щаблем розвитку духу). Мова усіма «найтоншими нитками своїх коренів зрослася з силою національного духу, і чим сильніше діє на мову сила національного духу, тим закономірніший і багатший розвиток мови» [61, с. 47]. Мова – це «твір національного духу», який глибоко входить у свідомість людини, є своєрідним акумулятором особливостей духовного життя етносу. Крім того, мова є усвідомленим безперервним творчим процесом, який виражає не лише «дух народу», але і його національну культуру, яка, у свою чергу, втілюється у мові й передається наступним поколінням. Для науковця мова – це «сховище» народного духу, народної культури, адже у певних звуках мови зафіксовано об'єднувальну духовну енергію народу [62, с. 349]. Мова, як стверджував науковець, – це «світ, який лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини», дослідження мови «відкриває для нас, крім власне її використання, ще й аналогію між людиною і світом у цілому і кожною нацією, яка виражає себе у мові» [61, с. 304]. Новаторство Гумбольдтівського наукового підходу полягає в тому, що «за багатоманіттям мовних форм дослідник побачив закорінену в етносвідомість нетотожність способів мислення й сприйняття дійсності представниками різних національних спільнот та зробив висновок про здатність мови відображати своєрідність культури» [156, с. 18].

Лінгвістичні гіпотези О.Потебні пов'язані з його фольклористичними та літературознавчими ідеями. У наукових працях мовознавець розглядав тісний зв'язок мови та мислення, вказуючи на їхні національні особливості. За О.Потебнею, «сила людської думки не в тому, що слово викликає в свідомості попередні сприйняття (це можливо й без слів), а в тому, як саме воно примушує людину користуватися скарбами минулого» [201, с. 143]. Для того, щоб «піймати свої душевні порухи», осмислити сприйняття зовнішнього світу, людина повинна, на думку дослідника, «кожний з них об'єктивувати у слові й слово це пов'язати з іншими словами» [201, с. 143]. В осмисленні індивідом буття завжди буде наявний елемент суб'єктивності, тому мовленнєва особистість виступає одночасно і носієм успадкованої від предків мови, й творцем цієї мови. Домінантою наукової діяльності О.Потебні можна вважати його ідею про мовленнєву діяльність людини як про творче пізнання світу: «Мова – це цілковито

творчість, яка тільки можлива для людини, і тільки тому має для неї значення» [200, с. 198]. Наукові положення О.Потебні знаходимо у доробках багатьох американських та європейських лінгвістів першої половини ХХ ст. Досліджуючи творчість мовознавця, Р. Кісь зазначив: «Уже самою постановкою цих питань, зокрема щодо живого сенсоутворювання та розуміння, а також мовно-культурної зумовленості категоризації (таксономізації) світу, О.Потебня випередив не тільки Е.Сепіра та Б.Ворфа (так звана гіпотеза мовної відносності), а й деякі концепції німецького неогумбольдтіанства ХХ сторіччя (Л. Вайсберга та ін.) і водночас упритул підійшов до таких питань, які поставила американська когнітивна антропологія (Ф. Лавнсбері, Д. Гаймз, К. Пайк)» [125, с. 5].

Результати досліджень В. фон Гумбольдта, О.Потебні спонукали їхніх послідовників до розвитку нових мовознавчих галузей: етнолінгвістики, психолінгвістики, етнопсихолінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики та теорії міжкультурної комунікації, представники яких поглибили вивчення проблеми співвідносності мови та культури, об'єднавшись у різні наукові етнолінгвокультурологічні школи. Науковці цих шкіл по-різному формулюють мету, предмет своїх зацікавлень, залучають відмінні підходи, методи та прийоми дослідження, залежно від аспекту етнолінгвокультурологічної проблематики.

З-поміж наукових досліджень початку ХХ ст. серед мовознавців варто виокремити праці американського лінгвіста і культуролога Е.Сепіра, який вивчав проблеми мови й культури. Культура, за визначенням дослідника, – це соціально успадкована сукупність практичних навичок та ідей, за допомогою яких можна охарактеризувати наш спосіб життя [216, с. 185]; відбір цінностей, який здійснює суспільство [216, с. 193]. Культуру науковець зіставляє з поведінкою, оскільки обидві ці категорії «надзвичайно навантажені символами» [216, с. 207]. На думку дослідника, мова виникла раніше культури: її виникнення передувало навіть початкам розвитку матеріальної культури, а сам розвиток не міг відбуватися доти, доки не відбулося остаточне формування мови – інструменту вираження значень [216, с. 42]. З розвитком культури мова збагачується, оскільки мова – це результат, продукт соціального і культурного розвитку [216, с. 265]. Щодо співвідношення мови і культури, мова, на

думку лінгвіста, не існує поза культурою і не може бути відірваною від основного культурного масиву. Вона є важливою складовою культури народу, який живе в певний час та в певному місці [216, с. 537]. Можна вважати, що мова – це найбільш масове мистецтво, яке створене анонімно багатьма поколіннями [216, с. 194].

Проаналізувавши спільне та відмінне у мові й культурі, Е. Сепір підсумував, що культура – це те, що певне суспільство «робить» і «думає», а мова – це те, «як воно думає» [216, с. 193]. Мова, для Е. Сепіра, – це форма зберігання культури. Навіть примітивне суспільство більшу частину свого культурного фонду зберігає у певних мовних формулах. Прислів'я, лікувальні замовляння, молитви, народні перекази, пісні – це лише деякі особливі форми, які використовує мова як засоби для збереження культури, список таких «форм» цим не вичерпується [216, с. 233].

У 30-х роках ХХ ст. в етнолінгвістиці США під впливом праць Е. Сепіра та Б.-Л. Уорфа виникла концепція лінгвістичної відносності (гіпотеза Сепіра – Уорфа), згідно з якою структура мови визначає мислення і спосіб пізнання реальності, а мова й мислення народу взаємопов'язані. За цією теорією, різні мови по-різному класифікують навколишнє середовище, тому люди (носії цих мов), які говорять різними мовами і належать до різних культур, будуть по-різному сприймати світ: «Ми розчленовуємо природу в напрямку, який підказує нам рідна мова. Ми виділяємо в світі явища ті або інші зовсім не тому, що вони самоочевидні; навпаки, світ з'являється перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який має бути організований нашою свідомістю, тобто – мовною системою, що зберігається в нашій свідомості» [263, с. 174]. З цього випливає те, що люди, які володіють більше ніж однією мовою, коли говорять різними мовами, керуються різними структурами мислення. Зокрема, етнопсихолінгвістика, досліджуючи співвідношення мови і культури, встановлює, як у мовленнєвій діяльності виявляються елементи поведінки, пов'язаної з певною традицією. Одним із основних теоретичних постулатів цієї мовознавчої дисципліни можна вважати саме гіпотезу лінгвістичної відносності Е. Сепіра та Б.-Л. Уорфа.

У статті польського етнолінгвіста Є. Бартмінського «Czym zajmuje się etnolingwistyka?» («Чим займається етнолінгвістика?») (1986) науковець дав визначення етнолінгвістиці як науці, яка «займається вивченням взаємозв'язку між мовою і

культурою», відзначаючи її «гуманітарну орієнтацію»: «Етнолінгвістика намагається описати мову не лише як інструмент, засіб для комунікації в суспільстві, але також як одну із складових культури» [288, с. 16]. Тому на першому плані постає мова, що виступає як засіб пізнання етносу. Учений вважає, що вірування, звичаї, культура можуть бути прочитаними або пізнаними через мову. Хоча й сама мова в етнолінгвістичній концепції польського науковця також є об'єктом дослідження.

Характеризуючи науковий підхід Є. Бартмінського, С. Толстая підкреслила, що його головна риса – «інтегральність, цілісність сприйняття мови і культури як явищ, що мають той самий суб'єкт (носія), увага до цього суб'єкта, його погляду на світ». На думку дослідниці, Є. Бартмінський рішуче «ламає кордони», які розділяють різні галузі гуманітарних знань: між діалектологією й фольклористикою, між лінгвістикою, фольклористикою й етнологією (культурною антропологією). Мовознавець «повертає» філології її синтетичний характер, «вбачаючи у слові вікно у світ»; сприймає й творчо засвоює когнітивний підхід до мови, збагачуючи його новим та жанрово різноманітним матеріалом, і водночас відроджує старий, гумбольдтівський і потєбніанський погляди на мову [255, с. 9–10].

На думку А. Вежбицької, у мові відображаються і одночасно формуються цінності, ідеали і настанови людей, те, що і як вони думають про навколишній світ і своє життя в цьому світі, а «безцінними ключами» до розуміння цих аспектів культури є відповідні мовні одиниці. Тобто, певну культуру можна зрозуміти за допомогою ключових слів. Дослідниця вважає, що для різних мов є спільна загальна база семантичних універсалій, за допомогою яких здійснюються різноманітні способи концептуалізації дійсності, які постійно уточнюються. Лексичні одиниці, які не входять до складу ядерної частини мови (не мають відповідних еквівалентів у всіх інших мовах світу і не є універсальними), повинні розглядатися як ті, що відображають специфіку світобачення носіїв цієї мови й цієї культури. Культуру іншого народу, вважає А. Вежбицька, неможливо зрозуміти «у її власних термінах», не зрозумівши її у термінах «рідної мови». Людина повинна знайти терміни, які одночасно будуть і «чужими» і «рідними» – спільні терміни, тобто універсальні людські поняття [35]. Теоретичні праці А. Вежбицької сприяли розвитку когнітивної лінгвокультурології.

У працях російського мовознавця М. Толстого [256; 257] традиційна народна культура досліджується з погляду етнолінгвістики, зокрема у етнічних та регіональних формах, на основі яких реконструюються певні її прастани. У теоретичних працях науковець запропонував два визначення поняття «етнолінгвістика». У широкому розумінні етнолінгвістика – це комплексна дисципліна, предметом вивчення якої є «весь «план змісту» культури, народної психології та міфології незалежно від засобів і способів їх формального втілення (слово, предмет, обряд, зображення і таке інше)» [258, с. 39-40]. Друге визначення звужує цю наукову галузь до етнолінгвістичного напрямку в мовознавстві, який «орієнтує дослідника на розгляд співвідношення та зв'язку мови й духовної культури, мови й народного менталітету, мови й народної творчості, їхнього взаємозв'язку та різних видів їхньої кореспонденції» [258, с. 27].

У межах етнолінгвістики мовна система досліджується не як індивідуальний, авторський, а як колективний, суспільний витвір у зв'язку із системою культури, що дає змогу осягнути значення і місце всіх складників мовної системи. Вивчення мовної картини світу, способів мовної концептуалізації світу є одним із головних завдань сучасних етнолінгвістів. Важливим завданням етнолінгвістів, на думку М. Толстого, є системне висвітлення культури народу через його мову, відбиття культурного значення мовної одиниці на основі її співвіднесення з кодами культури, які відомі лише носієві цієї мови або з тими, які встановлюються за допомогою аналізу, тлумачення співвідношення і зв'язку мови і культури, мови народного менталітету, мови та народної творчості [257, с. 182]. Тому складовою етнолінгвістики науковець вважає лінгвофольклористику, в межах якої відбувається вивчення мови усної народної творчості як засобу осягнення етнічної ментальності й традиційно-культурних смислів. Відношення між культурою і мовою, як пише дослідник, може розглядатися як «відношення цілого і його частини», а мова «може сприйматися як компонент культури і засіб культури, особливо, коли йдеться про літературну мову або мову фольклору. Водночас мова є автономною стосовно культури в цілому, її можна розглядати окремо від культури або в порівнянні з культурою як з рівнозначним і рівноправним феноменом» [259, с. 16].

Фольклорні тексти, на думку етнолінгвіста, привабливі для лінгвокультуролога, адже вони колективно-анонімні, мінімально суб'єктивні, традиційні, стійкі, є «сповіддю

народу», зразками високої культури, є ідеальним дослідницьким полем, на якому можна відпрацювати методологію лінгвокультурології. Завдяки дослідженням культурного наповнення фольклорних текстів, матеріалів вірувань, мовознавцю вдалося поглибити семантичний образ конкретного слова та реконструювати культурний концепт, знаком якого є це слово. Фольклорні тексти та уявлення для М. Толстого стали джерелом мовних назв. Науковець зумів обґрунтувати наявність спільної пізнавальної основи загальномовного і фольклорного матеріалу, «наскрізність символіко-семантичного арсеналу зазначених конструктів, інтегральність мовної і культурної традиції» [156, с. 24].

Об'єктом аналізу в працях російських етнолінгвістів стали слов'янські міфи, ритуали, народний календар, демонологія, повір'я, стереотипи повсякденної та обрядової поведінки, обрядова лексика та фразеологія, ритуальні тексти (пісні, замовляння та ін.), символіка, система метафор та інші форми традиційної духовної культури слов'ян, що знайшло відображення в ряді досліджень: дисертаційних, монографічних, збірниках статей, періодиці. Мова в цих наукових працях трактується «як «природній» субстракт культури, що пронизує всі її сторони, який використовується як інструмент ментального впорядкування етнічного світознання» [259, с. 9]. За словами М. Толстого, мову можна сприймати як компонент культури або знаряддя культури (що не одне і те ж), особливо коли це стосується літературної мови чи мови фольклору.

Етнолінгвокультурологічні дослідження, зокрема лінгвокультурологію деякі російські науковці вважають молодим відгалуженням етнолінгвістики [43, с. 64–65] або її частиною, яка вивчає й описує кореспонденції мови і культури в їх синхронній взаємодії [248, с. 217]. Лінгвокультурологія створена «на основі – мови, культури і людської особистості» і представляє етнокультуру як «лінзу», через яку дослідник може побачити матеріальну і духовну самобутність етносу [43, с. 64–65]. Об'єкт лінгвокультурології перебуває «на перехресті» мовознавства і культурології [248, с. 222].

У концептуальній статті до збірника «Фразеологія в контексті культури» (1999) В. Телія виокремлює три напрями або орієнтації дослідження та опису культурної семантики мовних одиниць – етнолінгвістичний, лінгвокультурологічний і контрастивний. Етнолінгвістична орієнтація, на думку мовознавця, спрямована

переважно на історичний реконструктивний план виявлення культурних змін у мовних одиницях. Лінгвокультурологічний аналіз виявляє здатність знаків відображати сучасну культурну самосвідомість народу, яка розглядається як основа його ментальності, та виражати її в процесах безпосереднього використання в текстах різного типу. Контрастивний напрям має на меті виявити етнічну або національно-культурну специфіку одиниць (фразеологізмів) тієї чи іншої мови, видобуту на тлі «наївної» картини світу «у створенні характерних рис якої вони беруть участь» [249, с. 15]. Таким чином, контрастивне дослідження мовних одиниць в контексті культури має справу з описом переважно «прихованих» в наївній картині світу слідів взаємодії мови і культури. Етнолінгвістичний і лінгвокультурологічний напрями дослідження намагаються розкрити засоби і способи проникнення «мови» культури у вербальні знаки природної мови та форми презентації ними культурно значущої інформації.

Відмінність між етнолінгвістикою та лінгвокультурологією, на думку В. Телії, полягає в синхронній орієнтації лінгвокультурології. Адже в центрі інтересів цієї науки – дослідження та опис взаємодії мови і культури в діапазоні сучасної культурно-національної самосвідомості та її знакової репрезентації. Для етнолінгвістики, яка «враховує, – як зазначає М. Толстой, – перш за все специфічні – національні, народні, колективні – особливості етносу» [259, с. 27], основним завданням є реконструкція за даними мови культурних, народно-психологічних і міфологічних уявлень, «хвилювань» у їх діяхронічному русі, що дає багатий матеріал для зіставлення культур етнічних спільнот [249, с. 15].

Етнолінгвістика, на думку О. Гердта, – це «гранична дисципліна, яка межує з мовознавством, етнографією і соціологією» [45, с. 3]; її мета – показати, як мова в різних формах існування, на різних етапах розвитку впливає на історію народу, на становище того чи іншого етносу, соціальної групи у суспільстві. Об'єктом етнолінгвістики є всі вияви мови в її усній формі (фольклор, діалект, жаргон, паремії) і все різноманіття письмових текстів. Тому серед завдань цієї дисципліни – аналіз використання мови, ставлення до мови в різних мовних ситуаціях, у різних етносоціальних групах. Етнолінгвісти не стільки зважають на дослідження та опис мовних одиниць чи процесів, як на те, що вони цікаві дослідникам як засоби для більш глибокого проникнення у

власне етнічні та соціальні процеси [45, с. 5].

У книзі В. Красних «Етнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія» (2002) авторка не розмежовує етнопсихолінгвістики й лінгвокультурології, наголошуючи на спільності проблематики, методів дослідження. Етнопсихолінгвістика, за визначенням В. Красних, – це «напрямок, який розглядає мовленнєву діяльність з урахуванням національно-культурної складової дискурсу, а також який досліджує етнопсихолінгвістичну детермінованість мовної свідомості і комунікації» [154, с. 10]. Лінгвокультурологія визначається дослідницею як дисципліна, яка вивчає «виявлення, відтворення і фіксацію культури у мові та дискурсі, безпосередньо пов'язану із вивченням національної картини світу, мовної свідомості, особливостей ментально-лінгвального комплексу» [154, с. 12]. Об'єктом дослідження визначено мову «як відображення і фіксацію культури і культуру крізь призму мови» [154, с. 12]. Культура пов'язана зі «свідомістю, зі складним комплексом небіологічних, соціально трансльованих знань і відносин, із стереотипами поведінки, зокрема і мовної (...) із системою знаків і значень, тобто – з мовою» [154, с. 19].

Науковці Курської науково-дослідної лабораторії останні двадцять років активно досліджують народну культуру та мову прикордонних регіонів Курської області та України, відзначаючи, що кількість українських поселень та українців досить значна. Проводяться щорічні діалектологічні та етнолінгвістичні експедиції для запису польового матеріалу (зокрема лексики весільного обряду, впливів української мови на лексичний склад курських говірок). Досить високо оцінив роботу курських науковців Є. Бартмінський, особливо відзначив наукові статті О. Хроленка, надруковані в журналі «Etnolingwistyka». У посібнику «Основи лінгвокультурології» (2009) О. Хроленко підкреслив, що лінгвокультурологія – це філософія мови і культури.

У білоруському мовознавстві над проблемами лінгвокультурології працює В. Маслова. На думку дослідниці, лінгвокультурологія, як нова гуманітарна дисципліна, виникла «на перетині лінгвістики й культурології», вивчає матеріальну і духовну культуру, «втілену в живій національній мові, яка виявляється в мовних процесах» та є «інтеграційною галуззю знань, що вбирає в себе результати досліджень у культурології і мовознавстві, етнолінгвістиці й культурній антропології» [173, с. 9, 30, 32].

Отже, розвиток філософської думки та лінгвістичних теорій XIX – XX сторіччя вплинув на активізацію інтересу серед науковців до проблеми взаємодії мови і культури, мови та народу, носія цієї мови та культури. Етнолінгвокультурологічні дослідження є актуальними для представників різних світових наукових шкіл і на початку XXI ст.

1.2. Національно-культурний стереотип жінки: проблеми типологізації

Формування антропоцентричної парадигми зумовило звернення мовознавців до людини, її місця в культурі. Нові напрями, які з'явилися у межах цієї парадигми, орієнтуються на культурний чинник у мові. Етнолінгвістика, лінгвокультурологія – сучасні напрями лінгвістики, основним завданням яких є розкриття ментальності народу і його культури через мову. Гіперонім ЛЮДИНА постає у центрі уваги етнолінгвокультурологічних досліджень, який, у свою чергу, складається з декількох базових гіпонімів, одним з яких є ЖІНКА. На його розвиток та зміст впливають культурно-історичні, соціально-економічні та інші фактори, що обумовлюють універсальні та національно-специфічні характеристики мовообразу ЖІНКИ.

1.2.1. Стереотип як загальнонауковий феномен

На початку XX століття відбулося формування проблематики й сутності теорії стереотипів. Проблема стереотипу в межах європейської культурної спільноти останнім часом дедалі частіше стає предметом різноаспектних досліджень. Представники наукових галузей виокремлюють ті характеристики та властивості стереотипу, які відображають його роль з позиції аспекту їхнього дослідження.

У своїх наукових працях стереотип розглядають соціологи, психологи, етнографи, філософи: У. Ліпман [133], У. Квастхофф [120], А. Байбурін [283], Н. Годзь [48], Ю. Сілецький [217] та ін. Термін «стереотип» функціонує як багатозначне поняття. Уперше проблему стереотипізації як пізнавального процесу почали вивчати в соціології, де стереотип пов'язується зі сферою прийнятих норм та правил групової поведінки і визначається як механізм соціального сприйняття, що має здатність взаємодіяти з іншими соціальними рівнями сприйняття (такими, як пам'ять, інтуїція, уява) через ланцюг асоціативних зв'язків.

До активного наукового обігу поняття «*стереотип*» увів американський науковець У. Ліппман, який пов'язав термін, запозичений з друкарства, з процесами, що відбуваються в уявленні людей про картину світу, самих себе та про інших. Вивчаючи масову свідомість, він намагався визначити роль та місце стереотипів у системі суспільної думки, запропонував власне розуміння та визначення цієї дефініції, пов'язавши його з атрибутом «соціальний». Для науковця *стереотипи* – це «особлива форма сприйняття навколишнього світу, що безпосередньо впливає на почуття людини ще до того, як вони нею усвідомлюються (...)», бо «існує певний зв'язок між подіями, які відбуваються ззовні, і свідомістю, через яку вони (ці події) пропускаються» [163, с. 102]. *Соціальні стереотипи*, за У. Ліппманом, – це впорядковані, схематичні, детерміновані культурою «картинки світу» в голові людини, які економлять її зусилля при сприйманні складних соціальних об'єктів і захищають її цінності, позиції і права [163, с. 107].

На формування стереотипів, на думку науковця, впливають два найвагоміші фактори стереотипізації: 1) використання принципу економії зусиль, характерного для повсякденного людського мислення (люди прагнуть не реагувати кожен раз по-новому на нові факти та явища, а намагаються підводити їх під вже наявні категорії), адже «у навколишньому світі не було практично усвідомленого одноманіття, то звичка сприймати раніше сформований образ за нове враження вела б не до економії зусиль, а лише до помилок. Але, якщо одноманіття все ж таки існує, то відмова від усіх стереотипів на користь абсолютно наївного підходу до досвіду збіднила б людське життя» [163, с. 104]; 2) захист наявних групових цінностей (репрезентує його соціальну функцію), оскільки *стереотип* – це «бастіон традиції, сховавшись за яким, людина відчуває себе в безпеці» [163, с. 109].

У своїх наукових працях У. Ліппманн підкреслив подвійну *функцію* стереотипів – *психічну*, яка полягає в економії зусиль при пізнанні світу, і *суспільну*, що стосується захисту суспільної позиції, цінностей і прав. Основними функціями стереотипу, за У. Ліппманом, є *функція економії розумових зусиль і функція захиту групових цінностей, авторитетів, поглядів та думок*.

Опрацювавши праці У. Ліппмана, можна виокремити такі характеристики та особливості стереотипу: 1) стереотип виникає на основі опосередкованого сприйняття

об'єкта (хоча багато стереотипів спочатку виникає стихійно, навіть спонтанно «для економії уваги» у міжособистісній комунікації, в процесі засвоєння досвіду інших людей, груп, попередніх поколінь, досвіду, закріпленого у вигляді звичних уявлень); 2) за допомогою стереотипів відбувається поширення традицій та звичок; 3) стереотипи впливають на формування нового досвіду (відповідність стереотипів дійсності завжди різна, вони можуть виникати навіть від незначних натяків, найчастіше стереотипи – це неадекватний образ об'єктивної реальності, який заснований на помилці людини, підміні її звичного упередженого розуміння баченого); 4) стереотип, як правило, однозначний, він має здатність поділити світ на дві полярні категорії – «знайоме» і «незнайоме» (де щось злегка подібне бачиться як дуже знайоме, а незнайоме – як вороже); 5) стереотип містить оцінюючий елемент, який виступає у вигляді настанов і особливого емоційного ставлення (оцінюючий елемент завжди соціально детермінований, співвіднесений з почуттями та цінностями групи); 6) стереотипи володіють надзвичайною стійкістю – вони або зовсім не змінюються або піддаються змінам із великими труднощами, навіть, якщо відбувається зіткнення з реальністю (це пояснюється тим, що стереотип створюється не окремим індивідом, а певною групою, до якої належить індивід; людина, по суті, використовує вже готовий стереотип, який склався у його групи, не піддаючи його критиці, покладаючись на соціальний досвід членів своєї групи); 7) стереотип є неадекватним, оскільки спрощує сприйняття, оцінку та поведінку відповідно до явища, яке відображене у цьому стереотипі; таким чином, він стає інструментом психологічного захисту інтересів та цінностей групи, сприяє процесу становлення її соціально-психологічної єдності [163].

Від теорії У. Ліппмана термін *стереотип* змінився, набув дещо нового змісту. У сучасній соціології та соціальній психології стереотип тлумачиться як «судження, у загострено спрощеній та узагальненій формі, з емоційним забарвленням, що приписує визначеному класу предметів деякі властивості, чи, навпаки, що відмовляє їм у цих властивостях» [202]. Представники цих наукових галузей розглядають стереотип як особливу форму обробки інформації, що значно полегшує орієнтацію людини у навколишньому світі [116]. Соціологи під *стереотипом* розуміють «схематичний стандартизований образ чи уявлення про соціальний об'єкт, яке зазвичай є емоційно

забарвлене і наділене великою стійкістю» [286, с. 134]. За допомогою *соціального стереотипу* відображається ставлення людини до якогось явища навколишньої дійсності, яке сформувалося під впливом соціальних умов і попереднього досвіду. За В. Ядовим, в основі *соціальних стереотипів* лежить «реальний психологічний феномен, що є одним із компонентів настанови сприйняття, яка акумулює попередній досвід індивіда у своєрідний алгоритм ставлення до відповідного об'єкта» [286, с. 134].

Дослідження *етнічних стереотипів* українців належить до одного з нових та пріоритетних напрямів в українській етнології. Об'єктом дисертаційного дослідження Ю. Сілецького [217] стали *етнічні гетеростереотипи* українців, що становлять важливу складову їх світоглядних уявлень, зокрема усталених поглядів на інші етноси та їх представників. *Етнічні стереотипи* за походженням і змістом дослідник умовно розподіляє на *міфологічні* та *побутові*. В основі *міфологічних*, на його думку, лежать уявлення, що відобразилися у космогонічних та етіологічних легендах і народній демонології українців. Характерною ознакою *міфологічних стереотипів* є їх специфічне емоційне забарвлення. У них, як правило, присутня ідея «вищості», благородства власного етносу та меншовартісності «чужого». Будь-яке суспільство розглядає власні норми поведінки, моральні цінності тощо як найдоцільніші, еталонні, а риси інших етнічних спільнот – недосконалі або меншовартісні, а отже, представників інших етносів – неповноцінними, оскільки вони зовсім «інші» або ж «чужі», іноді навіть позбавлені багатьох людських рис («нелюди»).

Міфологічні мотиви етнічних стереотипів відображені в легендах про створення світу, оповідях про праотців різних народів та їх риси характеру, причини побутування тих чи інших традиційних господарських занять, про історичні обставини формування специфічних рис психології етносів.

Досліджуючи *культурні стереотипи* української казки, Н. Годзь зазначає, що стереотипи можна вважати тими регуляторами, які унормовують відносини на різних рівнях і напрямках, діють як «стандарти свідомості, схематичні уявлення, копії з архетипових «матриць» [48, с. 7]. Вони є структурами ментально-лінгвального комплексу, за допомогою яких відображаються національні уявлення комунікантів. Завдяки своїй поліфонічності стереотипи діють як збірні образи, тому не можуть

виступати як одиничні феномени. За Н. Годзь, «стереотип виступає як універсальна базова множина семантичних примітивів, як модель поведінки з детермінованим вибором тактик» [48, с. 8]. Дію певних культурно обумовлених уявлень стосовно навколишнього світу можна пояснити тим, що мовні одиниці співвідносяться з стереотипами та асоціаціями, або концептуальною сферою «національно-лінгвокультурної» спільноти. Під час культурної соціалізації особа отримує певну «систему координат» з національно-зabarвленими векторами простору та часу.

Важливими, на думку дослідниці, є *мовні стереотипи* «як вербальні знаряддя комунікації, що об'єднують культурну спільноту» [48, с. 9]. Мовні та ментальні архетипи є первісною та головною матрицею. Етнопсихолінгвістично зумовлені мовні вислови та стереотипи широко генерують зміст ментальної свідомості представників певної етнокультурної спільноти. *Мовні стереотипи* передають особливості способу мислення їх носіїв [48, с. 9]. *Культурні стереотипи* виконують функції *трансляції, передачі соціального і націокультурного досвіду*, на певному рівні мають *регуляційно-нормативні функції*, також їм властиві високорозвинена *семіотична функція* та ціннісний потенціал, завдяки чому вони задіяні в структурах менталітету й етнічної ідентичності [48, с. 16].

Отже, стереотип як наукове поняття досліджується представниками різних наукових галузей. Проте, всі вони зазначають: мова відіграє важливу роль в оформленні та фіксації стереотипів; складові компоненти стереотипів (змістові та образні) відзначаються традиційністю, неподільністю відтворення у мовному потоці, відносною змінюваністю при формуванні, наявністю емоційно-оцінної маркованості та модальності.

1.2.2. Поняття «стереотип» у лінгвістичних дослідженнях: типологія, функції

Інтерес до феномену *стереотипу* серед лінгвістів є не випадковим і з'явився відносно нещодавно. Поняття *стереотип* досліджували етнолінгвісти (Є. Бартмінський [293], С. Толстая [254], В. Жайворонок [100], О. Тищенко [252]), психолінгвісти (В. Красних [154], Ю. Сорокін [233]), лінгвокультурологи (С. Єрмоленко [90], Т. Космеда [140], В. Маслова [173], Л. Мацько [1178], В. Телія [250]), соціолінгвісти (Ю. Прохоров [202]), представники теорії міжкультурної комунікації (А. Белова [19], І. Голубовська [51], Т. Радзієвська [204], В. Манакін [167]) та ін.

Найпершими власне лінгвістичними дослідженнями стереотипів вважаються праці німецької дослідниці У.Квастхофф, яка провела чітке розмежування між звичайною мовною компетенцією та прагматичною компетенцією як «знанням про світ» (між стандартним знанням про світ, так званою «мовною картиною світу», і знанням про світ, незалежним від мови, яке часто не збігається з мовною картиною світу). Стереотип, на її думку, – це «вербальне вираження переконання, яке стосується соціальної групи чи представників соціальної групи. (...) має логічну форму оцінного судження, яке в спрощеному і узагальненому вигляді приписує групі ті чи інші властивості або моделі поведінки» [120, с. 116]. Науковець підкреслює, що стійкий компонент стереотипу має суто мовний характер. Стереотипна думка, яка містить емоційну оцінку, є результатом спрощеного, схематизованого мислення, у певному сенсі спотворений образ світу, властивий багатьом людям. У житті суспільства стереотипи виконують певні соціальні функції, адже вони засвоюються у процесі соціалізації й інкультурації (занурення людини до певного соціуму й культури). Як зазначає О. Селіванова, У. Квастхофф розрізняє три функції стереотипів: 1) *когнітивну* (засвоєння певної схеми допомагає людям орієнтуватися, розрізняти, хто є хто); 2) *афективну (емоційну)* – створення настанови проти інших (мені не подобаються ..., не люблю ...), яку можна розглядати як захисний механізм; 3) *суспільну* – підтримка внутрішньої єдності групи стосовно інших груп [213, с. 282].

У своїх працях У. Квастхофф пропонує виділяти чотири форми вираження стереотипу, три з яких можна описати на рівні речення, а четверту на рівні тексту:

- 1) *стереотип* з простою формою предикації – найбільш поширена основна форма стереотипу (*німець працюючий* або *німець є працюючим, німець старанний, британці ввічливі*);
- 2) *стереотип* з обмеженою достовірністю, зважаючи на межі, які накладаються певними індикаторами, тобто предикації, які обмежені поверхневою структурою речення: мовець висловлюється непрямо, використовуючи непряму цитату, риторичні запитання, дієслова менш категоричного характеру (*саксонець вважається мовчазним, неговірким – мешканці Нижньої Саксонії вважаються небагатослівними*);

- 3) *стереотип*, в якому висловлюється позиція мовця, тобто висловлювання власної думки мовця (*У мене складається враження, що американці не відрізняються від нас. На мою думку, французам не можна довіряти*);
- 4) текстове висловлювання *стереотипу* – простий, вільний опис стереотипного уявлення у вигляді речення або розгорнутого тексту, тобто імпліцитні стереотипи, які читач або слухач повинен висловлювати самостійно (вираження стереотипних уявлень можна зустріти в казках, легендах, піснях, анекдотах, художніх текстах та ін.) [120, с. 116–126].

Переважно стереотипи заважають у міжкультурному та міжнаціональному спілкуванні, проте, знання стереотипів може бути корисним у політиці міжкультурних та міжнаціональних зв'язків.

Досліджуючи національно-культурні особливості мовного спілкування, Ю. Прохоров виокремлює такі характеристики національних соціокультурних «*стереотипів мовного спілкування*» або «*стереотипів мовної поведінки*»:

- стереотип розглядається як стійка соціокультурно маркована одиниця ментально-лінгвального комплексу представника певної етнокультури, яка реалізується в мовному спілкуванні у вигляді нормативної локальної асоціації до стандартної для певної культури ситуації спілкування;
- стереотип є нормативною соціокультурною одиницею мовного спілкування представників певного етносу;
- стереотип може виявлятися у формі мовного кліше або вербалізованого / невербалізованого штампів свідомості [202, с. 98].

Стереотип мовного спілкування, за Ю. Прохоровим, – це соціокультурно маркована одиниця ментально-лінгвального комплексу представника певної етнокультури, яка реалізується у мовному спілкуванні у вигляді нормативної локальної асоціації до стандартної для відповідної культури ситуації спілкування [202, с. 98]. Отже, *стереотип* виступає як певна «модель», «взірець», «канон». На думку дослідника, стереотип вербального спілкування може бути реалізований «у формі мовного кліше (традиційно до цих одиниць відносяться всі види стійких словосполучень і фраз – фразеологізми, прислів'я, приказки, ідіоми, літературні цитати та ін.) і у формі

вербалізованого / невербалізованого штампу свідомості, який виступає сигналом приналежності учасників спілкування до одного соціального простору» [202, с. 97-98].

Запозичене етнолінгвістами у соціологів розуміння стереотипу суттєво змінилося та значно розширилося. В етнолінгвістиці воно стало застосовуватися не лише до певних етнічних, соціальних чи професійних груп людей, а до будь-яких предметів, явищ, подій, людей, тварин, рослин і таке інше, які отримують вираження в мові та з якими людина дотична у своїй пізнавальній і практичній діяльності. На початках дослідники розуміли стереотип як деякий «суб'єктивний» додаток до «об'єктивного» образу об'єкту, а мовний стереотип сприймався як конотативний (оцінний) додаток до лексичного значення слова, що відображав колективну думку про відповідний денотат. На сьогодні етнолінгвісти почали трактувати стереотип як цілісну «наївну теорію» об'єкта (предмет, явище), яка складається не лише з оцінки (конотативна, інтегральна), але і з категоріальних (ідентифікуючих) ознак (як виглядає особа чи предмет, як діє), відповідно до глибшого розуміння лексичного значення слова.

Представники польської етнолінгвістичної школи Й. Мацькевич, Я. Адамовський та її основоположник Є. Бартмінський розглядають стереотипи традиційної культури та форми їх мовного вияву, керуючись теорією прототипів, «у межах антрополого-лінгвальної концепції мовної картини світу, яка існує в тому чи іншому суспільстві», бо лише такий підхід дає змогу повною мірою розкрити «пізнавальні основи мови, елементарні механізми бачення та інтерпретації дійсності людиною, нівелює кордони між поняттєвою і семантичною системами, отже, між мовним і ментальним. Стає можливим спільне потрактування мовних і культурних явищ» [12, с. 12].

У загальному значенні *стереотипом* Є. Бартмінський вважає «уявлення про предмет, оформлене в певній суспільній рамці і таке, що визначає, чим цей предмет є, як він виглядає, як діє, як його трактує людина тощо, при цьому уявлення, закріплене в мові, доступне через мову і стосується колективного знання про світ» [297, с. 9]. У ранніх працях дослідник писав, що *стереотипи* – це «стабілізовані у культурі й мові характеристики предметів, які співвідносяться з назвами» [288, с. 20] В іншій статті науковець наводить ще одне визначення: *стереотип* – це «суб'єктивно детерміноване

уявлення про предмет, у якому співіснують описові й оцінні ознаки і яке є результатом тлумачення дійсності в межах соціально вироблених пізнавальних моделей» [11, с. 7].

Мовні стереотипи, на думку Є. Бартмінського, – це складні одиниці, семантично або формально стабілізовані, що закріплені й регулярно відтворюються в мовному узусі (конвенціоналізовані). Така теорія розуміння стереотипу відрізняється від загальноприйнятих, більшість з яких мають негативні конотації. У багатьох мовах слово *стереотип* має негативне забарвлення, оскільки визначається через слово *шаблон* (банальний, позбавлений оригінальності, виразності). Проте, при всій своїй схематичності та узагальненості, стереотипні уявлення про інші народи та культури готують індивіда до зіткнення з чужою культурою, послаблюючи удар, зменшуючи культурний шок. Мовні стереотипи дають змогу людині уявити світ у його лаконічній цілісності, вийти за межі свого вузького особистого сприйняття дійсності.

У дослідженнях Є. Бартмінський та Й. Панасюк виділяють чотири типи стереотипів: 1) зразок – «такий, який повинен бути»; 2) реальність – «такий, який є»; 3) міфічне зображення (уявне) – «такий, який може бути»; 4) зображення ідеологічне – «такий, який може і повинен бути» [293, с. 43; 294, с. 86].

Важливою для визначення механізмів створення, використання та зберігання культурних стереотипів є теорія прототипів і концептуальний аналіз «культурної семантики» слова. Теорію семантичних і лексичних універсалій, яка ґрунтується на комбінаціях семантичних примітивів (семантичні примітиви – це набір лексичних універсалій, застосування яких при описі різних мов і культур уможливує їх зіставний аналіз), пропонує А. Вежбицька [34]. Науковець зазначає: «Можливість вдалої комунікації між різними культурами залежить від універсальної базової множинності семантичних примітивів, з якими кожна мова може створювати практично нескінченну кількість «більш або менш» ідіосинкретичних (специфічних для певної культури) понять. Існуванням множинності примітивів можна пояснити психологічну спільність людства» [35, с. 269]. Набір мовно-культурних універсалій-констант, визначених А. Вежбицькою, можна вважати набором певних стереотипів. Сама ідея універсалій, на думку дослідниці, віддзеркалює рівень майстерності володіння людиною сутністю реалій буття: ідеального через повсякденне. Це допомагає виявити рівень еволюції знання й пізнання цих реалій

мовцем. Від етнолінгвістичного постулату про етноцентричну складову структуру культурно-мовних феноменів А. Вежбицька звертається до пошуку загальнолюдського (антропоцентричного), що відбивається в мові через концептуалізацію світу за допомогою констант культурної традиції.

Представниця московської етнолінгвістичної школи С. Толстая акцентує увагу на тому, що *стереотип* відноситься як до змістовного, так і до формального боку мови [254, с. 262]. Стереотип як когнітивна дефініція в етнолінгвістиці – це сукупність суджень про предмет, реконструйованих на основі всіх мовних одиниць [254, с. 263].

Важливою й теоретично значущою є монографічна праця В. Телії «Русская фразеология» (1996), у якій авторка дослідила культурно-національні особливості ідіом у межах мовно-культурної моделі світу, серед складників якої вона називає архетипи, еталони, стереотипи. На думку В. Телії, стереотипи є «тією ланкою, яка поєднує сприйняття, мислення і мову. Вони становлять своєрідні константи мовної картини світу, оскільки через ці номінації в концептуальну картину світу вплітається те побутове уявлення про світ, яке зафіксоване цією мовою» [250, с. 46].

У етнопсихолінгвістиці стереотипи визначають як стійкі, емоційні за своєю природою психічні утворення, які в спрощеній формі відображають досить складний факт дійсності. Це чуттєво забарвлені соціальні образи, що об'єднують соціальний і психологічний досвід спілкування, взаємин між людьми [10, с. 87].

У своїх працях В. Красних порівнює стереотип з основними мовно-культурними та етнопсихологічними поняттями, а саме: концепт, прецедентний феномен, культурний простір. Дослідниця підкреслює, що явище стереотипу складне. На її думку, *стереотип* – це найважливіша одиниця культурного простору [153, с. 230]. З позиції лінгвіста (у зв'язку з комунікативною і, в першу чергу, вербальною поведінкою): *стереотип* – це «певна структура ментально-лінгвального комплексу, яка формується інваріантною сукупністю валентних зв'язків, що приписуються певній одиниці, і репрезентуючим концептом феномена, який стоїть за цією одиницею, у його [концепта] національно-культурній маркованості передбачуваності спрямованих асоціативних зв'язків (векторів асоціацій)» [152, с. 127]. З огляду на «зміст», В. Красних розуміє *стереотип* як деякий фрагмент концептуальної картини світу, який існує у свідомості. Це образ-уявлення,

певна ментальна «картинка», яка є стійкою мінімізовано-інваріантною, зумовленою національно-культурною специфікою уявлення про предмет чи ситуацію (йдеться не про конкретний предмет чи ситуацію) [154, с. 9–10]. Серед основних характеристик стереотипу В. Красних виокремлює такі, які відрізняють його від концепту. *Стереотип* – це образ-уявлення, більш «обмежене» ніж концепт, адже становить ментальний образ-уявлення та його вербальну оболонку; у процесі виникнення відбувається певна мінімізація, що виявляється у передбачуваних асоціаціях, що зближує його з прецедентними феноменами; більш конкретний (завдяки своїй образності); виявляється у комунікативній поведінці, тому більш функціональний; зберігається у вигляді фрейм-структур [154, с. 186].

Дослідниця пропонує таку класифікацію стереотипів:

- 1) стереотипи першого рівня: а) *стереотип-поведінка* (зберігається у свідомості у вигляді штампів; виступає у ролі канонів; виконує прескриптивну функцію (репрезентує і спонукає до відповідної поведінки і дії, яку потрібно здійснювати в тій чи іншій ситуації); б) *стереотип-уявлення* (зберігається у вигляді кліше свідомості, функціонує як еталон; виконує *предикативну функцію*, тобто передбачає не саму поведінку, а набір асоціацій і впливає на мовну форму для їх вираження: визначає те, на що варто сподіватися в тій чи іншій ситуації, наприклад: стереотип-уявлення «черга» (крик, злість, агресія та ін.);
- 2) стереотипи другого рівня, на якому стереотипи-уявлення поділяються на: а) *стереотип-образ* (форма зберігання – кліше: *бджола – працююча, баран – упертий, лимон – кислий, жовтий* та ін.); б) *стереотип-ситуація* (форма зберігання – кліше або штампи: *білет – компостер, лелека – капуста*) [153, с. 232-234].

Стереотипи, вважає дослідниця, завжди національні, якщо ж в інших культурах знаходимо аналоги, то це *квазістереотипи*, що, збігаючись у цілому, різняться дрібними деталями, які, проте, мають принципове значення.

Роль еталонів, стереотипів культурно-національного світобачення можуть виконувати фразеологізми, які відображають типові уявлення і вказують на символічний характер, і за таких умов виступають як мовні експоненти культурних знаків [250, с. 250]. Визначення стереотипів через порівняння фразеологізмів італійської та російської мови

здійснює Т. Черданцева (загальний огляд *стереотипів-ситуацій* та *стереотипів-еталонів (стереотипів-образів)*, які використано у фразеології). Дослідницю цікавлять чинники, які впливають на утворення в мові еталонів та стереотипів. Основою для розрізнення понять «еталон» і «стереотип» є розвиток ідіом та вагомість первинного матеріалу: «на відміну від еталонів, на основі яких виникають образні порівняння, образно-мотивовані порівняння позначають стереотипні ситуації» [275, с. 87].

На думку В. Маслової, *стереотип*, на відміну від еталону, – «це тип, який існує у світі, вимірює діяльність, поведінку і таке інше» [173, с. 44]. Стереотипи поведінки як найважливіші серед стереотипів можуть переходити в ритуали. Фундаментом усіх культурних стереотипів можна вважати картину світу певного етносу, яка відображається у змістовній стороні мови цього етносу. Під «мовним стереотипом», на відміну від Є. Бартмінського та представників його школи, дослідниця розуміє «не лише судження чи декілька суджень, але й будь-який стійкий вираз, який складається з кількох слів, наприклад, стійке порівняння, тобто фразеологізм, кліше та ін.: *особа кавказької національності, новий росіянин*» [173, с. 109]. Уживання таких стереотипів, на її думку, полегшує та спрощує, навіть економить сили комунікантів. Дослідниця підкреслює, що саме тексти є «істинними зберігачами культури» [173, с. 87]. Текст, який безпосередньо пов'язаний з культурою і безліччю наскрізних культурних кодів, відображає духовний світ людини. У тексті фіксується і зберігається інформація про історію, етнографію, національну психологію, поведінку – про всі складники культури. Правила побудови текстів залежать від контексту культури, в якому вони виникають. Тексти створюються з мовних одиниць нижчих рівнів, які при відповідному доборі можуть підсилювати культурний сигнал. Такими одиницями дослідниця вважає фразеологізми, які є найбільш яскравими мовними одиницями, що відображають народну культуру, фіксують та передають через покоління культурні настанови, стереотипи, еталони і архетипи. Розглядаючи стереотипи як елемент мовної картини світу, В. Маслової виділяє: *соціальні стереотипи*, які виявляють себе як стереотипи мислення і поведінки особистості; *етнокультурні стереотипи* – узагальнені уявлення про типові риси, які характеризують будь-який народ (німецька акуратність, китайські церемонії, африканський темперамент та ін.). Науковець зауважує, що «стереотип – це фрагмент концептуальної картини світу,

ментальний «малюнок», стійке культурно-національне уявлення про предмет чи ситуацію» [173, с. 110]. На основі того, що думають представники одного народу про себе та про представників інших народів, В. Маслова вирізняє: *автостереотипи* – відображають те, що думають люди самі про себе; *гетеростереотипи* – стосуються іншого народу і є більш критичними [172, с. 58]. Наприклад, те, що у представників певного народу вважається економією, у представників іншого – скнарістю. Люди сприймають етнокультурні стереотипи як взірці, яким потрібно відповідати, щоб мати доступ до певної комунікативної групи. Підсумовуючи свої дослідження, В. Маслова визначає стереотип як «явище мови і мовлення, такий стабілізуючий чинник, який дозволяє, з одного боку, зберігати і трансформувати деякі домінантні складові відповідної культури, а з іншого – репрезентувати себе серед «своїх» і одночасно впізнати «свого» [172, с. 59].

Про існування взаємозв'язку між стереотипом і мовною картиною вказують у своїх наукових працях Ю. Прохоров [202], З. Попова [198], О. Селіванова [212] та ін. Зокрема Є. Бартмінський зазначає, що з позиції лінгвіста «стереотипізація має охоплювати всю картину світу: як образ речі, так і образ людини» [12, с. 12].

Засобом вираження стереотипу лінгвокультурологи вважають фразеологізм, який пов'язаний з певним уявленням чи образом і є відображеним у відповідному фразеологізмі. У свою чергу, формування фразеологізмів та стереотипів взаємозалежне: фразеологічні одиниці можуть формуватися через стереотипи, а стереотипи мають здатність формуватися через фразеологічні одиниці. Фразеологізм «горбатого [лише] могила виправить (справить, випростає)» формує в нашій свідомості стереотип, що погану людину вже не перевиховати, вона «залишиться такою, як є, не стане кращою; ніщо не змінить когось» [265, с. 400].

На думку М. Алефіренка, якщо під культурою розуміти ідеї і поведінку, то до її складників варто додати загальноприйняті знання та стереотипи поведінки. Тоді культура – це «сукупність прийнятих цінностей, стереотипів поведінки, вірувань, які характерні для окремого суспільства чи популяції» [1, с. 40-41]. Науковець доводить, що конотації мови генетично пов'язані з етнокультурними стереотипами. Під стереотипом М. Алефіренко розуміє суб'єктивно детерміноване уявлення (...), в якому знаходять

відображення об'єктивні й оцінні ознаки предмета чи явища, про які йдеться, виокремлені в результаті інтерпретації дійсності в межах соціально релевантних пізнавальних моделей; лінгвокультурні стереотипи зумовлюють характер конотацій мовних значень, створюючи важко вловиму етносемантичну ауру мовного знаку [2, с. 11].

Протягом історії людства відбувалося ускладнення лінгвокультурного оточення людини: звукові сигнали перетворювалися в систему символів, найбільш досконалими з яких були мовні. На початках такі знаки мали безпосередні (прямі) зв'язки з предметами навколишнього світу. Згодом відбулося заміщення і повне витіснення реальних зв'язків умовними, у результаті чого знаки стали відтворюваними. Ця властивість необхідна мові не лише для того, щоб зберігати і передавати інформацію, але і для виконання культурних і стереотипних функцій. Структури мовних стереотипів – основа когнітивно-культурної синергетики мовної свідомості. На відміну від культурного концепту, *стереотип культури* – це інваріантний образ одного із фрагментів картини світу, схематично-інваріантна «картинка», культурно зумовлене протOVERBальне уявлення, зафіксоване етнокультурною свідомістю під час соціалізації особистості, засвоєння нею вторинного досвіду. Концепт культури – це похідне поняття лінгвосеміотичної системи, згорнута точка потенційних смислів, які не здобули своєї форми і явлені в таких своїх змістових формах, як образ, поняття, символ: «своєрідний культурний ген, який входить у генотип культури» [1, с. 8].

Вивчаючи мовну особистість, Ю. Караулов дав визначення *стереотипу* як «спрощеному уявленню про людину (наприклад, про поведінку, риси характеру, зовнішність), події, факти та стосунки між ними та ін., які використовуються як когнітивні зразки для категоризації світу і допомагають людині адаптуватися у світі та суспільстві» [118, с. 86]. На думку дослідника, у стереотипах узагальнюється соціальний досвід носіїв конкретної мовної культури відносно не лише інших культур, а й своєї власної культури. Тому він теж виокремлює *автостереотипи* (про свою культуру) та *гетеростереотипи* (склалися про представників іншої культури). Стереотипи, що виникли унаслідок особистого контакту індивіда з представниками іншої культури чи самою культурою, визначаються як *прямі*. Ті стереотипи, які індивід сприйняв від інших

людей, з інших джерел – *переносні*. Дослідник розрізняє оціночні стереотипи: *позитивні, негативні та нейтральні* [118, с. 86].

У монографічній праці «Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу» (2006) В. Іващенко, проаналізувавши дослідження попередників, поділяє стереотипи на *мовні та немовні*. До *немовних* вона відносить «соціальні, ідеологічні, етнічні, [етно]ментальні, [соціо-, етно-]культурні стереотипи, а також стереотипи динамічної рівноваги та етнічні стереотипи мовної поведінки, стереотипи мовного спілкування, стереотипи мислення (ментальні стереотипи), стереотипи поведінки (стереотип-поведінка), стереотипи-уявлення (стереотипи-ситуації, стереотипи-образи), автостереотипи, гетеростереотипи, квазістереотипи, стереотипи сприймання, стереотипи розуміння. До *мовних* – повторювальні слова, фразеологізовані словесні комплекси, словосполучення в науковому стилі, будь-який сталий вираз – усталене порівняння, кліше і штампи як відтворювані сполучення слів, стандартні звороти, [етикетні] формули наукового тексту, терміни і терміносполучення в науковій та діловій мові, судження або кілька суджень, що стосуються того або того об'єкта реального світу, сполучення речень, тексти» [111, с. 214-215]. Дослідниця розглядає *стереотип-образ* як еталон кобзаря, що «існує в професійній уяві музикантів і співаків», ставить собі за завдання «експлікувати його на мовному рівні, враховуючи той набір асоціативних зв'язків та основних напрямів асоціювання, який має слово-стимул кобзар», апелюючи до «ядра асоціативного поля, або найближчого асоціативного ореолу, слова-стимула, оскільки його формують найбільш частотні асоціації, що розподіляються за кількома напрямками стереотипізації», формуючи архетипно-прототиповий образ, емоційний образ-стереотип, стереотипи-кологоративи, професійний, позитивно-оцінний, загальнолюдський, етнічний та соціальний стереотипи [111, с. 215-218].

У наукових працях Ф. Бацевич виділяє: *етнічний* (спрощений, схематизований, емоційно забарвлений образ певної етнічної групи або спільноти, який характеризує всіх її представників); *національний* (недиференційоване судження, яке позначає етнічну або національну групу, передбачає наявність певної риси у всіх її представників, містить у собі – приховано або явно – певну оцінку); *професійний* (персоніфікований образ

професії, тобто узагальнений образ типового професіонала); *гендерний* (уявлення людей про те, як поведуть себе чоловіки і жінки в комунікації) [14, с. 339] стереотипи.

На думку О. Селіванової, стереотипи можуть бути *раціональними* та *ірраціональними*, тобто такими, що викривляють, навіть спотворюють об'єкт власного відображення, належать до міфологічного мислення, не можуть бути доведеними чи спростованими, тому приймаються на віру [213, с. 287]. Базовими поняттями в етнолінгвістиці дослідниця вважає *етнічні стереотипи*, які визначає як детерміновану культурою, впорядковану й фіксовану структуру, яка виконує функції стабілізації та ідентифікації угруповання як єдиного етносу, акумуляції й систематизації соціокультурного та історичного досвіду етносу, трансляції знань носіїв певної мови від покоління до покоління, захисту групових інтересів, своєрідності національної культури в умовах міжетнічних контактів тощо [213, с. 291-292]. За О. Селівановою, *стереотип* – це «детермінована культурою, впорядкована і фіксована структура свідомості, фрагмент картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням і є схематизованою стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища» [214, с. 579]. *Культурні стереотипи*, вважає дослідниця, є одиницями організації етнокультурної компетенції.

Чітких меж між різновидами стереотипів, на думку В. Манакіна, не існує. Будь-який їхній вияв – це відображення тривалої історії, культури, звичаїв та інших сфер життя народу. Автор розрізняє *національні стереотипи поведінки*, які втілюють «етичні норми нації, ґрунтуються на соціальних, культурно-історичних, а також географічних і кліматичних чинниках» [167, с. 46] та *стереотипи комунікативної поведінки* – «усталені, найчастіше неусвідомлені моделі вербальної і невербальної поведінки представників лінгвокультурної спільноти» [167, с. 279]. Найпоширенішим і найнебезпечнішим для міжкультурної комунікації дослідник вважає *національний (етнічний) стереотип* – «історично сформований, узагальнений та емоційно насичений образ нації або етносу» [167, с. 46], який охоплює певні стійкі переконання, ментальні «шаблони», на яких базуються уявлення про світ, явища, події, інші культури, народи та ін., звичні для представників певної нації. Іншими словами, *національно-етнічні стереотипи* – відносно стійкі, схематизовані уявлення, судження, емоційно забарвлені оцінки щодо

моральних, розумових, фізичних тощо якостей, характерних для представників різних національно-етнічних спільнот [167, с. 278]. На міжкультурну комунікацію, як вважає В. Манакін, істотно впливають *естетичні стереотипи* – «уявлення народів про красу в різних її виявах, у т. ч. сприйнятті зовнішності людини» [167, с. 52].

Мовно-етнічні стереотипи українців періоду незалежності досліджувала О. Калита. Дослідниця вважає, що виникнення стереотипів можна вважати складовою процесу категоризації світу людською свідомістю і через неї – національною мовою. З огляду на це, вона виділяє *індивідуальні стереотипи* (створені однією людиною, можуть бути отримані внаслідок негативного чи позитивного досвіду) та *колективні* (створені групою, колективом людей). Якщо людині не вистачає власного досвіду для створення стереотипу, то вона може для цього використовувати джерела популярної інформації [116, с. 36]. На думку авторки, стереотипи національно-культурно забарвлені тією культурою, в межах якої вони були сформовані. Тому у мовленні вони реалізуються як *мовно-етнічні стереотипи* і проявляються переважно на лексичному, синтаксичному і текстовому рівнях. Звідси, лексема – найбільш типова мовна форма вираження стереотипу, яка викликає у свідомості носія відповідної мови цілу низку пов'язаних з ним асоціацій. Для кожного виду мовного стереотипу можна передбачити, які ознаки буде внесено у семантичну компетенцію: колір, розмір, типова поведінка – для номінацій живого світу; функціональне призначення – для артефактів; соціальна функція, місце на соціальній шкалі, типові риси чи типова поведінка – для номінації соціальної сфери [116, с. 36].

Мовні засоби експлікації *етнічних стереотипів* татарського народу в кримському циклі оповідань М. Коцюбинського розглядає С. Поворознюк. На думку дослідниці, до *етнічних стереотипів* відносяться ті, які «відображають особливості відносин між певними етнічними групами, розкривають їх національно-специфічний, самобутній характер, призначені для ідентифікації певної етнічної спільноти та збереження в її межах загальноприйнятої групової ідеології» [196, с. 136]. Серед етнічних стереотипів С. Поворознюк виокремлює *автостереотипи* та *гетеростереотипи* кримського народу, які розкриваються за допомогою аксіологічно маркованих лексем, слів-символів, фразеологічних одиниць та етикетних мовних формул. Фразеологізми, на думку авторки,

як номінативні одиниці мови є «продуктом культурно-гносеологічної здатності етносу фіксувати як стереотипне власне антропометричне ставлення до об'єктивного світу, що з часом перетворюється на прототипи в етнос відомості» [196, с. 136].

В українській фразеології *етнічні стереотипи* досліджує А. Івченко, який, уклавши «Словник стійких народних порівнянь» (1993), розглядає сутність і функціонування цих прецедентних феноменів у фразеології. Науковець упроваджує ідеографічні класифікації фразеологізмів, де виділяє мікрогрупи «Смерть», «Здоров'я», «Багатство», «Народження», здійснює ономазіологічний аналіз семантичних рядів, пов'язаних із поняттями «життя», «смерть» [113].

Огляд основних теоретичних праць, у яких стереотип розглядається з лінгвокультурологічного аспекту, здійснила І. Іванова. Дослідниця вважає, що стереотип – це багатий матеріал для лінгвістичних, психологічних, культурологічних досліджень щодо визначення особливостей національної свідомості й культурного несвідомого в просторі народної мовної традиції. Культурно-мовні стереотипи як форманти культурних концептів належать до базових (які формують мовну картину світу кожного етносу) [109, с. 132]. На її думку, *мовний стереотип* – це культурно-національна константа, дуалістична – матеріалізована в мові, ідеальна за своєю сутністю; продукт психічної, ментальної та соціальної діяльності людини, оформлений за законами певної мовної і культурної традиції [109, с. 138]. *Фразеологізований стереотип*, як зазначає І. Іванова, виконує *предикативну функцію* – через певний набір усталених культурно маркованих асоціацій програмує та визначає форму та моделює ілокутивні сили висловлювання, а також формує прагматику мовної поведінки [110, с. 14].

У сучасній лінгвогендерології активно вивчаються *гендерні стереотипи*: О. Кісь [122], В. Коваль [127], О. Левченко [159], А. Мартинюк [168], В. Слінчук [223], Т. Сукаленко [245] та ін. Основною метою гендерних досліджень, як вважає В. Коваль, є «вивчення закономірностей формування і закріплення в суспільній свідомості соціальних ролей чоловіків та жінок, що відбивається в існуванні гендерних стереотипів», які прийнято розуміти як «культурно і соціально зумовлені думки про якості, атрибути і норми поведінки представників обох статей і їх відображення в мові» [127, с. 8]. *Гендерний стереотип* А. Мартинюк розуміє як «історично зумовлене мінімізоване,

типізоване уявлення, що склалося в колективній свідомості певного лінгвокультурного соціуму», «про фізіо-біологічні, емотивні, психологічні та соціокультурні атрибути, що є властивими / невластивими індивіду», якого людська спільнота кваліфікує як чоловіка або жінку. Це стереотипне уявлення набуває «змісту конотацій та асоціативних зв'язків гендерно маркованих одиниць у мові» [168]. На думку В. Слінчук, *гендерні стереотипи* – це сукупність символів і образів, які характеризують «чоловіка» й «жінку» в культурі. Основною особливістю гендерних стереотипів науковці вважають «емоційно-оцінний характер», враховуючи той факт, що «оцінні характеристики диференційовано відображають внутрішньогрупову систему цінностей» [223, с. 30]. На мовному рівні гендерні стереотипи вивчають як системи знаків, що представляють етно- та соціокультурні уявлення про чоловіка або жінку.

Серед провідних функцій стереотипів мовознавці виокремлюють: *пізнавальну, регулюючу, економії пізнавальних зусиль, захисту групової ідеології* [298, с. 379]. Визначаючи функції стереотипів, не варто спиратися лише на конкретні мовні акти, не пов'язуючи їх з мовною системою, яка є своєрідним інститутом, що формує колективне сприйняття світу і ставлення до нього. Формування стереотипів відбувається під впливом пізнавальних процесів, оскільки стереотипи виконують низку когнітивних функцій, зокрема, – *схематизації і спрощення; формування і зберігання групової ідеології* [173, с. 110].

Виділяючи загальні властивості стереотипів (ознаки й атрибути, що містяться у стереотипах, використовуються мовцями для оцінки віднесеності предметів / осіб до того чи іншого класу на основі схожості), А. Кириліна підкреслює виконання ними функцій: *когнітивної* (генералізація при впорядкуванні інформації); *афективної* (емоційне й оцінне забарвлення, постійне виділення і протиставлення «свого» і «чужого»); *соціальної* (розрізнення «внутрішньо групового» та «поза групового», що призводить до соціальної категоризації, утворення соціальних структур, на які активно орієнтуються в повсякденному житті) [121, с. 96; 116, с. 42].

На основі проаналізованих наукових праць можна сформулювати визначення поняття *стереотип* – уявлення людини про навколишній світ, сформоване під впливом культурних чинників (культурно-детерміноване уявлення), яке може існувати як у

вигляді ментального образу, так і у вигляді вербальної оболонки; *стереотипи* – це результат спілкування або поведінки згідно з визначеними семіотичними моделями.

Беручи до уваги численні дефініції, можна стверджувати, що *стереотип* – це *лінгво-ментальний комплекс, який акумулює соціальний, психологічний, історичний досвід людини й виявляється у різних галузях її культурної діяльності*. На відміну від концептів, стереотипи становлять традиційні форми вираження певних значень, у свідомості вони існують як стабільні знаки. Мовна репрезентація їх різноманітна: тропи, фігури, сталі вирази зі стертою образністю. Вони можуть виражатися як словом, так і сталим виразом.

Отже, *стереотипи* – це концентроване знання, схематизована інформація, усталена в структурах колективної свідомості, яке сформувалося в результаті спільної діяльності представників певного етносу, спільноти, групи; зафіксоване в мові й культурі певної нації. Завдяки науковим дослідженням мовної фіксації стереотипів можна поглибити уявлення про засоби етнічної та культурної ідентифікації народу, його історію, стосунки з представниками інших етносів. Різноманіття наведених класифікацій функцій стереотипів засвідчує, що стереотип є багатофункціональним явищем.

1.2.3. Класифікація національно-культурних стереотипів жінки в традиційній культурі українців

Національно-культурні стереотипи (далі – НКС) *жінки* в традиційній культурі українців сформувалися під впливом сукупності таких складників: давньої етнічної культурної традиції (*етнокультурні стереотипи*), синтезу язичницьких та християнських вірувань (*релігійні стереотипи*), етикетних норм поведінки, громадської думки та життєво-звичаєвого права (*гендерні та соціальні стереотипи*). Усі ці чинники не лише впливали, а й регламентували життя жінки від її народження до смерті.

Науковці, які досліджують етнічну культуру та її вплив на розвиток особистості, зазначають, що формування «душі народу», тобто спільності психічного складу, спричинене «однаковими умовами спільного існування членів етносу, що закономірно породжує єдність поглядів на певні речі, подібні критерії оцінки, схожі способи поведінки» [221 с. 173]. Фіксується ця спільність, на думку О. Сінькевича, в

етнокультурному стереотипі – уявленні про типові риси, що характеризують певний народ [221, с. 173]. За допомогою сукупності цих уявлень формується етнічний образ представниці певного етносу. Варто зауважити, що етнічний образ жінки не слід абсолютизувати, оскільки його можна вважати певною абстракцією, і він досить часто не збігається з реальними представницями етносу. Однак такі образи існують і відіграють суттєву роль у міжкультурних контактах.

Протягом багатьох століть християнство, як офіційна релігія, намагалося витіснити з ужитку язичницькі традиції, що призвело до виникнення в Україні двовір'я. Християнство, на думку Т. Космеди, сприяло формуванню гендерної нерівності [140, с. 12]. У Біблії зазначено, що жінка створена з ребра Адама, тому вона є вторинною і підлеглою чоловікові. Однак особливе ставлення до жінки, захоплення її моральними рисами, спонукало зародження та розвиток культу Богородиці, який активно поширювався в Україні з прийняттям християнства [206]. Культ Божої Матері – Марії базувався на історично сформованому в національному характері українців вагомій ролі жінки в сім'ї та побуті: «ідеалізація подружнього життя, звеличування жінки-матері – ось що принесло християнство в духовний світ українців, водночас натрапивши в ньому на шанобливе ставлення до жінки як до матері родини» [260, с. 54]. З появою християнства ідеологія нерівностей статей та підпорядкування жінки чоловіку, яка була пануючою в світі, зазнала деяких змін. Як зазначає Т. Космеда, християнство високо оцінило заслуги жінок у поширенні християнського вчення в усьому світі, їхню героїчну самовідданість, повну жертвність на користь ближніх, терпіння та невідступність від віри під час мученицьких страт. Це сприяло переорієнтації поглядів на поділ статей, «що вже не вичерпується необхідністю народження потомства й ведення господарства» [140, с. 13]. Шлюб визнавався духовним союзом, у якому чоловік і жінка мають однакові обов'язки один перед одним, а канонічне право встановило, що божественний закон однаковий як для чоловіка, так і для його дружини: «Таке пошанування жіночого закарбовується в колективній свідомості українців як одна із характерних рис їх менталітету, національного характеру. Очевидно, національна гендерологія повинна орієнтуватися на власні реалії й традиції» [140, с. 112].

У світоглядних структурах кожного етносу опозиція *чоловіче/жіноче* реалізується у формі *гендерної ідеології* – сукупності поглядів, вірувань, норм, соціальних настанов, ціннісних орієнтацій та стереотипів, яка регулює та впорядковує гендерні відносини в суспільстві [123, с. 72]. *Гендерні стереотипи*, на думку Т. Космеди, склались у свідомості суспільства ще до появи терміну «гендер» у значенні соціокультурної реалізації біологічної статі, ще до існування міждисциплінарної парадигми подібних досліджень загалом [140, с. 108].

Невід’ємний компонент етнічної культури українського народу та моральну основу його життя становлять звичаї, обряди та свята, які, передаючись в усній формі від покоління до покоління, містили чимало настанов щодо взаємин між чоловіками та жінками, регулювали порядки та стосунки в родині. Поглиблений аналіз різних фольклорних жанрів (пісень, прислів’їв, приказок, казок, легенд тощо), на думку О. Кісь, дає змогу відтворити ключові елементи *стереотипу фемінності* (панівних уявлень про суто жіночі риси вдачі, зовнішності та поведінки) [123, с. 97].

Дослідники українського фольклору (О. Воропай [44], М. Костомаров [144; 145] та ін.) зібрали, узагальнили й описали фольклорні матеріали, що дало можливість досліджувати гендерні особливості етнічної культури українців. Праці І. Франка [268], а також сучасних мовознавців – Л. Ставицької [235; 236], З. Коцюби [148; 149], М. Лесюка [160], Т. Космеди [140] та ін. свідчать, що фольклор став невичерпним матеріалом для гендерних лінгвістичних досліджень.

Життєвий цикл жінки передбачає поступове проходження нею певних вікових етапів, кожен з яких – це сходинка, яка визначає не лише наступний соціальний статус, а й зростання авторитету та впливу цієї жінки у соціальному оточенні. З кожним роком свого життя жінка проходила шлях «від об’єкта до агента соціалізації, від об’єкта ритуальних дій до їх виконавця, від особи, поведінка якої перебувала під постійним соціальним (морально-етичним) контролем, до особи, що має повноваження цензора соціальної поведінки інших» [123, с. 87].

Життєво-віковий цикл жінки складається з декількох етапів. У своїй монографії О. Кісь виокремлює головні соціально-вікові статуси *жінки* упродовж її життя:

- *дівчинка* (дитина, статевонезріла);

- *дівчина* (підліток, період статевого дозрівання);
- *молодиця* (жінка фертильного віку (від *фертильний* – здатний давати нащадків) [228, X, с. 579]);
- *баба* (старша жінка, посткліматеричний період) [123, с. 87].

Як свідчать етнографічні джерела, перехід до кожного статусу супроводжувався обрядами, ритуалами (наприклад, ініціація – перехід від дівчинки до дівчини, вступ до дівочої громади; весілля – перехід від дівчини до молодиці, заміжньої жінки). Загалом, віковий життєвий цикл жінки науковці розглядають за природними категоріями (фізіологічні зміни в її організмі), а соціальний статус визначають через родинно-соціальний зв'язок з чоловіком (як *дочка*, *дружина* представника певної соціальної групи).

У сучасних гендерних дослідженнях (*гендер* – соціокультурна категорія, яка відображає сукупність соціальних і культурних норм, очікувань та уявлень, які асоціюються з особами чоловічої або жіночої статі в певному суспільстві [243, с. 250]) науковці, опрацювавши етнографічні матеріали та врахувавши рольові набори кожного соціально-вікового статусу жінки, подають можливу класифікацію українського жіноцтва (за постійними гендерно-маркованими соціальними ролями):

- *дівчинка*: *дочка, онука, сестра, хрещениця, небога, подруга*;
- *дівчина*: *дочка, подруга, кохана, сестра, онука, похресниця, небога*;
- *молодиця*: *дружина, мати, господиня, невістка, кума, хрещена, сусідка, зовиця, дочка, сестра*;
- *баба*: *мати, свекруха / теця, бабуся, господиня, сусідка, кума, хресна* [123, с. 87–88].

Деякі соціальні ролі *жінка* могла виконувати, перебуваючи в кількох вікових статусах (*дочка, сестра, мати, господиня*). Проте на конкретному етапі життєвого циклу їхня значущість змінювалася залежно від того, чи були ці функції першочерговими чи другорядними.

Жінка кожного соціально-вікового статусу могла виконувати деякі тимчасові, соціально вагомі ролі, пов'язані з обрядово-звичаєвою активністю:

- *дівчинка* – *світилка, дружка* (на весіллі), *тополя* (весняна обрядовість);

- *молодиця – коровайниця, завивальниця, сваха* (на весіллі);
- *баба – повитуха* (у родильній обрядовості), *плакальниця* (у похоронному обряді) [123, с. 88].

Дослідниця виокремлює виразне протиставлення, яке простежується у двох парах дескрипторів: *вродлива жінка – добра жінка* та *добра жінка – лиха жінка* [123, с. 97]. Коли *дівчина* виходила заміж, стаючи *жінкою*, відбувалася зміна її соціорольового статусу, тому першорядна категорія краси частково втрачала свою актуальність. Натомість великого значення набували риси вдачі, від яких залежало успішне виконання функцій та ролей *заміжньої жінки* (*дружини, матері, господині* тощо). У такому контексті протиставлення зовсім не антонімічних понять *красива жінка – добра жінка* виявляється цілком зрозумілим, оскільки має сенс лише зміна пріоритетів.

Категорія *добра жінка*, як зазначає О. Кісь, – комплексна, вона охоплює низку рис, які розглядаються як жіночі чесноти. У фольклорних текстах (показовою ілюстрацією є прислів'я та приказки) ці позитивні риси репрезентуються як народні стислі твердження-формули, побудовані на протиставленні різних ознак доброї господині до жіночої вроди, наприклад: «Не в тім хороша, що чорноброва, а в тім, що роботу робить», «Красу не положиш на мису» [123, с. 98].

Гендерний аналіз усної народної творчості (насамперед паремійного фонду та казок), як зазначає О. Кісь, показав, що в них зафіксовані позитивні, бажані та очікувані такі жіночі риси, як: *терпіння, покірність, стриманість, скромність, жертівність, відданість, працьовитість, конформізм* (здатність пристосовуватися до соціального оточення) [123, с. 101].

Розмежування бажаних (соціально-схвалених і заохочуваних) та небажаних (соціально-неприйнятних і засуджуваних) рис вдачі українського жіноцтва ґрунтуються на опозиції *добра жінка – лиха жінка*. Перелік рис *доброї жінки* досить довгий, а перелік прикмет *лихої жінки* набагато менший. Серед основних ознак *лихої жінки* такі: *лінива, лайлива, неохайна, безсоромна, ненажерлива, язиката, хитра, заздрісна, користолобива, підступна, зрадлива, брехлива, тихата, розбещена* тощо [123, с. 99–101].

У колективній праці «Гендерна лінгвістика в Україні» (2014) Т. Космеда узагальнює класифікацію українських жіночих стереотипів, розроблену О. Забужко [108], які авторка номінує, даючи такі коментарі:

- 1) *жінка-для-інших* – «жінка, яка виконує свої основні функції, прийняті в патріархальному суспільстві – дочка, жінка, мати» [140, с. 101];
- 2) *жінка-для-себе* – «жінка, якій «своє власне», самосвідоме й самоконтрольоване життя не тільки «дозволено», а й належить за приписом, як *condition sine qua non!*» [140, с. 102];
- 3) «*Яга*» – «архетипний образ жінки, яка може бути як руйнівницею, так і чарівницею, має містичне обдарування» [140, с. 102];
- 4) *стать-в-собі-й-для-себе* – «про замкнуту, стриману, інтровертивну особистість» [140, с. 102].

Розглядаючи мовні засоби вираження гендерних стереотипів жінки у творах І. Франка, Т. Космеда виокремлює позитивні гендерні стереотипи: у віршах-присвятах – «*ідеальної жінки*», «*своєї дружини*», «*світської жінки*», «*жінки-товаришки*»; у драматичних творах (драма «Украдене щастя») – «*жінки-господині*», «*вірної дружини*» [140, с. 261–268]. Серед негативних гендерних стереотипів дослідниця зазначає: у віршах-присвятах – «*злої жінки*», «*жінки-повії*» («*жінки-блудниці*»); у драматичних творах (драма «Украдене щастя») – «*жінки-зрадниці*» [140, с. 261–268].

На основі опрацьованого пісенного матеріалу та наукових напрацювань українських дослідників подано власну інтерпретацію структури НКС ЖІНКИ.

1. НКС МАЙБУТНЯ ЖІНКА – ДІВЧИНА складається з *позитивних* та *негативних мікростереотипів*. Виділено такі *мікростереотипи*:

- 1) *позитивний мікростереотип ДІВЧИНА-ДОЧКА*, у пісенних текстах дочку репрезентовано як слухняну дитину-помічницю, що шанобливо ставиться до своїх батьків, радиться з ними, просить їхнього благословення на шлюб із своїм обранцем або погоджується на шлюб із тим, кого для неї обрали батьки;
- 2) *позитивний мікростереотип ДІВЧИНА-ГОСПОДИНЯ* – процес конструювання гендерної ідентичності дівчини починався від її народження: через низку ритуально-магічних дій відбувалося програмування успішності майбутньої жінки у двох основних

сферах її життя – господарсько-виробничій та репродуктивній. Тексти народних пісень свідчать, що українці вважали кращим шлюб з бідною, але працювитою, ніж з багатою ледащицею. У реальному житті при одруженні зважали передусім на сімейний родовід та статки [140, с. 139];

3) *позитивний мікростереотип ДІВЧИНА-НАРЕЧЕНА* – дівчина, яка досягла шлюбного віку (14-18 років), активізувала одну із головних соціокультурних настанов – одруження. Її комунікативна діяльність та поведінка спрямовані на досягнення головної мети – одруження. Основним завданням дівчат-відданиць було привернути увагу представників чоловічої частини молодіжної громади, тому вони ретельно дбали про зовнішній вигляд. У пісенних текстах підкреслюються головні ознаки цього періоду життя дівчини – краса, зрілість, готовність до створення сім'ї, народження дітей. Оспівуються усі її чесноти, які могли б привабити і спонукати молодого чоловіка до одруження із цією дівчиною;

4) *негативний мікростереотип ДІВЧИНА-ЧАРІВНИЦЯ* – в уяві українців жінки, дівчата надзвичайної вроди, знали магичні засоби, вміли чарувати, здатні були впливати на чоловіків, їх волю і почуття;

5) *негативний мікростереотип НЕЧЕСНА ДІВЧИНА* – втрата дівчиною «вінка» (цноти) завжди була ганьбою та осудом в українській громаді. Така дівчина у народних піснях зневажалася. Українці вірили, що «чесна» наречена приносить у дім свого чоловіка добробут, багатство, а «нечесна» – нещастя та біди.

2. НКС ЗВИЧАЙНА ЖІНКА складається з *позитивних* та *негативних мікростереотипів*.

Виділено такі *мікростереотипи*:

1) *позитивний мікростереотип ЖІНКА-ДРУЖИНА* – дружина в уяві українців – кохана і вірна порадиця свого чоловіка;

2) *позитивний мікростереотип ЖІНКА-ГОСПОДИНЯ* – перевага віддавалася господарським навичкам та працювитості жінки. При обранні супутника життя найважливішими орієнтирами слугували саме працелюбність та працездатність потенційного партнера, адже повсякденні господарські та виробничі обов'язки вимагали від жінки неабияких зусиль та умінь, творчості та майстерності;

3) *позитивний мікростереотип ЖІНКА-МАТИ* містить:

- *позитивний мікростереотип* РІДНА МАТИ – материнство в українському суспільстві завжди було в пошані. За традиційними уявленнями українців, повноцінною вважалася жінка, яка реалізувала себе як МАТИ. У народній свідомості образ МАТЕРІ є позитивним, оточеним ореолом святості. Українські народні пісні переповнені найніжнішими почуттями до неї;
- *негативний мікростереотип* МАЧУХА – українці вважали, що жінка, яка погодилася вийти заміж за чоловіка, що мав дітей від першого шлюбу, не зможе їх любити так, як рідних. Образ МАЧУХИ у народній свідомості негативний;
- *нейтральний мікростереотип* ТЕЩА – ставлення українців до матері дружини переважно нейтральне; у жартівливих піснях про тещу й зятя йдеться про їхню неприязнь, теща зазвичай об'єкт іронічних порівнянь;
- *негативний мікростереотип* СВЕКРУХА – мати чоловіка, в народній уяві поставала лихою, сварливою.

3. НКС ЖІНКА-ПОКРИТКА – материнство поза шлюбом засуджувалося громадою. Українці вважали, що дитина повинна народжуватися в повній сім'ї.

4. НКС ЖІНКА-ВДОВА – ставлення до жінки, яка втратила свого чоловіка, було суперечливим: громада допомагала вдовам у господарських справах, а в обрядових дійствах вони мали обмежені функції (їх не брали за кумів, вони не були учасницями весільного обряду).

При створенні власної інтерпретації НКС ЖІНКИ, зафіксованих у пісенних текстах, та їх описі, використано частково змінений метод Є. Бартмінського, запропонований науковцем для дослідження конкретних іменників – виразників фрагментів мовної картини світу поляків, який він використав для укладання етнолінгвістичного словника народних стереотипів (Słownik ludowych stereotypów językowych (SLSJ) [296].

При описі НКС ЖІНКИ враховано такі характеристики:

1. *«Номінація»*. В українській мові жіночі назви становлять розгалужену систему найменувань жінки за різними ознаками. Зібраний матеріал дозволяє виділити кілька лексико-семантичних груп: 1) назви жінок за віковою характеристикою («дівчина» – *дівчина, дівка, діва, челядина, панна, царівна, королівна*; «жінка» – *жінка, жона,*

молодиця, невістка, баба; «стара жінка» – *баба, бабуся* та ін.); 2) назви жінок за родинними стосунками та свояцтвом («мати» – *мати, ненька*; «мати чоловіка» – *свекруха*; «матір дружини» – *теща*; «доросла дочка» – *дитина, дочка, челядина*; «мати батька або матері» – *баба, бабуся*; «сестра» – *сестра, сестриця, сестричка*; «сестра чоловіка» – *зовиця* та ін.); 3) назви жінок за сімейним станом (соціальною роллю) (*дівчина, наречена, жінка, дружина, господиня, пані, покритка, вдова*); 4) метафоричні назви жінки / контекстуальні синоніми (*голубка, горлиця, перепілка; розса, калина; зіронька, сонечко*). Емоційне (зменш.-пестл. чи згубіле) забарвлення лексем, які використовуються для номінації жінок, свідчать про шанобливе чи зневажливе ставлення представників етносу до особи жіночої статі.

2. «*Зовнішні характеристики*». У пісенних текстах зафіксовано та докладно описано набір зовнішніх параметрів, з яких складається портрет «ідеальної жінки-красуні», фізично готової до створення сім'ї (використання соматизмів *брови, очі, руки, ноги* та ін.). Для чоловіків краса є важливим чинником при виборі майбутньої дружини. У піснях не використано портретні характеристики «старшої жінки» – *баби*, увага акцентується на протиставленні ознаки віку «*стара – молода*», перевага надається *молодим дівчатам та молодицям*, естетично одягненим (за допомогою детального опису одягу підкреслюються фізичні характеристики жінки – *тонкий стан, високий зріст* та ін.).

У народній уяві красиві жінки зазвичай *чарівниці*, які розуміються на травах, зіллі, тому можуть бути небезпечними для чоловіків. Часто красиві жінки самотні, не мають щастя в особистому житті.

3. «*Характеристики, не пов'язані із зовнішністю*». Українці здавна цінували не лише красиві риси обличчя, а й ті ознаки, які розкривали внутрішню красу людини, її вдачу, характер, вміння розмовляти, поводити себе. У жінці чоловік цінував її розум, розсудливість, практичність, вірність та лагідність. Усі ці риси можна розподілити на:

- морально-етичні характеристики;
- емоційно-психологічні характеристики;
- інтелектуальні характеристики.

4. «*Традиційні атрибути жінки*». Кожен життєвий період ЖІНКИ характеризується своїми атрибутами:

1) ДІВЧИНА – весільні символи – *вінок, перстень*; символи дівочтва – *коса, зілля, квіти*. *Вінок* – символ чесності, чистоти, дівочтва; *перстень* – прикраса, знак заможності дівчини, цінний дар від милого, який хоче одружитися з дівчиною. Крім того, символами дівочтва можна вважати *косу, зілля, квіти*, які дівчина старанно доглядає і втрачає під час весільних обрядів (*косу* розплітають і покривають хусткою – символом переходу дівчини до жіночого гурту; *зілля, квіти* зривають, топчуть);

2) ЗАМІЖНЯ ЖІНКА – *дитина, діти; ключі, скриня, худоба*. Традиційним атрибутом ЖІНКИ є *діти*, адже найважливішим її завданням в уяві українців було народження нащадків та турбота про них. Після одруження ЖІНКА ставала ГОСПОДИНЕЮ, яка повинна була берегти родинний затишок, розпоряджатися хатнім майном, худобою, виконувати усю жіночу роботу. Тому необхідними її атрибутами є *ключі, скриня* – символи заможності, достатку;

3) ПОКРИТКА – основним атрибутом була *позашлюбна дитина*;

4) ВДОВА – *діти, нива*. Після смерті чоловіка жінка-вдова змушена самостійно виховувати дітей, вести домашнє господарство, обробляти ниву.

5. «Характеристика родинно-соціальних стосунків». У пісенних текстах змальовано традиційні моделі спілкування між: ДІВЧИНОЮ – милим, ДІВЧИНОЮ – батьками; ЖІНКОЮ – чоловіком, ЖІНКОЮ – дітьми, ЖІНКОЮ – іншими членами родини. Кожна модель має свої особливості, усталені норми. Порушення цих традицій засуджувалося громадою.

НКС ЖІНКИ, зафіксовані в пісенних текстах, відображають панівні позитивні чи негативні, колективні, традиційні уявлення про жінку, які побутували серед українців.

1.3. Методологія лінгвостилістичного дослідження національно-культурних стереотипів жінки в українських народних піснях

Для опису НКС мовообразу жінки використовуємо методологічні та методичні напрацювання українських науковців різних періодів та напрямів – О. Потебні [199], В. Антонович [3], М. Драгоманов [83], К. Квітки [23; 24], С. Єрмоленко [96; 90], Л. Мацько [179], В. Жайворонка [100], Н. Данилюк [73], Т. Космеди [140], О. Сімович [219], Т. Сукаленко [245], О. Кісь [123], І. Ігнатенко [114], О. Барабаш-Ревак [9] та ін. У

дисертації застосовано частково змінений метод Є. Бартмінського, використаний для укладання етнолінгвістичного словника народних стереотипів (Słownik ludowych stereotypów językowych (SLSJ). Крім того, співзвучними є загально-методологічні пропозиції М. Толстого, С. Толстої, А. Вежбицької (Австралія). Поєднання різних методологічних підходів дало змогу всебічно проаналізувати і описати НКС мовообразу жінки як елемента української національної мовної картини світу. Основи такого підходу до аналізу фольклорного, власне пісенного матеріалу, ґрунтуються на працях Л. Боровиковського [27], М. Костомарова [144; 146], І. Франка [268].

В одній з перших розвідок про жіночу долю А. Боровиковський наголошував, що вся поезія життя дівчини зосереджена на її почуттях, «тут уся її радість, тут усе її горе» [27, с. 9]. Науковець здійснив аналіз поетичного складника пісень, приділивши особливу увагу використанню мовних засобів. Він зазначає, що лише в українській мові є так багато ніжних слів та словосполучень для вираження почуттів, які неможливо перекласти на інші мови: «навіть дієслова, прислівники використовуються в пестливій формі» [27]. На основі аналізу пісенних текстів А. Боровиковський визначив моральні норми українців, їх звичаї, традиції, вірування тощо. Наприклад, «Якщо мати боїться слави, поговору, то вона власне не забороняє кохати, а тільки хоче, щоб залицяння йшло правильним, чинним шляхом: кому потрібна дочка «хай ввійде в хату», а не викликає її до себе» [27, с. 19].

Статус жінки в українському соціумі досліджував М. Костомаров, який через матриархальну міфологему доводив традиційну рівноправність жінки [144]. У дисертаційній роботі «Две русские народности» (1861) М. Костомаров розвинув свої погляди щодо українського жіноцтва у порівнянні його з російським. На його думку, в українській та російській народній поезії спосіб змалювання жінки не однаковий. У російських піснях жінка рідко «піднімається до свого людського ідеалу»; її краса «рідко (...) підноситься над матерією»; її чуття «запахане» і «рідко (...) може в ній цінувати щонебудь за межами тілесної форми»; гідність і шляхетність жіночої душі «рідко (...) виявляється» [144, с. 65]. У піснях нашого народу жінка – «до того духовно прекрасна, що і в самому своєму падінні виявляє свою чисту натуру і соромиться свого приниження» [144, с. 65].

За нетотожністю образу жінки в росіян і українців однозначно простежується неоднаковий її статус у цих народів у духовно-моральній сфері, сім'ї, в суспільстві загалом. На думку В. Антоновича, росіяни зневажають жінок, поляки перебувають з ними у постійній конфронтації, а українці ставляться до жінок з повагою [3].

Релігійні погляди на жінку, в тому числі і православні, досліджував у своїх працях М. Драгоманов [83]. Науковець вважав, що всі релігії спрямовані на психологічне та фізичне підкорення жінки чоловікові. На матеріалі народнопісенних текстів дослідник вивчав проблему жіночої національної ідентифікації. У фольклористичних розвідках вчений намагається пояснити побутові та суспільні причини, які зумовили появу того чи іншого сюжету народної пісні. Розвідка «Фатальна вдова» (карно-психологічна тема в українській народній пісні) (1888) є однією з найкращих психологічних праць М. Драгоманова, в якій він наголошує, що українська народна пісня «між іншими становищами людської душі (...) зупиняється і на поступках і іноді дуже ясно висвітлює їх психологічну основу та обставини», народну словесність він трактує «одним із дзеркал, коли не найвищим дзеркалом народної душі» [85, с. 182].

Наприкінці XIX – на початку XX сторіч з'являються окремі лінгвофілософські роздуми І. Франка щодо проблем гендерної лінгвістики [142]. Науковець розмірковував про поняття «гендер», «гендерні стереотипи», «гендерні ролі», «гендерні норми», хоча ці терміни в тогочасній науці ще не використовувалися. У розвідці «Жіноча неволя в руських піснях народних» (1883) І. Франко розпочав вивчення жіночої долі як гендерної проблеми в українських народних піснях. Проаналізувавши пісенні тексти, науковець описав життя жінки від дівчини до вдови. Дослідник робить цікаві припущення: «(...) якщо мірою культурності всякого народу може служити то, як той народ обходиться з жінками, то й се безперечна правда, що русько-український народ після сеї міри покажеться високо культурним у відношенні до других сусідніх народів» [268, с. 210]. Він наголошує, що «русини обходяться з своїми жінками далеко лагідніше, далеко гуманніше й свободніше, аніж їх сусіди», «в родині жінка займає дуже поважне і почесне становище» [268, с. 210]. Проте письменник підкреслював, що українська жінка соціально незахищена, економічно залежна від чоловіка, в якого вона «працює (...) гірш

наймички» [268, с. 210]. У цьому контексті народно-побутові пісні про жіночу неволю І. Франко назвав «жіночими невольничими псалмами» [268].

Мовознавці неодноразово зверталися до вивчення мовних одиниць, які позначають і характеризують жінку. Дослідженню різних аспектів вираження образу ЖІНКИ на матеріалі української, англійської, російської, німецької, французької та інших мов присвячені роботи О. Бондаренко [26], Н. Карпенко [119], Т. Рудюк [207], Т. Сукаленко [245], О. Чибишевої [278] та ін. Образ МАТЕРІ як репрезентанта ЖІНКИ проаналізовано у працях В. Калько [117], Х. Старовойтової [238], А. Чернової [277], В. Яковлевої [287] та ін.

На основі зіставлення паремійного матеріалу української, російської, польської, англійської, французької та деяких інших мов З. Коцюба дослідила особливості вербалізації універсальних і національних базових світоглядних засад їх носіїв про статус і функції батьків, диференціювала характеристики батька й матері в різних культурах [149, с. 293–303]. На думку А. Чернової, поняття «батько», «мати» – це константи української лексико-фразеологічної системи мови, які дослідниця охарактеризувала і описала, виокремивши домінуючу та периферійну зони їхнього номінативно-семантичного поля, сформувавши когнітивні метафоричні моделі концептуалізації сегментів периферійної зони [277].

У паремійній картині світу українців, як вважає В. Калько, репрезентовано два неієрархічні й незалежні концепти ЖІНКА та МАТИ. Серед характерних ознак концепту МАТИ, вербалізованих в українських прислів'ях, дослідниця виокремлює: «унікальність, незамінність матері та її важлива роль у долі людини; різна потреба дитини в батькові й матері; необхідність шанобливого ставлення до матері; настанова піклуватися про матір у старості». Науковець зазначає, що під час дослідження не виявлено жодного прислів'я чи приказки, у яких би «було представлено стереотипні жіночі риси: сварливість, надмірна балакучість, відсутність інтелекту, нещирість, хитрість» [117, с. 227-228]. Мати, на думку дослідниці, в етносвідомості українців має суто позитивну оцінку.

У текстах українських народних пісень за допомогою мовних одиниць зафіксовано НКС жінки. Спроби дослідників реконструювати народні уявлення про українську жінку, її вдачу та долю здійснювалися на фольклорно-етнографічному

матеріалі неодноразово. Поглиблений аналіз народнопісенних текстів різних жанрово-тематичних груп, на думку О. Кісь, «дає змогу відтворити ключові елементи стереотипу фемінності» (характеристики, пов'язані із жіночою статтю або характерні форми поведінки, яких очікують від жінки у певному суспільстві), тобто «панівних уявлень про суто жіночі риси вдачі, зовнішності та поведінки. До того ж народна творчість містить чимало безпосередніх настанов щодо взаємин між чоловіками та жінками» [123, с. 97].

Досліджуючи мову української пісні, С. Єрмоленко зазначає, що «художньо-словесні образи народних пісень, переходячи від покоління до покоління, збагачуються новими лексико-семантичними деталями, і з погляду художньо-естетичних вартостей сучасної літературної мови вони засвідчують вагомість пісенних варіантних форм» [96, с. 24].

Створення орієнтованої моделі мовного образу жінки стало можливим завдяки структурно-семантичному та аксіологічному аналізу мовних засобів, які розкривають відповідні характеристики, національно-культурні стереотипи жінки. У роботі використано праці К. Шульжука [282], С. Єрмоленко [96; 90], Н. Данилюк [69; 73; 74] та ін., в яких науковці ґрунтовно проаналізували мову українських народних пісень, описали народнопісенні засоби, за допомогою яких створено жіночі образи. Етнолінгвістичний аналіз слів, як зазначає О. Барабаш-Ревак, передбачає виявлення всіх тих елементів значення, які загалом створюють образ того, «що люди мають на думці», використовуючи певне слово у відповідному контексті, не обмежуючись мінімальним набором обов'язкових рис цього слова [9, с. 9]. Тому дослідження семантики в такому аспекті передбачає: «опис еталонного ментального образу, що сформувався у свідомості людини і вербалізується словом» [12, с. 10]. Реконструкція мовообразу жінки, з урахуванням НКС українців, стала можливою завдяки використанню різнопланових мовних матеріалів.

У дисертації задіяно семантичну інформацію, яку містить саме слово *жінка*, інші номени на позначення поняття «особа жіночої статі» (*дівчина, молодиця, жінка* та ін.), демінутиви (*дівчинонька, молодичка, жіночка* та ін.), лексичні опозиції (*дівчина – жінка; дівчина – вдова; мати – мачуха; мати – свекруха* та ін.), а також аналіз усіх словесних комплексів і лексико-синтаксичних структур, в яких функціонують аналізовані назви.

Крім того, описано лексико-стилістичні засоби, за допомогою яких відтворено НКС жінки, її головні ознаки, атрибути, відображені у народній свідомості тощо. Під час роботи над пісеним матеріалом до уваги бралось наївне знання про предмет. Народний словник охарактеризований з позиції носія народної мови. З огляду на це, слова, які тепер вважаються символами, потрактовано в метафоричному значенні, визначено як контекстуальні синоніми (*жінка – голубка, пава, зоря, квітка* та ін.). У традиційній народній культурі одним із важливих елементів, які допомагають створювати картину світу, є колір, який набуває постійних символічних характеристик. Ці характеристики доповнюють символічні значення реалій – носіїв кольору, такі категорії є нероздільними.

Отже, для відтворення НКС мовообразу жінки, проаналізовано різні жанрово-тематичні пісенні тексти, виокремлено основні складники цього образу та описано його певні характеристики, а також мовні засоби фіксації НКС про жінку в аспекті семантики, стилістики та зв'язку з культурологічними настановами народу.

Висновки до першого розділу

Аналіз теоретичних праць і практичних набутоків науковців XIX – початку XXI ст., які зверталися до вивчення проблеми взаємодії мови і культури, мови та народу, носія цієї мови та культури, показав, що представники сучасних лінгвістичних напрямів (етнолінгвістики, психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, соціолінгвістики) розглядають мову через призму людських ментальних одиниць, керуючись антропоцентричним підходом до вивчення мовних одиниць. Серед таких одиниць вирізняємо систему стереотипів.

Стереотипи – це образи (уявлення, судження, оцінки тощо) соціально чи культурно вагомих предметів або явищ, сформовані під впливом певної інформації (досвіду, спостереження тощо) і зафіксовані у свідомості індивіда чи колективу за допомогою певних емоцій. Стереотипи, як правило, реалізуються в поведінці, в мові.

Проблема стереотипів цікава представникам різних наукових галузей, однак вони зазначають, що важливу роль у оформленні та фіксації стереотипів відіграє саме мова; компоненти стереотипів (змістові та образні) відзначаються традиційністю, неподільністю відтворення у мовному потоці, відносною змінюваністю при формуванні, наявністю емоційно-оцінної маркованості та модальності.

У сучасній лінгвістиці варто виокремити два підходи до визначення стереотипів: «мовні стереотипи» (репрезентовані і зафіксовані за допомогою мовних одиниць) і «стереотипи-уявлення» (про об'єкт, ситуацію, містять описовий та оцінний компоненти). Стереотипи-уявлення не пов'язуються з конкретним словом, а з його денотатом, тому не належать мові, а відображаються у ній. Носіями стереотипів є члени мовного колективу (група індивідів, які мають спільні культурні уявлення і спільну мову), які входять до однієї мовної спільноти, де до загальних культурних уявлень і мови додаються загальні фонові знання про що-небудь.

Пріоритет «людського фактору» стимулював науковців вивчати людину, її мовленнєву діяльність та те, як людина представлена в мові. Поле ЛЮДИНА можна вважати найчисельнішим. Це зумовлено антропоцентричним характером мови загалом і фольклору зокрема. У пісні як поетичному жанрі життя відображено через почуття,

думки, переживання носія фольклору. Найвагоміший концепт ЛЮДИНА представлено субконцептами ЖІНКА, ЧОЛОВІК, які теж мають свої субконцепти.

У розділі подано власну інтерпретацію структури НКС мовообразу жінки в українській мові на матеріалі українських народних пісень різних жанрово-тематичних груп. За основу вивчення НКС взято нерозривний зв'язок трьох понять «мова – культура – людська особистість». Тому НКС трактуємо як згустки знань, схематизовані, усталені структури колективної свідомості, які сформувалися в результаті спільної діяльності представників певного етносу, спільноти, групи, зафіксовані в мові й культурі певної нації. Завдяки науковим дослідженням мовної фіксації стереотипів можна поглибити уявлення про засоби етнічної та культурної ідентифікації народу, його історію, стосунки з представниками інших етносів. Варто зауважити, що всі наведені класифікації функцій стереотипів різні. Ми підтримуємо думки інших науковців, що стереотип є багатофункціональним явищем.

Визначено та описано особливості НКС ЖІНКИ в традиційній культурі українців. З'ясовано, що його складниками є: етнокультурні, релігійні, гендерні та соціальні стереотипи.

Для реконструкції НКС мовообразу ЖІНКИ проаналізовано різні жанрово-тематичні пісенні тексти, виокремлено основні складники цього образу (дівчина, молодиця, дружина, мати, дочка, сестра та ін.) та описано його провідні характеристики (номінація, зовнішність, морально-етичні, емоційно-психологічні, інтелектуальні), а також мовні засоби фіксації НКС про жінку в аспекті семантики, стилістики та зв'язку з культурологічними настановами народу.

РОЗДІЛ 2

НОМІНАЦІЯ ЖІНКИ ЯК ВИРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

2.1. Лексико-семантичне поле «Назви осіб жіночої статі» в народнопоетичній мовній моделі світу

НКС мовообразу жінки доцільно вивчати, розглядаючи номінації жінки, в яких відображені ставлення українців до осіб жіночої статі, її ціннісні характеристики. «З погляду філософії мови, – зазначає С. Єрмоленко, – світ постає як єдине ціле, універсум, який у результаті творчої роботи людського духу, інтелектуальної діяльності людини зречевлюється в словах, у мовних формах» [90, с. 335]. Результатом такої творчої діяльності людини виступає слово, номінація.

Створення національно-мовних образів світу зумовлене тим, що кожен народ по-своєму розуміє і відтворює своє бачення навколишнього світу, у всіх народів різний побут, історія, світосприйняття. Тому спільні для всіх народів цінності розташовуються в різному співвідношенні. Відповідно, мовна картина світу в кожного народу має свої особливості, які виникли під впливом навколишнього середовища, способу життя, історії, культури, традицій тощо, від психічного складу людей, які спілкуються певною мовою, їхньої ментальності, а також від особливостей мови. З огляду на вивчення мовної картини світу В. Телія визначає стереотип «тією зв'язною ланкою, яка поєднує сприйняття, мислення і мову. Вони становлять своєрідні константи мовної картини світу, оскільки через ці імена в концептуальну картину світу влітається те побутове уявлення про світ, яке зафіксоване цією мовою» [250, с. 46].

Мовні образи навколишнього середовища найповніше відображені в лексико-семантичних системах. Одиницями виміру мовної картини світу, на думку С. Єрмоленко, можуть виступати лексичні парадигми, «побудовані за принципом організації тематичних груп лексики; лексико-синонімічні ряди; семантичні поля, що об'єднують лексичні, фразеологічні одиниці навколо ядерного слова-поняття; лексико-асоціативні поля, що формуються в конкретних текстах залежно від авторського світосприймання значення ключових слів-понять та їх асоціацій» [90, с. 339–340].

На думку Н. Сологуб, «семантичне поле» ототожнюється з окремою образною парадигмою, де «образна парадигма чи семантичне поле – це лексико-образний ряд зі своєю домінантою та периферією», центром якого є слово-концепт (макрополе) [230, с. 16]; Н. Мех трактує семантичне поле як «складну функціональну системно-структурну одиницю лексико-семантичного рівня», елементами якої є слова, лексичні значення яких складають основу відношень у семантичному просторі [183, с. 22].

Найповнішою і обґрунтованою вважається теорія лексико-семантичного поля Л. Лисиченко. Дослідниця виокремлює в середині поля підгрупи різного ступеня складності, що пов'язані між собою ієрархічними зв'язками. У структурі лексико-семантичного поля вона виділяє ядро, до якого відносимо лексико-семантичні різновиди лексем, які найширше представляють суть поля; довкола ядра розташовуються значно віддаленіші слова аж до периферії, де проявляються оказіональні значення, образні перетворення, які можуть належати і до інших семантичних груп [162, с. 123]. Наголошує на потребі виділення лексико-семантичних полів Н. Данилюк при вивченні мови українського фольклору. Хоча, як відзначає дослідниця, «словниковий склад народної пісні відтворює лише певні фрагменти загальнономовних об'єднань, найбільш типові й естетично навантажені» [73, с. 257]. У своїй монографії вона розглядає лексико-семантичні поля «Народні вірування», «Людина», «Світила, зміни в природі», «Рослини», «Тварини і птахи», «Земля і вода», «Рідна сторона, Україна», які виділені на матеріалі українських народнопісенних текстів [73].

Для побудови лексико-семантичного поля «Назви осіб жіночої статі» в українських народних піснях виділимо ключові лексеми, які використовуються у академічних словниках української мови на позначення особи жіночої статі.

У словниках української мови наявні дефініції лексеми *жінка* становлять підставу для аналізу мовного образу предмета. Відповідно до Словника української мови в 11-ти томах (далі – СУМ) слово *жінка* має такі значення: 1) особа жіночої статі; протилежне чоловік; 2) доросла, на відміну від маленької дівчинки; 3) заміжня особа стосовно до свого чоловіка; взагалі заміжня особа жіночої статі [228, II, с. 536]. У Словнику української мови в 4-х томах (далі – СГ) Б. Грінченка виокремлюються такі значення слова *жінка* – 1) *Женицина*; 2) *Жена* [224, I, с. 486]. У словнику-довіднику «Знаки

української етнокультури» (далі – ЖЗУЕ) В. Жайворонка *жінка* – 1) особа жіночої статі, протилежне *чоловік*; також доросла особа, на відміну від маленької дівчинки; 2) = *жона* (народнорозмовне) – заміжня особа щодо свого чоловіка, взагалі заміжня особа жіночої статі [100, с. 222].

У Словнику синонімів української мови в 2 томах (далі – ССУМ) подано синонімічний ряд до слова *жінка* у значенні: 1) *жінка* (доросла особа жіночої статі), *особа*, *тітка* (розм.), *тьотя* (розм. рідше), *невіста* (діал.); *молодиця* (розм.), *молодка* (розм.), *молодуха* (діал., переважно *молода заміжня жінка*); *баба* (фам., переважно *старшого віку*); 2) *жінка* див. 1) *дружина* [227, I, с. 498]; де 1) *дружина* (одружена жінка стосовно свого чоловіка), *жінка*, *хазяйка* (розм.) [227, I, с. 471]. Лексема *хазяйка* входить до синонімічного ряду з домінантою *господиня* (*хазяйка* в господі, домі, господарстві) [100, с. 150].

Відповідно з основними семами значенням цієї лексеми є «доросла» та «особа жіночої статі», «незаміжня» або «заміжня», які становлять підстави для реконструкції національно-культурних стереотипів образу *жінки* у свідомості українців, що зафіксовані у текстах народних пісень.

За віковою характеристикою особу жіночої статі позначають лексеми:

- 1) *дівчина* – молода неодружена особа жіночої статі [228, II, с. 298];
- 2) *молодиця* – молода заміжня жінка [228, IV, с. 787];
- 3) *жінка* – доросла заміжня особа жіночої статі [228, II, с. 536];
- 4) *баба* – стара жінка [100, с. 20].

У ССУМ зафіксовано синонімічні ряди до кожної з лексем, які називають жінку відповідно до її віку:

- 1) молода неодружена особа жіночої статі: *дівчина*, *дівка* (розм.), *дівуля* (фам.), *дівача* (зневажл.), *дівчице* (зневажл.), *дівчисько* (переважно зневажл.), *дівчинонька* (пестл.), *дівча* (пестл.), *дівка* (заст., поет.), *дівця* (заст., фольк., ірон.), *челядина* (діал.); *відданиця* (розм.), *невіста* (розм.), (шлюбного віку); *панна*, *панянка*, *мадмуазель* (заст.) [227, I, с. 418];
- 2) доросла особа жіночої статі: *жінка*, *особа*, *тітка* (розм.), *тьотя* (розм.), *жона* (розм. рідше), *невіста* (діал.); *молодиця* (розм.), *молодка* (розм.), *молодуха* (діал.) (переважно

молода заміжня жінка); *баба* (фам.) (переважно старшого віку); *пані, дама, мадам* (одружена, переважно міська) [227, I, с. 498];

- 3) молода заміжня особа жіночої статі: *молодиця* (див. *Жінка*) [227, I, с. 842];
- 4) стара віком особа жіночої статі: *баба* (стара жінка), *стара* (розм.), *бабка* (розм.); див. *дружина* [227, I, с. 11].

За сімейно-родинними зв'язками (спорідненістю) дорослу особу жіночої статі позначають лексеми:

- 1) *дитина* – жін., одн., син або дочка незалежно від їх віку; у порівняннях [228, II, с. 287];
- 2) *дочка* – особа жіночої статі стосовно своїх батьків [228, II, с. 400];
- 3) *падчерка* – нерідна дочка одного з подружжя, яка доводиться рідною іншому [228, VI, с. 14];
- 4) *пасербиця* – жін. до *пасерб* – те саме, що *пасинок* (нерідний син одного з подружжя, який доводиться рідним другому) [228, VI, с. 85];
- 5) *мати* – жінка стосовно дитини, яку вона народила [228, IV, с. 647];
- 6) *мачуха* – дружина батька стосовно його дитини (дітей) від іншого шлюбу; нерідна мати [228, IX, с. 68];
- 7) *свекруха* – мати чоловіка [228, IX, с. 68];
- 8) *теща* – мати дружини [228, X, с. 107];
- 9) *сваха* – мати або родичка одного з подружжя щодо батьків або родичів другого [228, IX, с. 67];
- 10) *баба* – мати батька або матері; стара віком жінка; взагалі жінка; те саме, що дружина [228, I, с. 75];
- 11) *прабаба* – мати діда або баби [228, VII, с. 497];
- 12) *сестра* – кожна з дочок стосовно до інших дітей того ж батька або матері; ласкаве звернення до сторонньої особи жіночої статі [228, IX, с. 150];
- 13) *зовиця* – чоловікова сестра [228, III, с. 676];
- 14) *тітка* – сестра батька або матері [228, X, с. 150];
- 15) *тета* – діал. тітка [228, X, с. 102];
- 16) *племінниця* – дочка брата або сестри; небога [228, VI, с. 574];

- 17) *небога* – дочка брата або сестри (про рідних, двоюрідних, троюрідних); племінниця [228, V, с. 249];
- 18) *небіжска* – дочка брата або сестри (про рідних, двоюрідних, троюрідних); племінниця [228, V, с. 248];
- 19) *невістка* – заміжня жінка стосовно до рідних її чоловіка [228, V, с. 267];
- 20) *братова* – дружина брата [228, I, с. 231];
- 21) *діверка* – жінка дівера (брата чоловіка) [228, II, с. 297];
- 22) *дядина* – жінка дядька [228, II, с. 450].

За сімейним станом (соціальними ролями) дорослу особу жіночої статі позначають лексеми:

- 1) *наречена* – жінка стосовно до того, з ким має одружитися [228, V, с. 169];
- 2) *дружина* – жінка стосовно свого чоловіка [228, II, с. 424];
- 3) *вдова* – жінка, яка після смерті чоловіка не одружилася вдруге [228, I, с. 312];
- 4) *покритка* – дівчина, що народила позашлюбну дитину [228, VII, с. 49];
- 5) *баба* – мати батька або матері; стара віком жінка; взагалі жінка; те саме, що дружина [228, I, с. 75].

За обрядовими ролями дорослу особу жіночої статі позначають найчастотніші лексеми:

- 1) *дружка* – дівчина, яка на запрошення молодої бере участь у весільному обряді [228, II, с. 424];
- 2) *світилка* – дівчина, що виконує обряд тримання меча й свічки на весіллі [228, IX, с. 88];
- 3) *сваха* – жінка, яка, добре знаючи весільні обряди, порядкує на весіллі [228, IX, с. 67];
- 4) *коровайниця* – жінка, що виготовляє коровай [228, IV, с. 295];
- 5) *кума* – 1) хрещена мати по відношенню до батьків хрещеника і до хрещеного батька; мати дитини по відношенню до хрещеного батька і хрещеної матері; 2) заст. приятелька (у звертанні) [228, IV, с. 397].

У СУМ поміток щодо територіального вживання лексеми *жінка* немає. На підставі цього можна стверджувати, що ця лексема поширена в різних варіантах на

території всіх основних діалектів і груп говірок, говорів. Це дає підставу використовувати записи текстів українських народних пісень з різних регіонів України.

Лексему *жінка* відзначено невисокою частотністю вживання в текстах аналізованих пісень. Її гіперонімом є слово ЛЮДИНА. Натомість, вживання її гіпонімів є високочастотним. Перехід від гіпероніма ЖІНКА до конкретних назв дорослої особи жіночої статі, незаміжньої чи заміжньої особи жіночої статі супроводжується виокремленням різних сем у лексичних виразах поняття «*жінка*». На їхній основі можна виділити різні семантичні підвиди мовного образу жінки. Так як концептуально людина у мові представлена у трьох параметрах: «фізична, соціальна і розумна істота» [73, с. 33]. То методика аналізу через парадигми є ефективною, а лексико-семантичне поле ЖІНКА у народопісенних текстах, як і в мові загалом, має тричленний поділ.

2.2. Номінація ЖІНКИ за віковою характеристикою

2.2.1. Лексико-семантичне група «Молода незаміжня ЖІНКА»

Назва: *дівчина* / *девчена* (поліс.) / *дзевчена* (поліс.) / *дивчена* (поліс.) / *дівушка* (поліс., чернігів.); *дівчата* (мнж.); *дієвка* (розм.); *діва* (заст., поет.); *дівця* / *дєвіца* (заст., нар.-поет.); *краса/овиця* (діал., красуня); *молодичина* (діал.); *челядь* (заст., діал.); *челядина* (заст., діал.); *панна* (заст.); *паня/єнка* (розм., заст.); *царівна* (розм.) / *царевна* / *царуовна*; *королівна* / *каральовна* / *крілівна* / *крулівна*; *любов* (перен.), *люба* (діал.), *любка* (розм.), *любчина*, *полюбовниця* (розм.); *кохання*, *закохання* (рідко), *коханка*; *мила*; *подруга*; *подружчина* (діал.); *товаришка*; *посестра*; *дружка*; *подоляночка*; *рогуленька* (етн.); *ягілочка*; *дрімля* (перен., розм.); *дрема* (заст., рідко); *заморока* (перен.); *зрадниця*.

Контекстуальні синоніми: *сонце*; *місяць*; *зірка*; *зоря*; *вода*; *криниця*; *пташка*; *галка*; *голубка*; *голубиця* (заст.); *зозуля*; *ласті/овка* / *ластувойка* (діал.); *лебідка*; *нава*; *гуси*; *вутка*; *вутя*; *качка*; *перепілка*; *лиска*; *куна*; *овечка*; *ярка*; *туриця*; *олень*; *рибка*; *квітка*; *ру/ожа*; *жито*; *пшениця*; *травиця*; *береза*; *вишня*; *черешня*; *калина*; *ліщина*; *сосна*; *серце*; *кришталь*.

1. Лексико-семантична підгрупа ДІВЧИНА

Назва: *дівчина* / *девчена* (поліс.) / *дзевчена* (поліс.) / *дивчена* (поліс.) / *дівулика* (поліс., чернігів.); *дівчата* (мнж.); *ді/євка* (розм.); *діва* (заст., поет.); *дівця* / *дєвіца* (заст., нар.-поет.); *красовиця* (діал. красуня).

Демінутиви: *дівчинонька* (нар.-поет., пестл.), *дівчинойка*, *дівчиночка*; *дівча* / *дівчя* (с. р., зменш.-пестл.), *дівча/ятко* (с. р., розм.), *дівчатьо* (с. р.), *дівчатонька* (нар.-поет.), *дівчаточка* (пестл.); *ді/євочка* (зменш.-пестл.), *дівчонка*, *дівонька* (нар.-поет., пестл.), *дівойка*, *ді/ивойке*; *чарівниченька* (зменш.-пестл.).

Прикладки: *дівчина-дулика*, *дівчина-золото*, *дівчина-небога*, *дівчина-орличенька*, *дівчина-переборниця*, *дівчина-серце*, *дівчина-серденько*; *дівчина-чарівниченька*, *дівчина-челядиночка*; *дівчинонька-голубонька*, *дівчинонька-порадонька*, *дівчинонька-чарівничка*, *дівчинонька-шивачка*; *дівка-красо/авиця*, *дівка-одициця*; *дівка-семилітка*; *дівки чарівниці*; *дівки-паняноньки*, *дівоньки-паняноньки*; *дівочки-чорнобривочки*; *дівчата-небожсата*; *дівчаточка-вороб'ята*.

Значення «молода незаміжня ЖІНКА» реалізується безпосередньо через лексему *дівчина* – «молода незаміжня особа жіночої статі, [авт. яка досягла шлюбного віку]; кохана, наречена» [228, II, с. 298], у пісенних текстах зафіксовано різні лексеми з прозорою семантикою, залежно від стосунків із батьками, родиною, парубком та обрядовими ролями.

Для позначення молодої особи жіночої статі в українській мові найчастіше вживають лексеми *дівчина*, *дівка* (одн.) та *дівчата*, *дівки* (мнж.). У народних піснях репрезентовано багатий синоніміко-варіантний ряд слів для номінації *дівчини*: *дівчина*, *дичинина*, *дівчинонька*, *дівонька*, *дівочка*, *дівка*, *дівчаточко*, *дівця* та ін. Залежно від жанрово-тематичної належності народної пісні, як зазначає Н. Данилюк, наведений синонімічний ряд може доповнюватися новими компонентами [73, с. 335].

Для назви *дівчини*, яка «на порі стала», тобто вже готова до створення сім'ї, в проаналізованих народнопісенних текстах (веснянки, гаївки, петрівчані, купальські, обжинкові, колядки та щедрівки; весільні; пісні про кохання; родинно-побутові; соціально-побутові) найчастотнішими є лексеми (у різних фонетичних варіантах та з різними суфіксами):

- **дівчина** (мнж. – **дівчата**) (зафіксовано у текстах усіх пісенних жанрів; жін. р., молода неодружена особа жіночої статі; *кохана, наречена* [228, II, с. 298]): *Добрий вечір, дівчино, чия ти?* (68, с. 65); *Впав в бою молодий козак, Дівчина затужила* (3, с. 113); *Сплітайте, дівчата, Мі зедлений вінок* (1, с. 129); *А ви, дівчата, – калачі, Щоб любили вас паничі* (6, с. 38);
- **дівка** (мнж. – **дівки**) (те саме, що *дівчина*; *дівчина*, якій час одружуватися [228, II, с. 297]): *Вебірай собі дівку У хрещастому барвінку* (7, с. 6); (...), *Щоб восени дівок забрали* (6, с. 32); *А в третім селі дівки любити* (25, с. 15).

Серед пісенних текстів виокремлено текст веснянки, в якому на позначення кількох **дівчат** вжито лексему **дівчи'ни** у сполученні з кількісним числівником (*дві, три, п'ять* та ін.): *Під вербою а три дівчини* (6, с. 51).

У народних піснях різних жанрів виявлено застарілі назви **дівчини**, виражені іменниками-архаїзмами, та їх діалектні варіанти – лексеми **діва** (заст., поет. *дівчина* [228, II, с. 296]), **дівця** (**дєвіца** – Слобожанщина) (заст., нар.-поет. *дівчина* [228, II, с. 297]): *Да не лякайся, діво, Що несуть твоє діло* (5, I, с. 515); *А яку ж вам дівцю, дівцю?* (76, с. 139); *Зайшов парень до дівці: «Дай напитися водиці!»* (68, с. 69); *А нам надо дєвіца, дєвіца* (19, с. 14).

Українські народні пісні характеризуються високою частотністю використання у пісенних текстах зменшувальних утворень, **демінітивів** ([від лат. *deminutus* – зменшення] – суфікси здрібніло-пестливого значення або слова з такими суфіксами) [225, с. 335] від основних назв молодої незаміжньої жінки, які, окрім функції номінації, супроводжуються значенням суб'єктивної оцінки: позитивної (пестливої) або рідше негативної (зневажливої).

В аналізованих народнопісенних текстах зафіксовано широкий ряд демінутивів, твірною основою яких є лексеми **дівчина (дівчата), дівка (дівки)**, утворених в основному суфіксальним способом:

- 1) від лексеми **дівчина** – **ді'вчинонька** (нар.-поет., пестл. до *дівчина* [228, II, с. 298]); **ді'вчиночка** (нар.-поет., пестл. до *дівчина* [228, II, с. 298]); **дівчинойка**; утворені за допомогою позитивно забарвлених зменш.-пестл. суфіксів *-ин-* та *-оньк-, -очк-, -ойк-* (фонетичний варіант *-оньк-*); серед наведених прикладів не зафіксовано жодного у

- мнж.: *Соснова кладочка лежала, лежала; По ній дівчинонька ходжала* (6, с. 33); *Де ти, дівчинонько, Сю ніч ночувала?* (65, с. 74); *Вийшла, вийшла дівчинойка, Стала воду брати* (76, с. 159); *Бодай же ти, дівчиночко, того не діждала, Та щоби ти та й при гостях хату замітала!* (68, с. 65);
- 2) від лексеми *дівчи'ни* (мнж.) – *ді'івчиноньці'ї* (у сполученні з кількісними числівниками *дві, три* тощо), утворений за допомогою позитивно забарвленого зменш.-пестл. суфікса *-оньц-*: *Любили ж мене три дівчиноньці* (25, с. 16);
- 3) від лексеми *дівка* – *дівойка, дівонька* (нар.-поет., пестл. до *дівка* [228, II, с. 297]); *дівочка, (дєвочка, дівчонка* – діал. Полісся) (розм., зменш.-пестл. до *дівка*, у порівняннях [228, II, с. 298]); *дівчонка* – діал. Чернігівщина (калька з російської мови); *ді'ї'ивойки, дівоньки* (нар.-поет., пестл. [228, II, с. 297]), *дівочки (дєвочки* – Чернігівщина) (мнж.), утворені за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ойк-* (фонетичний варіант *-оньк-*), *-оньк-*, *-онк-*, *-очк-*, які є позитивно забарвлені: *Вставай, дівойко, здорова, молода* (6, с. 155); *Де ж ти, дівонько, виростала?* (77, с. 121); *А вже петрівочка, да мала нічка, Ой не виспалася наша дівочка* (65, с. 77); *Молоденький да хлопчикок (...), З похмілля лежав. Як прийшла к єму дєвочка Догадливая* (65, с. 80); *Нащо мені жонка? Люблять мене молодиці Й молода дівчонка* (75, с. 289); *Хавайтеся, дивойке, Пуд шувкове хустойке* (76, с. 39); *Йдіте, дівойки, в долину По червону ю калину* (31, с. 83–84); *Кілько у кубочках водици, Тільки в дівоньках правдици* (88, с. 94); *Ще й червонії квіточки, Щоб квітчалися дівочки* (6, с. 38);
- 4) від лексеми *дівка* – *дівча* (с. р.) (розм., зменш.-пестл. до *дівчини*, *маленька дівчинка* [228, IV, с. 259]), утворений за допомогою усікнення основи: *День бим косив, день бим жав, (...), я би таке дівча взяв* (1, с. 66);
- 5) від лексеми *дівча* (с. р.) – *ді'івчатко* (с. р.) (розм. *маленьке дівча* [228, II, с. 298]), *дівчатка* (мнж.), утворений за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ат-* та *-к-*, які є позитивно забарвлені; серед наведених прикладів не зафіксовано жодного у мнж.: *Вилетіла ластівочка зо скаля, зобудила дівчатко зо спання* (1, с. 66). У тексті колядки констатовано лексему *дівчатко*, яка репрезентує фонетичні особливості галицьких і лемківських говірок: *А дівчатко плаче пану у темниці* (25, с. 69); *Ой десь узявся Василько, (...). Усіх дівчаток розігнав, Молоду Галю собі взяв* (15, с. 57);

- б) від лексеми *дівча* (с. р.) – *дівчатьо* (с. р.); утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-ат-*, який є позитивно забарвленим; побутує у галицьких і лемківських говірках; серед наведених прикладів не зафіксовано жодного у мнж.: *Най я сой затаную, Та з тим шварним дівчатьом* (1, с. 129);
- 7) від лексеми *дівчатко* – *дівчатонько* (*дівчатонька* – мнж.) (сер. р., нар.-поет.); *дівчаточко* (*дівчаточка* – мнж.) (пестл. до *дівчатко* [228, II, с. 298]); утворені за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ат-* та *-оньк-*, *-очк-*, які є позитивно забарвлені: *Ой, до саду, дівчатонька, до саду, Будемо си там сіяти розсаду* (1, с. 65); (...) *Виплакають дівчаточка Та й за нами сльози* (3, с. 110).

Поділяємо думку Н. Данилюк, що у пісенних текстах, записаних на різних територіях України, трапляються діалектні форми на позначення *дівчини*, однак їх небагато [73, с. 336]. Це, по-перше, пов'язане з тим, що не всі дослідники прагнули відтворити мовні особливості респондентів, а по-друге, в радянський період пісенні тексти максимально наближалися до літературної української мови, регіональна специфіка ігнорувалася.

Серед проаналізованих збірок українських народних пісень зафіксовано діалектні варіанти, переважно фонетичні:

- *дівчина* – *девчена, дзевчена, дивчена* (поліс.); *дивчета* (мнж.) (поліс.): – *Ой ше не час, не пора, Ше дівка молода. Хай до літа, до Івана, Шоб девчина погуляла* (77, с. 137); *Дивчетам виночки – завітчатися* (77, с. 34);
- *дівчина* – *дівушка* (вплив російської мови – російське *девушка*): *Ой матушко наша, Де дівушка ваша?* (82, V, с. 23);
- *дівка* – *дєвка* (*дєвки* – мнж.), *дєвочка* (*дєвочки* – мнж.); *дивка* – *дивки* (у говірках Полісся): *Дєвка Верочка сади садила. Святий вечор!* (65, с. 29); (...) *Стоїть Галя з кавалером. Стоять вони, сикрет видуть, Котре дєвки замуж ідуть* (77, с. 169); – *Ой ви, дєвочки, ви голубочки, Поймайте мені павин віночок* (65, с. 30); *А йшли дивки жито жати – Знайшли Купайло в синожати* (77, с. 121);
- *дівциця* – *дєвіца* (у говірках Слобожанщини): *А нам надо дєвіца, дєвіца* (19, с. 14);
- *дівчинонька* – *дівчинойка* (у говірках Полісся, Бойківщини): *Вийшла, вийшла дівчинойка, Стала воду брати* (72, с. 159);

- *дівоньки* – *дивойке* (у говірках Полісся): *Хавайтеся, дивойке, Пуд иувкове хустойке* (76, с. 39);
- *дівочки* – *дивочке* (у говірках Полісся): *Тинер Купайло, а завтра Йван, Підем, дивочке, в зелений гай* (77, с. 115);
- *дівчатко* – *дівчатъ* (с. р.; у галицьких, лемківських говірках): *Віночком ясним, дівчатем красним* (25, с. 76).

У пісенних текстах поширеними є прикладкові сполучення, які підсилюють або уточнюють означуване слово:

1) емоційне ставлення до жінки та її оцінювання:

- *дівчина-душка* – прикладку *душка* вжито у народних піснях для підкреслення прекрасних рис характеру дівчини: *Заніс мене вороний кінь, (...); До дівчини, до душки, На білій подушки* (82, V, с. 67);
- *дівчина-золото* – прикладку *золото* вжито у пісенних текстах як ласкаве звертання до кого-небудь або згадка про кого-небудь вартого, гідного поваги: *Дівчино-золото, Не стелись широко* (82, V, с. 23);
- *дівчина-орличенька* – прикладка *орличенька*: 1) зменш.-пестл. до *орлиця* – самиця орла [228, V, с. 747]; 2) у СГ: *орлиця* = *горлиця* [224, III, с. 63]; розм. пестл. форма звертання до *дівчини, жінки*; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-еньк-*: *Дівчинонько-орличенько, Перепеличенько* (6, с. 105);
- *дівчина-переборниця* – прикладка *переборниця* зафіксована у СГ як «*перебірниця* – разборчивая, прихотливая женщина» [224, III, с. 109], дівчина: *Ти, дівчино-переборницю, много перебираєш* (88, с. 118);
- *дівчина-серце, дівчина-серденько* – прикладки *серце, серденько* (утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-еньк-*) вжито у поєднанні із займенником *моє*, а також із словами *дівчина, дівчинонька*; ласкаве звертання до кого-небудь: *Зажди, серце дівчино, Та напій ми коня* (82, V, с. 32); *Дівчино-серденько! уставай раненько!* (82, V, с. 353);
- *дівчина-челядиночка* – прикладка *челядиночка* (пестл. до *челядь* [224, IV, с. 450]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ин-* + *-очк-*; вжита, можливо, для того,

щоб підкреслити вік дівчини – доросла дівчина: *Там, де збираються дівчата й хлопці. (...), На мед горілочку скидаються. Викинув Іванко половиночку, Сотішив дівчину-челядиночку* (18, с. 337);

- **дівчинонька-голубонька** – прикладка **голубонька** (пестл. до *голубка*; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-оньк-*; розм. пестливе називання дівчини, жінки (переважно при звертанні) [228, II, с. 119]): *В тій долині є хатина, А в хатині дівчинонька, Дівчинонька-голубонька* (75, с. 366);
- **дівчинонька-порадонька** – прикладка **порадонька** (пестл. до *порада* – 3) розм. те, що заспокоює, сповнює радістю; втіха, відрада [228, VII, с. 244]): *Дівчинонько-порадонько, Сподобав я твоє личко* (98, с. 519);
- **дівчинонька-швачка** – прикладка **швачка** (те саме, що *кравчиха* [228, XI, с. 427] від *кравець* – фахівець із пошиття одягу [228, XI, с. 319]); підкреслює майстерність дівчини, хист до вишивання, пошиття одягу: (...) *Чи не найде дівчиноньки-швачки* (75, с. 260);
- **дівка-краса/овиця** – прикладка **красовиця** (діал. *красуня* [228, IV, с. 328]); підкреслює красу молоді жінки: *У петрівку, в косовицю. Любив парень дівку-красавицю* (75, с. 380);
- **дівка-семилітка** – прикладка **семилітка** (розм. дівчинка семирічного віку [228, XI, с. 121]); вжита для підкреслення юного віку дівчини, до якої звертається козак: – *Здоров, дівко-семилітко! Загадаю сім загадок. (...) Відгадаєш – моя будеш* (75, с. 67);
- **дівка-одиниця** – прикладка **одиниця** (5) розм. те саме, що *одиначка* [228, V, с. 629]; *одиначка* – розм. єдина дочка [228, V, с. 628]) у пісні підкреслює те, що дівчина єдина дочка у своїх батьків: *Яку схочеш, таку візьмеш дівку-одиницю* (75, с. 304);
- **дівки-паняноньки, дівоньки-паняноньки** – прикладка **паняноньки** підкреслює ніжність, тендітність дівчини, її красу, гарне вбрання (зменш.-пестл. до *панянка*; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-оньк-*), зафіксовано у текстах веснянок: *Ой ви, дівки-паняноньки, Заграйте си гагілоньки* (46, с. 48); *Всі дівоньки-паняноньки таночок ведуть* (82, V, с. 891);

- **дівки чарівниці, дівчина-чарівниченька, дівчинонька-чарівничка** – прикладка **чарівниця** (3. перен., розм. надзвичайної вроди дівчина, жінка; // Пестливе звертання до коханої дівчини або дружини [228, XI, с. 270]); вжито для того, щоб підкреслити надзвичайність дівочої вроди, яка могла зачарувати будь-якого чоловіка: *Дівки чарівниці Закопали горицк каші Посеред вулиці* (15, с. 54); прикладка **чарівниченька** (зменш.-пестл. до **чарівниця** [228, XI, с. 270]); утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса **-еньк-**; часто стає прикладкою до опорної лекеми **дівчина**: *Ти, дівчино-чарівниченько, очарувала-сь моє личенько* (82, V, с. 75); прикладка **чарівничка** (пестл. до **чарівниця** [228, XI, с. 270]); утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса **-к-**: *Дівчинонько-чарівничко, сподобалось мені твоє личко* (82, V, с. 351);
- **дівочки-чорнобривочки** – прикладка **чорнобривочки** (від **чорнобривка** – та, що має чорні брови [228, XI, с. 357]) підкреслює красу дівчини: *А ви, дівочки-чорнобривочки, Ведіть танець* (18, с. 76);
2) родинні стосунки:
- **дівчина-небога** – прикладка **небога** функціонує в українській мові у таких значеннях:
1) дочка брата або сестри (про рідних, двоюрідних, троюрідних); племінниця;
2) пестл. звертання до жінки, молодшої віком; 3) заст. бідолаха, серега [228, V, с. 249].
У цьому пісенному тексті вжито у 3 значенні: – *Ой дівчино, дівчинонько, Дівчино-небого! Як ти живеш на чужині, Що ворогів много* (75, с. 686);
- **дівчата-небожата** – прикладка **небожата** (**небожата** від **небіжска** – дочка брата або сестри (про рідних, двоюрідних, троюрідних); племінниця [228, V, с. 248]), зафіксовано у тексті веснянки: *Дівчата-небожата! Дайте лусту хліба* (6, с. 65).

У пісенних текстах виявлено антонімічні пари лексем, де номен молоді заміжньої жінки, а саме лексема **дівчина**, є одним із компонентів: *Ой хто найсолодше в світі прожива: Чи хазяйська жона, а чи бідная вдова, А чи дівчина? Хазяйська жона все складки складає, Бідная вдова думки думає, А в молодій дівчиноньці, у веселій голівоньці І гадки нема* (68, с. 23). Ці поєднання реалізують загальну поняттєву модель «незаміжня – заміжня», а саме: **стереотип** «краще дівування, ніж заміжся» – «дівка – заміжня жінка – вдова» (протиставлення безтурботного веселого життя молоді незаміжньої дівчини – обтяженому сімейними, господарсько-побутовими клопотами життя

заміжньої жінки). Третім компонентом цієї опозиції виступає лексема **вдова**, яка у поєднанні з епітетом *бідная* (нестягнена форма від прикметника *бідний*), розширює уявлення українців про сімейний статус жінки та її обов'язки. Опозиція реалізується через словосполучення, які розкривають зміст життя *дівчини*, *жони* та *вдови*. Незаміжня жінка – «*молодая дівчинонька*» не має ніяких турбот, у її «*веселій голівоньці*» і «*гадки нема*»; заміжня жінка – «*хазяйська жона*» заклопотана, працює день і ніч, щоб забезпечити чоловіка і дітей, створити в хаті затишок і добробут – «*все складки складає*»; «*бідная вдова*» – «*думки думає*»: жінка після втрати чоловіка змушена самотужки нести на своїх плечах весь тягар домашнього господарства, вона повинна виконувати і чоловічу і жіночу роботу, щоб прогодувати себе і дітей.

У веснянках зафіксовано протиставлення *дівчина* – *баба*, яке реалізує загальну поняттєву модель «*молода – стара*», тобто «*придатна до заміжжя – не придатна до заміжжя*», наприклад: (...) **Старим бабам по серпочку**, (...), **А дівчатам по віночку** (18, с. 149). Атрибутом молодої незаміжньої жінки є *вінок* (символ кохання, шлюбу), який протиставляється атрибуту старшої жінки (баби) – *серпові* (сільськогосподарське знаряддя для зрізання злаків, трави [228, IX, с. 139]).

Отже, у лексико-семантичній підгрупі ДІВЧИНА переважають номени, позитивно забарвлені. Зафіксовано широкий ряд демінутивів, твірною основою яких є лексеми *дівчина* (*дівчата*), *дівка* (*дівки*), утворених суфіксальним способом за допомогою суфіксів пестливості *-ин-*, *-оньк-*, *-очк-*, *-ойк-* (фонетичний варіант *-оньк-*). У пісенних текстах поширеними є прикладкові сполучення з головними словами *дівчина*, *дівка*, *дівки*, *дівонька*, які підсилюють або уточнюють означуване слово. Лексема *дівчина* утворює антонімічні пари з лексемами *молодиця*, *жінка*, *вдова*; *баба*, за допомогою яких реалізуються загальнопоняттєві моделі: «*незаміжня – заміжня*», «*молода – стара*», які репрезентують НКС українців – «*краще дівування, ніж заміжжя*» і «*придатна до заміжжя – не придатна до заміжжя*».

2. Лексико-семантична підгрупа МОЛОДИЧИНА

Назва: *молодичина*.

Демінутиви: *молодиченька*, *молодиночка*.

Лексема *молодичина* виявлена у народнопісенних текстах для номінації молодої незаміжньої дівчини (у значенні «*молода дівчина*» подано у СГ [224, II, с. 441]): *Заграй мені, музиченько, під осичиною, – нехай же я погуляю з молодичиною* (10, III, с. 648).

Демінутивний ряд складається з двох компонентів лексем *молодиченька* та *молодиночка* (утворені за допомогою суфіксів зменш.-пестл. *-еньк-*, *-очк-*): *Ой жсала-жс єї молодиченька* (25, с. 151); *Малая нічка петрівочка, Да не виспалася молодиночка* (100, с. 101). Лексема *молодичина* не вживається в активному усному мовленні, можна вважати, що вона належить до застарілого пласту лексики.

3. Лексико-семантична підгрупа ЧЕЛЯДИНА

Назва: *челядь* (заст.); *челядина* (діал.).

Демінутиви: *челядинонька*, *челядонька* (діал., пестл.).

Для назви молодої незаміжньої жінки у народнопісенних текстах функціонують лексеми *челядь*, *челядина*:

- *челядь* (у 3) заст., діал. *молодь*; 4) заст. *жінки*, *дівчата* [228, XI, с. 292]), словосполучення «*заміж пішла*» розкриває значення лексеми *челядь* – «*незаміжні дівчата*»: *Була челядь, була челядь, Та вся заміж пішла. Осталася найменшася, – На юлицю вийшла* (18, с. 166);
- лексема *челядина* може функціонувати у двох значеннях: діал. 1) доросла *дочка*, *дівчина*; 2) *жінка* (у 1 знач.) [228, XI, с. 291]. У 1 значенні лексема *челядина* зафіксована у таких пісенних текстах: – *Ой тепер же я Не дівка – тепер я в батька не дитина, не дитина та й не челядина* (10, III, с. 271); (...) *Як вийду я на улицю, – Мила, люба челядина* (82, V, с. 12).

Демінутивний ряд, твірною основою якого є лексема *челядина* (у значенні *молода незаміжня жінка*), вузький – *челядинонька* (зменш. до *челядина* [224, IV, с. 450]), *челядонька* 1) діал. пестл. до *челядина*; 2) збірн., іст., заст., діал., пестл. до *челядь* [228, XI, с. 292], де *челядь* – 4) заст. *жінки*, *дівчата* [228, XI, с. 292]). Всі вони утворені суфіксальним способом, за допомогою пестл. суфіксів *-ин-* та *-оньк-*; або лише *-оньк-*: *Бери, доненьку, челядиноньку, Всю свою родиноньку* (10, III, с. 538); *Де рута-м'ята кохається, Де челядонька збирається* (15, с. 54). У першому прикладі (весільна пісня) значення лексеми *челядинонька* розкрито через контекст – друзками на весіллі могли

бути лише незаміжні дівчата. В академічних словниках ця лексема зафіксована як застаріла.

4. Лексико-семантична підгрупа ПАННА

Назва: *панна* (заст.); *панянка /панєнка* (розм., заст.).

Демінутиви: *панойка, пан/нонька, панночка* (зменш.-пестл.); *паня/є/еночка* (зменш.-пестл.), *панянонька; пання* (с. р., розм.).

Для назви молодої незаміжньої особи жіночої статі переважно в календарно-обрядових піснях (колядках, веснянках, весільних та ін.) використовують лексему **панна**: 1) молода незаміжня поміщиця або дочка пана (у 1 знач.); 2) заст. ніжна, тендітна або гарно вбрана дівчина [228, VI, с. 47]: *Ішла панна через двір, (...) На ній сукня в десять піл* (6, с. 126); *Ой в ліску, в ліску на жовтім піску – Там пава ходить, пір'ячко ронить. А за нею ходить красная панна* (88, с. 152).

У тому самому значенні, що й **панна**, вжито лексему **панянка (панянки – мнж.)**: 1) розм. те саме, що *панна*; у порівняннях; перен.; 2) заст. *незаміжня дівчина* [228, VI, с. 54]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ян-* та *-к-*: *Як виїде панянка та ясно погляне. Бо в тії панянки білі рученята* (27, с. 310); 3) *ярими пчолоньками, з красними панянками* (18, с. 61).

У піснях, записаних на різних територіях України, зафіксовано фонетичний варіант цієї лексеми – **панєнка (панєнки – мнж.)**: *Втвори ми, панєнко, дверцятка* (25, с. 137); *Панєнки кажуть: Наш кавалєр їде!* (25, с. 90).

Для номінації дівчини у тексті однієї колядки виявлено лексему **пання** (у значенні розм. дитина пана, пані [228, VI, с. 54]), яку використано, щоб підкреслити походження її батьків чи їхні чесноти: *Не червон мачок все процвітає, Дороге пання шубу вбирає* (27, с. 310).

Демінутивний ряд, твірною основою яких є лексеми **панна, панянка (панянки – мнж.)**, широкий, компоненти утворені суфіксальним способом:

- **панна** – *панойка, пан/нонька*, утворені за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ойк-* (фонетичний варіант *-оньк-*), *-оньк-*, які є позитивно забарвлені; серед наведених прикладів не зафіксовано жодного у мнж.: *Третю милейку – тречну панойку* (25, с. 116); *Попід той горіх паночок ходить, (...), паноньку водить* (27, с. 356–357); –

Чи в дуженьку стии, гречна *паннонько*, Гречна *паннонька*, чом Настуненько!
(46, с. 57);

- *панна* – *панночка* (зменш.-пестл. до *панна* [228, VI, с. 47]), (*панночки* – мнж.; фонетичний варіант *паннички*); утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-очк-*: *А ще найкраща й у батька дочка* – Гречна *панночка*, *панна* Ганнуся (27, с. 309); *В мене сестрички й а все паннички* (27, с. 314);
- *панянка* (*панянки* – мнж.) – *паняночка* (зменш.-пестл. до *панянка* [228, VI, с. 55]) (*панєночка*, *панєночки* – гал.); *панянонька*, утворені за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-очк-*, *-оньк-*: *Ой весна, (...), Де твоя дочка да паняночка?* (6, с. 41); *Батькова дочка, як паняночка* (15, с. 42); *А третє село з панєночками* (25, с. 63); *По красную паняноньку, Та вам буде невісткою, А для мене миленькою* (25, с. 120).

Лексеми *панна*, *панночка* та їхні демінутиви мають досить значну «валентність» (потенційна здатність слова до сполучуваності, «яка визначається лексичною чи лексико-граматичною природою слова, тобто запрограмована самою природою слова, а сполучуваність зумовлюється або граматичною категорією, або синтаксичною функцією речення» [161, с. 6]), або здатність до сполучуваності з епітетами. За емоційно-експресивним забарвленням переважають позитивно забарвлені епітети, виражені прикметниками, які підкреслюють загальне естетичне враження (зовнішність) – *красна* (нар.-поет. те саме, що *гарна*; яка має привабливу зовнішність [228, IV, с. 327]) та внутрішні характеристики – *г/гречна* (шанобливо ввічлива у поведженні з людьми; чемний [228, II, с. 165]). Ці епітети можна вважати постійними.

5. Лексико-семантична підгрупа ЦАРІВНА, КОРОЛІВНА

Назва: *царівна* (розм.) / *царевна* / *царуовна*; *королівна* / *каральовна* / *крілівна* / *крулівна*.

Демінутиви: *царівнонька*; *королівка*, *королювничка*; *крілевочка*; *крулівничка*.

У фольклорних текстах (переважно соціально-побутових казках, піснях) використано лексеми для номінації жінки, які у прямому значенні вжито для підкреслення високого соціального статусу, вони утворені суфіксальним способом від іменників чоловічого роду: *царівна* (дочка царя [228, XI, с. 182]); *королівна* (дочка короля [228, IV, с. 296]). Цей статус жінка могла набути завдяки своєму батькові,

чоловікові, тобто дочка, дружина долучалася у такий спосіб до пошани, якою був оточений в суспільстві її батько, чоловік.

У пісенних текстах (переважно календарно-обрядових – колядках, рідше – веснянках) ці лексеми вжито для назви вродливої, гарно вбраної дівчини: *Царівно, мостіте мости* (18, с. 58); *А другий каже – чи се царівна?* (25, с. 240); *Ой на Копали дивок радок, Межи дивками королівна* (77, с. 135). У народнопісенних текстах вони функціонують паралельно, підсилюючи одна одну: – *Я не царівна, не королівна. Батькова дочка, як паняночка* (27, с. 315). Серед аналізованих текстів зафіксовано лише один текст, в якому лексему *королівна* вжито у мнж.: *Ой ходять вони по риночку, як ті королівни* (82, V, с. 88); лексеми *царівни* (мнж. до *царівна*) у проаналізованих піснях не виявлено.

У народних піснях виявлено діалектні варіанти лексем *царівна, королівна*, переважно фонетичні:

- *царівна – царевна* (говірки Поділля), *царуовна* (говірки Чернігівщини): *По саду царевна ходила* (19, с. 18); *Я не царуовна, не каральюовна, Я батькава дачка* (25, с. 90);
- *королівна – каральюовна* (говірки Чернігівщини), *кріліївна* (говірки Галичини), *круліївна* (гал. *круль – король*, запозичення з польської мови [224, II, с. 313]), наприклад: *Чи ти царуовна, чи каральюовна?* (25, с. 90); *Дав би за нього свою кріліївну* (28, с. 38); *Я ні царівна, я ні круліївна* (25, с. 145).

Демінутивний ряд, твірною основою яких є лексеми *царівна, королівна*, в українських піснях не розгалужений, всі його компоненти утворені суфіксальним способом:

- 1) *царівна – царівнонька, царівночка*, утворені за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-оньк-*, *-очк-*, які є позитивно забарвленими: *Захотів Іванко женитися, (...) Шле листоньки до царівноньки* (88, с. 140); *Дам за тебе дочку та царівночку* (10, III, с. 583);
- 2) *королівна – короліївка, короловничка*, утворені за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ів-* та *-к-*; *-юв-* та *-очк-*, які є позитивно забарвленими: *Хотять їхати (...), Ай*

і по дівку, по королівку (25, с. 267); *Висватаєм (...), Міряночку королювничку* (25, с. 121);

- 3) **крілівна – крілевочка**, утворений за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ев-* та *-очк-*, які є позитивно забарвленими: – *Чия то дочка, чи не крілевочка? Ой позаду її – матінка її: – Моя то дочка, не крілевочка* (27, с. 357);
- 4) **крулівна – круліівничка**, утворений за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ів-* та *-очк-*, які є позитивно забарвленими: *То моя дочка, не круліівничка* (25, с. 148).

Лексеми **царівна, королівна** вживають в активному усному мовленні у порівняннях.

6. Лексико-семантична підгрупа ЛЮБА, КОХАНА

Назва: *любов* (перен.), *люба* (діал.), *любка* (розм.), *любчина, полюбовниця* (розм.); *кохання, закохання* (рідко), *коханка; мила*.

Демінутиви: *закоханочка; миленька* (пестл.).

В українській мові для номінації молодої жінки «як об'єкта кохання» функціонують різні слова та словосполучення, так звані афектоніми –апелятиви, які виступають синонімічними, вторинними назвами «об'єкта-суб'єкта кохання у ситуаціях особливої приязні, інтимної, душевної близькості в стосунках між хлопцем і дівчиною, чоловіком і жінкою, між особами, яких пов'язують любовні зв'язки» [52, с. 261]. Вони належать до окремого і широкого пласту інтимної лексики, стилістично марковані, емоційно забарвлені. Проблема класифікації пестливих, ніжних, ласкавих звертань, звертань-характеристик, афектонімів порушувалася у працях Е. Ветрової [38], С. Григораш [53], М. Лесюка [160], М. Скаба [222] та ін.

Найбільшу групу афектонімів, зафіксованих серед проаналізованих пісенних текстів, складають номени, які входять у лексико-семантичне поле **кохання**, зокрема агентиви з коренями *-люб-* та *-кох-*:

- **любов** (перен. той, кого люблять [228, IV, с. 564]): – *Ой куди ж ти, мій синочку, виїжджаєш? – До любові, моя мати, до любові, А до тої Наталки молодої* (75, с. 165);
- **любка** (розм. 1) кохана дівчина або жінка; // коханка; 2) пестливе або фамільярне звертання до дівчини або жінки [228, IV, с. 563]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-к-*): *Передай ми, файна любко, Гроші на бомбони* (3, с. 137); *Оженися,*

мій синочку, візьми собі любку (86, V, с. 32); *Добри-вечір, мила, добривечір, любко!* (82, V, с. 139);

- **любчина** – те саме, що **любка** [224, II, с. 387]: *Що то за дівчина, що то за любчина?* (82, V, с. 48);
- **полюбовниця** (розм. те саме, що **коханка** [228, VII, с. 105]): *Ой поїду я селом-улицею, здибаюсь з полюбовницею* (82, V, с. 91);
- **кохання** (сер. р., одн., почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; // особа, що викликає таке почуття; кохана людина [228, IV, с. 313]): *Ой, сідай, сідай кохання моє, бо ти не допоможе плаканя твоє* (1, с. 119);
- **коханка** – 1) жінка або дівчина, що перебуває в позашлюбному зв'язку з чоловіком; 2) жінка, що кохає; жінка, яку кохають; кохана [228, IV, с. 313]; у пісенних текстах має значення «та, кого кохають», переважно без негативного забарвлення [73, с. 354]: *Ти ж, моя Ганусю, коханка* (75, с. 81); *Коханко ти моя! Викохав же я тебе не для кого, для себе* (82, V, с. 87);
- **закоханочка** – дівчина, в яку закоханий козак: *Потеряв я коника Ще й нагайочку Через тебе, дівчиноньку, закоханочку* (75, с. 327);
- **закохання** (рідковжив., те саме, що кохання [228, III, с. 161]; у СГ: 1) любов; 2) кохана, коханий [224, II, с. 53]), **закоханє** (діал.) – у народнопісенних текстах вжито для позначення почуттів, а також для номінації коханої дівчини [73, с. 353]: *Зажурило мене тєє закохання, що нема спання звечора й до рання* (75, с. 360); *У городі сіно низенько присіло, Ой десь моє закоханє до вечері сіло* (46, с. 96).

Поетичними синонімами виступають субстантивовані прикметники **мила, милая, миленька**, які передають прихильне, ніжне ставлення до дівчини, молодої жінки:

- **мила** (у значенні іменника *кохана людина* [228, IV, с. 702]): *А нас мила та приймає, За ворота коня не виганяє* (25, с. 88); *Чого, мила, Смутна, невесела?* (67, с. 134);
- **миленька** (пестл. до **мила**, у значенні іменника *кохана людина* [228, IV, с. 702]; утворена за допомогою суфікса пестл. *-еньк-*): *Миленька пішла, коника знайшла* (25, с. 94); *Обернувся, махнув шапков: Будь, миленька, здорова!* (3, с. 117).

У народних піснях розглянуто антонімічні пари лексем, де номен коханої дівчини є одним із компонентів. Ці поєднання реалізують загальну поняттєву модель «*нелюба – люба*», а саме: **стереотип** «*небажана для одруження дівчина – бажана для одруження дівчина*», наприклад: (...) *Бо моя нелюба в танку ходить, Всім дівчатам в переишкоді. На її віночок з глухої кропиви, Щоб вона його не зносила. (...) Сонцем та вітром ізсушила, Нас на весілля не просила (...) Бо моя миленька в танку ходить, Всім дівонькам танок водить. На її віночок з зеленого барвінку, Щоб вона його ізносила, (...) Сонцем та вітром не зсушила, Нас на весілля всіх просила* (15, с. 58). Протиставлення «*нелюба – люба*» реалізується за допомогою антонімічних словосполучень «*дівчатам в переишкоді*» (незграбна, погано танцює) – «*дівчатам танок водить*» (найкраща дівчина у дівочій громаді, перша дівка на селі); «*віночок з глухої кропиви*» (*кропива* – трав'яниста рослина, стебло та листя якої густо вкриті жалкими волосками [228, IV, с. 365]; символ неприязні до інших; запустіння, бідності, навіть розпусної поведінки [73, с. 415]) – «*віночок з зеленого барвінку*» (*барвінок* – трав'яниста рослина з вічнозеленим листям і голубуватими квітами [228, I, с. 105]; символ життя і безсмертя людської душі; символ дівочтва, дівочої краси, чистоти, першого кохання; *барвінковий вінок* – традиційний атрибут весільних обрядодій; дівчина, що втратила до весілля свою чистоту, втрачала й барвінок, отже, не вдягала вінка [100, с. 27]). У фольклорних творах, як зазначає Н. Данилюк, у нелюбої дівчини «усе в неї погане», якщо ж вона люба – «усе стає надзвичайним, ідеальним» [73, с. 348]. Лексико-семантична підгрупа ЛЮБА, КОХАНА у народнопісенних текстах представлена досить широко.

7. Лексико-семантична підгрупа ПОДРУГА

Назва: *подруга; подружина* (діал.); *товаришка* (*подруга*); *посестра* (*подруга*); *дружка* (*подруга*).

Демінутиви: *подружка* (пестл.), *подружечка* (пестл.), *подружбонька, подруженька* (пестл.); *товаришечка; посестриченька; друженька* (пестл.), *дружечка* (зменш.-пестл.).

Прикладки: *дружечки-паняночки, дружечки-голубочки; товаришка-голубочка.*

Основним інститутом гендерної соціалізації дівчат (поряд із сім'єю) у період дівування, як зазначає О. Кісь, стає дівоча громада, що гуртувалась завдяки побутуванню

на більшій частині України інституту вечорниць / досвіток (восени-взимку) та вулиці (навесні-влітку) [123, с. 118]. У дівочих гуртах виникала дружба між дівчатами. Товаришували, як правило, по двоє, по троє дівчат, подруги скрізь ходили разом (на вечорниці, на вулицю, до церкви тощо), допомагали одна одній, ділилися найпотаємнішим та ін.

На весілля дівчина-наречена запрошувала своїх подруг, які були активними учасницями цього обряду. Серед дівчат вона обирала найкращу подругу, яку під час весілля називали *старша, перша, перва дружка*. Після покривання молодої хусткою чи наміткою вона прощалася з дівчатами і з своїм дівочтвом, переходячи до гурту заміжніх жінок. У деяких регіонах України відбувалися проводи старшої дружки з весілля, які супроводжувалися музикою, співами і продовжувалися частуванням у її домі – дружчини. Зі старшою дружкою весілля залишала вся неодружена молодь.

В українській мові для назви *дівчини*, яка дружить з ким-небудь, функціонують лексеми:

- *подруга (подруги – мнж)*: 1) *дівчинка, дівчина* або *жінка*, яка дружить з ким-небудь; 2) *кохана дівчина, жінка, наречена* або *дружина* [258, VI, с. 758]: у пісенних текстах вживається переважно у 1 значенні): – *Не ти, доню, нам докучила, Докучили твої подруги* (5, I, с. 94);
- *подружина* (діал. *подруга* [228, VI, 758]): *Як побачили, подружину, – Поклонися низько* (6, с. 166);
- *товаришика* (жін. рід до *товариши* [228, X, с. 162], де *товариши* – людина, зв'язана з ким-небудь дружбою, щирий друг, приятель [228, X, с. 162]): *Співай, співай, товаришико, Бо вже не будемо, Та не знаєм, товаришико, Чи нарік діждемо* (15, с. 60); *Товаришико, товаришико, Як ми добре жили!* (3, с. 60);
- *посестра* (названа сестра або найближча подруга [228, VII, с. 318]): *Кобись такий до роботи, який до посестри* (39, IV, с. 487);
- *дружка* (вживається у значенні: 1) молода дівчина із запрошених нареченою бути на весіллі; одна із дружок носить назву *старша*; 2) *подруга* [224, I, с. 448]): *Своїм друшкам поклонись, Старший дружці найнижче, Що сидітиме найближче* (5, I, с. 169). Серед проаналізованих народнопісенних текстів зафіксовано весільну

пісню, з контексту якої стає зрозумілим синонімічний зв'язок між лексемами *подруга* та *дружка*: *Сидить Марушка край віконця, (...), Чи багато дружок брати. – Та бери, донько, скільки хоч, (...) Бери й зовиці, бери й сестриці, Бери й подружки в дружки!* (5, I, с. 108).

Демінутивний ряд, твірною основою яких є лексеми *подруга*, *товаришка*, *дружка* та їх фонетичні варіанти, в українських народних піснях широко не розгалужений, усі компоненти утворені суфіксальним способом:

- *подруга* – *пожружка* (*подружки* – мнж.), *подруженька* (*подруженьки* – мнж.), *подружечка* (*подружечки* – мнж.), утворені за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-к-*, *-еньк-*, *-ечк-*; позитивно забарвлені: *Подружки, подруженьки, Слухайте мене* (3, с. 281); *Жалуй мене, подружечко: Жених покидає* (6, с. 104); *Вийшла одна подруженька, (...). Зійдемося, подружечки, Тай поговорімо* (18, с. 166);
- *подружбоньки* (в академічних словниках української мови не зафіксовано), утворений за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-б-* та *-оньк-*; позитивно забарвлена: *А ростіть, ростіть, чорнобривці, Кудряві куці, А ще ж мої подружбоньки Гуляють усі!* (5, I, с. 201);
- *посестра* – *посестриченька* (*посестриченьки* – мнж.), утворений за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ичк-* та *-еньк-*: *Шукай собі, білодане, Посестриченьки, посестриченьки* (6, с. 26);
- *товаришка* – *товаришечка* (*товаришечки* – мнж.), утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-ечк-*: (...) *Шукай собі товаришечки* (3, с. 33); *Прийшла до неї друженька сі: – Чешімося обі – Товаришечки собі* (88, с. 252);
- лексема *дружка* – *друженька* (*друженьки* – мнж.), *дружечка* (*дружечки* – мнж.), утворені за допомогою пестл. суфікса *-еньк-* та зменш.-пестл. суфікса *-ечк-*: *В неділеньку рано друженька веселая* (88, с. 266); (...) *Молода Марися за стіл зайшла Зо своїми друженьками*, (88, с. 194); (...) *Одберем старіую дружечку од тебе* (88, с. 241); *Печи, ненечко, калачі, Я до тебе дружечок наведу* (5, I, с. 97).

У весільних піснях зафіксовано прикладкові сполучення з головним словом *дружка / дружки*:

1) *дружечки-паняночки* – прикладка *паняночки* підкреслює гарне вбрання незаміжніх дівчат, подруг нареченої (зменш.-пестл. до *панянка*; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-очк-*): *Всім дружечкам-паняночкам по тканочці дав* (5, I, с. 283);

2) *дружечки-голубочки, товаришка-голубочка* – прикладка *голубочка* – пестл. до *голубка*, у розмовному мовленні функціонує на позначення пестл. називання дівчини, жінки (переважно у звертанні) [228, II, с. 119]: *Дружечки-голубочки, Ідіте танцювати* (88, с. 247); – *Товаришко-голубочко! Чи була ти на гуляннячку?* (75, с. 350).

У піснях для номінації *подруги* функціонують переважно лексеми, вжиті у формі мнж.: *подруги, подруженьки, товаришечки, дружечки* та ін.

8. Лексико-семантична підгрупа «Обрядові назви дівчини»

Демінутиви: *подоляночка* (зменш.-пестл.); *рогуленька* (етн.); *гагілка, ягілочка*.

На думку Н. Данилюк, багатий синоніміко-варіантний ряд слів, якими називають дівчину, можуть поповнювати нові компоненти залежно від жанрової, регіональної належності пісні [73, с. 335]. У текстах веснянок зафіксовано особливі обрядові назви дівчини, яка була найкраща серед дівочої громади і виконувала головну роль у весняних обрядових діях:

- *подоляночка* (зменш.-пестл. до *подолянка* [228, VI, с. 754]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-еньк-*): *Десь тут була подоляночка десь тут була молодесенька* (31, с. 171). Як зазначає В. Жайворонок, *подоляки = подоляни* (одн. чол. р. *подоляк = подолянин*, жін. р. *подолячка = подолянка*), вживаються у значенні 1) мешканці й уродженці Поділля; 2) тільки *подолянка = подоляночка* – український народний танок-хоровод, весняна гра й пісня; поширена по всій Україні [100, с. 461]. Лексема *подолянка* зафіксована у пісенному тексті у значенні «жительниця Подолья» [224, III, с. 244]: *Ой не жаль мені дівки подолянки, но жаль мені червоної китайки* (82, V, с. 1199);
- *рогуленька* (від *рогуленьки* – етн. хорові весняні пісні з іграми і танцями, в яких органічно поєднуються слово, рух і мелодія [228, VIII, с. 592]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-еньк-*) – назва дівчини-ведучої в хороводних творах, записаних на Волині, які виконувалися на околиці села або вулиці [73, с. 336]: *Ой ти, рогуленько Будь собі малесенька (...) Вмивайся білесенько (...) Втирайся гарнесенько* (67, с. 44);

- *гагіка; ягілочка: гайівка = гайілка = гайілка = ягілка* (пестливе – *ягілонька*) = *ягіівка* – у західних регіонах України – народна обрядова пісня, яку, на відміну від веснянок, співають лише на Великдень; як і веснянки, це перев. дівочі пісні; (...), назва також персоніфікується на означення нареченої [100, с. 126]: *Ой ягіл, ягілочко, Ягілчина дочка. Устала ранесенько, Умилася гарнесенько, Панчошки поскидала, Головоньку розчесала* (20, с. 56); *Скажіть моїй Гагілиці, Най рушник готує, (...). Взяв Гагілку під руку, Повів її до шлюбу* [цит. за 100, с. 126].

Лексико-семантична підгрупа «Обрядові назви дівчини» у народних піснях представлена не розгалужено.

9. Лексико-семантична підгрупа «Негативно забарвлені назви дівчини»

Назва: *дрімля* (перен., розм.); *дрема* (заст., рідко); *ледащо* (зневаж.); *заморока* (перен.); *зрадниця*.

Приклади: *дівчина-заморока*.

Серед проаналізованих пісенних текстів зафіксовано віддієслівні іменники, які виступають заміниками поняття *дівчина*, підкреслюючи різні ознаки, і мають негативний емоційно-оцінний зміст, наприклад:

- *дрімля* (від дієслова *дрімлати* – перен., розм. надто мляво, повільно робити що-небудь, не виявляти активності; зволікати [228, II, с. 418]), вжито у значенні «сонлива дівчина, яка повільно працює»: *Сидить дрімля під кужелем. (...) Вставай, дрімлю, мати їде* (67, с. 43);
- *дрема* (заст., рідко дримота. [228, II, с. 411]), вжито у значенні «сонлива дівчина, яка повільно працює»: *Чого, дрема, довго спала, Чом починка не напряла?* (18, с. 120);
- *ледащо* (зневаж. те саме, що *ледар* [228, IV, с. 467] – людина, яка не любить працювати; уживається як лайливе слово [228, IV, с. 466]): *Не бийтеся, нема за що, Хоч я гарна, так ледашчо* (31, с. 132);
- *заморока* (перен., дівчина, яка водить хлопці за ніс, людина, яка здатна заморочити – збити з толку, закрутити голову [224, II, с. 68]): *Ой дівчино-замороко, не йди замужсюю року* (10, III, с. 653);
- *зрадниця* (невірна дівчина): *Ой ти, дівице, моя зраднице, зрадила мене молодого* (86, V, с. 410).

Лексико-семантична підгрупа «Негативнозабарвлені назви дівчини» не розгалужена, складається лише з 5 номен.

10. Контекстуальні синоніми до лексеми ДІВЧИНА

Назви небесних світил, тіл: *сонце; місяць; зірка, зоря, зорочка, зіронька, зірочка.*

Назви природних стихій: *вода, водичка; криниця, криничка.*

Назви птахів: *пташечка; галонька, галочка; голубка, голубонька, голубиця; зозуля, зозуленька; ласті/овка, ластівочка, ластувойка; лебідочка; пава, павочка, павка, павонька; гуси; вутка, вутінка, утинка, вутя, качечки; перепілочка, перепілонька, перепеличенька.*

Назви тварин: *лиска; кунка, куночка; овечка, ярка; туриця; олень.*

Назви водних тварин: *рибка, рибчина, щука-рибонька.*

Назви рослин та їх частин: *квітка; троянда, ро/ужа; рута, рутонька; жито, тиеничка, тиениченька; травичка.*

Назви дерев: *береза; вишенька, черешенька; калина; ліщина; сосонка.*

Назви органів людського тіла: *серце, серденько, серденя, серденятко.*

Назви речовин: *кришталь.*

У пісенних текстах на позначення молодої незаміжньої жінки виявлено слова, словосполучення, які дослідники класифікують по-різному: 1) метафоричні номінації (Т. Сукаленко [245]); 2) символічні номінації (О. Сімович [219], З. Василько [32]); 3) стилістичні тропи – порівняння, семантико-синтаксичний паралелізм (Н. Данилюк [73], С. Єрмоленко [96]); 4) афектоніми (С. Григораш [53]); 5) контекстуальні синоніми (О. Барабаш-Ревак [9]).

Лексико-семантична підгрупа ДІВЧИНА поповнюється лексемами, які функціонують у пісенних текстах як контекстуальні синоніми і мають значення «молода незаміжня жінка»:

1) назви *небесних світил та тіл* вжито у пісенних текстах для номінації гарної дівчини, яку прийшли сватати, щоб підкреслити її зовнішню красу (колядки, пісня про кохання). Як зазначає В. Войтович, «найархаїчнішим космогонічним протиставленням було протиставлення «Небо – Земля». На якихось дуже ранніх стадіях існував культ Неба і його дружини – Матері-Землі» [42, с. 331]. Більшість

науковців, які досліджували символічну структуру лексем *зоря*, *місяць*, *сонце*, вважають, що ці символи досить багатозначні та багатогранні.

- **Сонце** – центральне небесне світило сонячної системи, що має форму гігантської розжареної кулі, яка випромінює світло й тепло. [228, XI, с. 458]; зіставлення **сонце** – **дівчина** стало основою порівняння: *А ще красніша дівка Уляночка. По двору ходить, як сонце сходить* (27, с. 307).
- **Місяць** – найближче до Землі небесне тіло, супутник Землі, що світить відображеним сонячним світлом [228, IV, с. 753]; зіставлення **місяць** – **дівчина** стало основою порівняння: *По двору ходить, як місяць сходить* [27, с. 308]; *А з водою йшла, як місяць зійшов* (20, с. 306).
- **Зірка**, наприклад: *А другая зірка – То Онилка дівка* [29, с. 82]; **зоря** (нар.-поет.; пестл. звертання до дівчини, жінки [228, III, с. 689]): *Ой то ж не зоря, дівка молода* (95, с. 291); **зорочка** (зменш.-пестл. до *зірка* [228, III, с. 578]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-очк-*): *Як у церкву йшла, зорочка зійшла* (65, с. 34); **зіронька** (пестл. до *зірка* [228, III, с. 577]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-оньк-*): *Ой було ж там, було Три зіроньки ясних, (...) Три дівочки красних* (20, с. 69); **зірочка** (зменш.-пестл. до *зірка* [228, III, с. 578]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-очк-*). Зіставлення **зіронька** – **дівчина** стало основою багатьох порівнянь: *Ой ти в мене посаг, самая, Як на небі зоря красная* (1, с. 101); семантико-синтаксичних паралелізмів: *Ой зійди, зійди, зіронько вечірняя, Ой виїди, виїди, дівчино сусідня* (50, с. 291); часто оспівана зоря із місяцем, який символізує молодого хлопця: *Ой ти, місяцю, А я зірочка ясна, ой ти, козаче, А я дівонька красна* (75, с. 352). За міфологічними уявленнями давніх українців зоря – це «гарна панна, яка живе там, де сходить Сонечко, і як тільки воно просинається, вона з його вмиває, утирає гарненько, через те Сонечко з кожним роком стає все краще і краще» [42, с. 203]. В українських народних піснях дослідники розглядають **зорю** як ідеальний символ дівчини, жінки [78, с. 113]; у колядках для номінації красивої молодої жінки є найчастотнішою: *У сінечки ввійшла, як зоря зійшла, У світлоньку ввійшла, світлонька сяє, Світлонька сяє – пани встають, Пани встають, шапки знімають* (27, с. 307);

2) назви *природних стихій*:

- *вода, водичка* – у піснях про кохання символізує молоду дівчину: *Стоїть вода у ставочку, Коли хоч, – напийся. Сидить дочка край віконця, Коли хоч, – дивися!* (80, с. 16)]; *Ой пий, коню, цю водичку, Вона ключева, Люби, козак, цю дівчину, Вона молодая* (68, с. 28);
  - *криниця, криниченька* – криниця символізує кохану дівчину [100, с. 315–316]: *Чи це ж тая криниченька, Що голуб купався? (...) Чи це ж тая дівчинонька, Що я женихався?* (84, с. 299);
- 3) назви *птахів* використано у пісенних текстах як традиційні пестливі звертання до дівчини, жінки. Найчастіше функціонують у піснях про кохання, весільних піснях для номінації дівчини, нареченої та її дружок на основі семантичного елемента «вірність», «ніжність»; мають позитивний зміст і виступають основою багатьох образів народної словесності [73, с. 440]:
- *пташечка* (пестл. звертання до дитини, дівчини, жінки [228, VII, с. 379]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-ечк-*): *Ой у Галюні лужечок, Повний лужечок пташечок. (...) Ой у Галюні садочок, Повний садочок дівочок* (20, с. 93);
  - *галонька, галочка* (зменш.-пестл. до *галка*; пестливе звертання до жінки [228, II, с. 21]; утворені за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-оньк-*, *-очк-*): *Ти, галочко, сизокрила, Ті, дівочко, чорнобрива* (20, с. 37); *Ой на горі, (...) Там галоньки зібрались. (...) Ой на морі, на морі там дівоньки купались* (22, с. 5);
  - *голубка* (розм. пестливе називання дівчини, жінки (переважно при звертанні) [228, II, с. 119]): *То ж не голубка гуде, То Марійка говоре* (20, с. 80); *Наталко-голубко, Шануй мою неньку* (75, с. 171); *голубонька* (пестл. до *голубка* [228, II, с. 119]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-оньк-*): *Чи ти, ненько, чула, Як я в тебе була, Як сивая голубонька, Під віконцем гула?* (5, I, с. 181); *голубиця* (заст. *голубка* [228, II, с. 118]): *Ой прилетів голубочок До сизої голубиці, До нашої Марусеньки* (5, I, с. 474);
  - *зозуля*, наприклад: *Соловей, соловейко – Іванько, (...) А сивая зозуля – Марійка* (20, с. 84); *зозуленька* (пестл. до *зозуля*; нар.-поет. пестливе звертання до дівчини, жінки [228, III, с. 678]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-еньк-*): *Ой не кувай, зозуленько, ти в гаю, Не плач, не плач, пані млада, юж по всьому* (1, с. 89);

- *ласті/овка* (перен., розм. ласкава назва дівчини або жінки [228, IV, с. 452]): *Ой на ставку, (...), Піймав сокіл ластовку. (...) Просилася Настуся В молодого Петруся* (20, с. 61); *ластівочка* (зменш.-пестл. до *ластівка* [228, IV, с. 452]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-очк-*): *В сіни влетіла ластівочкою, До хати увійшла невісточкою* (20, с. 314); *ластувойка* (діал.): *Там ластувойка полощичця. (...) А я молода, як ягода* (76, с. 114);
- *лебідочка* (у народно-поетичній мові вказує на семантичну ознаку віку – перен., нар.-поет. пестливе звертання до жінки, дівчини [228, IV, с. 458]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-очк-*): *То не лебідь і не лебідочка, – То Ригор і Наталя дівка* (20, с. 176);
- *пава* (перен., розм. жінка з гордовитою поставою і плавною ходою [228, VI, с. 7]; молода жінка, яка постає «символом краси, розквітлої молодості; символом поважності» [100, с. 428]): *Не вір, паво, павичеві, Що пір'ячко губить. Не вір, дівко, козакові, Що вірненько любить* (75, с. 337); *павочка* (зменш.-пестл. до *пава* [228, VI, с. 8]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-очк-*): *Іди, іди, моя павочко, Дам тобі вино-яблучко* (5, I, с. 160); *павка, павонька* (зменш.-пестл. утворені за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-к-*, *-оньк-*): *Кличе павич павку: – Іди, іди, моя павонько, Дам тобі винне яблучко!* (5, I, с. 161);
- *гуси*, наприклад: *Летіли гуси біленькі, Усі дівчата миленькі* (20, с. 139);
- *вутка* (= *качка* [224, I, с. 260]; у весільних піснях *качка* – *наречена*, а *селезень* – *жених* [100, с. 278]): *Ой ти, дівчино, Ти, сірая вутко!* (58, с. 142); *вуті/инка* (діал.): *Любив вутінку, не можу забуть. (...) Любив дівчину, не можу забуть* (84, с. 296); *Ой ти селезень, а я утинка, Ой ти полинеш, а я тутенька* (20, с. 92); *вутя* (діал. каченя [228, I, с. 789]): *Євдошка у батінки коханєє дитя, Кохалось воно [як] вутя на воді* (100, с. 153); *качечка* (зменш.-пестл. до *качка* [228, IV, с. 124]): *На ставу качечки спливаються, До молоді дружечки збираються* (4, с. 152);
- *перепілочка* (пестл. до *перепілка*; розм. пестлива форма звертання до дівчини, жінки [228, VI, с. 250]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-очк-*): *Зажурилась перепілочка, Що нігде сісти та гніздечка звісти* (5, I, с. 309); *перепілонька* (пестл. до *перепілка* [228, VI, с. 250]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-оньк-*): *Тут*

була, тут була *перепілонька*, Тут була, тут була *красна дівонька* (19, с. 111); *перепеличенька* (зменш.-пестл. до *перепелиця*; перен., розм. пестл. назва дівчини, жінки (переважно при звертанні) [228, VI, 250]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-еньк-*): *Дівчинонько-орличенько*, *Перепеличенько* (6, с. 105);

4) назви *тварин* – в обряді сватання дівчину-наречену називали *лищицею* чи *куною*, за якою полювали мисливці-сватачі; *оленем* (дівчина під час весілля); *турицею* (дівчина після шлюбу); *вівцею*, *овечкою* (ці лексеми містять сему «страх», який присутній у молодій невістки, коли вона переступає поріг свекрушиного дому):

- *лиска* (рідко те саме, що *лищія* [228, IV, с. 491]) – в обряді сватання – назва дівчини [100, с. 334–335]: *Та й піймали лиску, Чорную та чубатую, Красивую та багатую* (65, с. 90);
- *куна* (рідко те саме, що *куниця* [257, IV, с. 399]) – пухнастий звір, пов'язаний з еротичною символікою [42, с. 528]; у фольклорі – дрібна хижа тварина родини куницевих з цінним пухнастим хутром, а також хутро цієї тварини [36, с. 597]; у весільному обряді – символізувало наречену, гарну дівчину чи поважну жінку [100, с. 320–321]; *кунка* (зменш. до *куна*, утворена за допомогою іменникового суфікса пестл. *-к-*): *Ой там я назнав кунку в дереві, Кунку в дереві, панну в теремі. Вам буде, браття, кунка на шубу. А мені буде панна до шлюбу* (100, с. 125); *куночка* (зменш. до *куна*, утворена за допомогою іменникового суфікса пестл. *-очк-*): *Виляй не виляй, чорная куночка, (...)! Виляй не виляй, молодая дівочка, Ввиляй не виляй, по рушничку давай* (5, I, с. 75); *кунонька* (зменш. до *куна*, утворена за допомогою іменникового суфікса пестл. *-оньк-*): *Ходила, блудила чорная кунонька, (...) Ходила, блудила молодая Марися* (88, с. 353);
- *овечка* – 1) те саме, що *вівця*; 2) перен., зневажл. про покірливу, боязку людину [228, V, с. 611]; *ярка* – молода вівця, яка ще не ягнилася [228, XI, с. 648]: *Ой виїди, мати, огляди, Що тобі бояре привезли: Ой чи овечку, чи ярку, Чи невісточку-коханку* (88, с. 351);
- *туриця* – самка тура [228, X, с. 326]; оскільки лова символізували сватання, то тур (туриця) широко вживані у весільній обрядовості; перед виводом молоді до батьків

співали [100, с. 609]: *Ведут тура з хати – Не пізнала мати. (...) Не тур і не турщица, Лиш хороша молодица* (88, с. 355);

- *олень*, наприклад: – *Виглянь, оленю, з-під білого каменю, (...) – Виглянь, Ганнусю, з-під тонка серпанка* (88, с. 357);
- 5) назви *водних тварин* – в українській міфології *риба* «символізує (...) плодючість, багатство, сексуальну силу, мудрість» [42, с. 418]; *рібка = рібонька = рибчина* – уживають як традиційні народнопоетичні пестливі звертання до коханої дівчини, жінки, тому *риба* виступає символом коханої людини [100, с. 499]: *Вийди, вийди, серце-дівчино, Та потіш мою душу, рибчино* (75, с. 297); *Вийди, дівчино, вийди, рибчино, У луг по телята* (82, V, с. 22); *щучо-рибонька: Та піймають тебе, щучо-рибонько, панській рибалочки; (...) Та обріжуть тобі, щучо-рибонько, бистрі крилечка; (...) Як повезуть тебе, дівко Маринко, от батенька до свекорка; (...) Та розпустять тобі, дівко Маринко, твою руссу кісоньку; Та надінуть тобі, дівко Маринко, золоту кибалочку* (5, I, с. 573). Лексеми *рибонька, рибочка, рибка, рибчина* Н. Бойко відносить до похідних експресивів, які «використовуються як позитивно-емотивні звертання» [25, с. 307]. У пісенних текстах номінації *рибка, рибчина* використовують як назви молодої жінки: *А я собі гуляю, Як рибка по Дунаю, Як рибка з окунцями, Я, молода, з хлопцями* (85, с. 83); *Фартух прала дівчина, Плескалась, як рибчина* (80, с. 146);

б) назви *рослин та їх частин*:

- *квітка* – вживають на позначення «частини рослини, що виростає на кінці стебла або гілки й складається з маточки, тичинки й пелюсток навколо них; звичайно має різне забарвлення та приємний запах» [228, VI, с. 135], функціонує як назва, метафора, порівняння на позначення красивої жінки: *Буде тобі квітка красна (...) Буде тобі красна Ганна* (84, с. 94); – *Квітко моя зелененькая, Наталю моя молоденькая* (75, с. 142);
- *троянда, ру/ожа* (діал. *троянда* [228, VIII, с. 897]) – *червона ро/ужа* – символ дівочої чистоти та дівочої краси [100, с. 504-505]: *Та вирви з рожі квіточку, Та візьми Гандзю-дівочку!* (20, с. 82); у пісенних текстах поєднується з епітетами, вираженими прикметниками, *повна, червона, червоная, червена, червоненька: Приведу Марусю,*

як *червону ружу* (1, с. 250); *Коли б я така, як цяя рожса, Як цяя рожса червоня* (27, с. 343); *На високій горі там ся дівча молит, Червена, як ружса, о гардого мужа* (1, с. 128); *А ти, моя миленька, Як ружса червоненька* (1, с. 129). У народнопісенних текстах словосполучення *повна/я рожса* містить семи «краса», «здоров'я», «молодість»: *Оступись погана, оступись негожа, єсть у мене краща, як повная рожса* (92, с. 176).

- *рута* (нар.-поет. уживається як символ привабливості, краси [228, VIII, с. 913], дівочтва, незайманості й суворих моральних устоїв [100, с. 514]): – *Ти дівчина – яра рудо, Вийди на вулицю та ще й хутко* (75, с. 319); *рутонька* (нар.-поет. пестл. до *рута*; утворена за допомогою іменникового суфікса пестл. -оньк-): – *Чом ти, рутонька, вгору не йдеш, Чом ти, Людуню, замуж не йдеш?* (20, с. 174);
- *жито; пиеничка, пиениченька* (пестл. до *пиениця* [228, VIII, с. 415]; утворені за допомогою іменникових суфіксів пестл. -ичк-, -еньк-); символізують молоду дівчину, якій пора виходити заміж: *Жито – не полова. Як дівчину не любити, Коли чорноброва* (68, с. 45); *Ой чия то та пиениченька, Що довгії гони? Ой чия то та дівчинонька, Що чорнії брови* (68, с. 37); *Юж пиеничка є в стодолі, А іци я на свободі. Юж пиеничка змолочена, А я фурт не потішена. Юж пиеничку зпетлювали, Коровай випікали, А ти ходили доокола, І не кажеш, же я твоя!* (1, с. 105);
- *травичка* (зменш.-пестл. до *трава* [228, X, с. 220]; утворена за допомогою іменникового суфікса пестл. -ичк-); у сполученні з епітетом, вираженим прикметником-кологративом, *зелена, зелененька* у пісенних текстах вжито для позначення молодої дівчини: *Не косить травичку, бо ще зелененька, Не оддавай, мамусь, бо ще м. молоденька* (1, с. 141);

7) назви дерев:

- *береза* (фольк., заст. хлопець (або дівчина), що його (її) обирають за ватажка у спільних розвагах, на вечорницях і т. ін. [228, I, с. 160]) – у народі *біла береза* виступає символом дівочої чистоти, символізує жінку, дівчину [100, с. 89]; в українській міфології *береза* – символ чистоти, світла, родючості, дівочої ніжності. «Вважалося, що в кожній гілці берези живе божество, від якого сподівалися милості» [42, с. 131]:

Ой хвалилася біла береза Своїми вітками перед дубками. (...) Ой хвалилася гречная панна Своїми косами перед молодцями (27, с. 341); *Чого, березо, Суха – не зелена? Чого, Ганнусю, Смутна – не весела?* (20, с. 143);

- **вишенька** (зменш.-пестл. до *вишня* [228, I, с. 540]; утворена за допомогою іменникового суфікса зменш.-пестл. *-еньк-*) – символ дівочої і молодечої краси, веселощів, кохання; вишневий цвіт, колір і смак ягід асоціюються з дівочою красою, [100, с. 34]; символ взаємної любові, весни, краси, мужності; гілкам вишні приписували й магичну силу. У народній творчості *вишня* порівнюється з красою гарної дівчини, з молодістю [42, с. 132]: *Я така виросла, як в садочку вишня. Як в садочку вишня ягідки зродила, Мене моя мати таку породила* (68, с. 42); *Ой любив та кохав, Собі дівчину мав, Гей! Як у саду вишня* (81, с. 121); **черешенька**: *Ой вишенько, черешенько, Чом ягід не родиш? Ой дівчино, молоденькая, Чом гулять не ходиш?* (68, с. 28);
- **калина** – традиційний український символ красивої, здорової, повносилої жінки [100, с. 269]; оскільки краса людини залежить від її здоров'я, тому калина як вивершений природою взірець досконалості його символізує [100, с. 269]; отже, калина – символ духовного життя жінки: її дівочість, краса та кохання, заміжжя, радість і горе, родинні почуття [100, с. 269]: *Красна, рясна у лузі калина, Та ще красивіша у батька дочка* (27, с. 308); *Калино ж моя, Чом ти не цвіла? (...) Дівчино ж моя, Чом заміж не йшла?* (38, с. 123);
- **ліщина** – у фольклорі символізує молоду дівчину [100, с. 340]: *Зелена ліщина горіхи родила, Молода дівчина козака любила* (1, с. 222);
- **сосонка** (зменш.-пестл. до *сосна* [228, IX, с. 470]; утворена за допомогою іменникового суфікса зменш.-пестл. *-онк-*) – у піснях текстах символізує молоду дівчину: *Годі тобі, сосонко, стояти, Годі тобі, дівчино, гуляти* (4, с. 60);

8) назви *органів людського тіла*:

- **серце** – центральний орган кровоносної системи у вигляді м'язового мішка, ритмічні скорочення якого забезпечують кровообіг (у людини – з лівого боку грудної порожнини) [228, IX, с. 141]; **серденько** (зменш.-пестл. до *серце*; коханий або кохана [228, IX, с. 129]; утворена за допомогою іменникового суфікса зменш.-пестл. *-еньк-*),

серденя (зменш.-пестл. до серце; коханий або кохана [228, IX, с. 129]; утворена за допомогою іменникового суфікса зменш.-пестл. *-ен-*); *серденятко* (пестл. до *серденя* [228, IX, с. 129]), називають кохану людину [100, с. 536]: *Вийди до мене, моє серденько* (85, I, с. 224); *Дожддайся мене, Серденятко моє* (75, с. 329);

9) назви *речовин*:

- *криштал* (нар.-поет. пестливе звертання до коханої, дорогої людини [228, IV, с. 355]): *Серденько, рибонько, дорогий кришталю* (85, с. 224); *Ой вийди, вийди, дівчино Галю, Вийди ж до мене, дорогий кришталю* (100, с. 179).

Лексико-семантична група «Молода неодружена ЖІНКА» у текстах українських народних пісень різних жанрово-тематичних груп представлена 43 номенами, 12 фонетичними варіантами цих назв та широким демінутивним рядом – 47 лексем (демінутиви утворені суфіксальним способом, найпродуктивнішими є пестл., зменш.-пестл. суфікси: *-еньк-*, *оньк-* (фонетичний варіант *-ойк-*), *-ечк-*, *-очк-*); 25 прикладковими сполученнями; 38 контекстуальними синонімами. Усі номінації позитивно забарвлені (4 назви мають негативну або зневажливу маркованість), що дозволяє в пісенних текстах створити позитивний образ жінки, відтворити повагу та ніжне ставлення українців до молоді незаміжньої жінки. У лексико-семантичній групі «Молода незаміжня ЖІНКА» образ жінки маркований переважно позитивно.

2.2.2. Лексико-семантична група «Молода заміжня ЖІНКА»

Назва: *молодиця* (розм.).

Демінутиви: *молодичка* (зменш.-пестл.).

У пісенних текстах для номінації молоді заміжньої жінки, щоб підкреслити її вік, зафіксовано одну лексему *молодиця* (*молодиці* – мнж.), яка в академічних словниках подається як: розм. молода заміжня жінка; молода жінка, що залишилася без чоловіка, живе без чоловіка [228, IV, с. 787]; молода, заміжня жінка; уособлення молодості, краси [100, с. 374]: *Ой молодая молодице, Вийди до нас на вулицю* (29, с. 41); *Молодиці і дівчата Стали говорити, Що так часто на вулицю Почав я ходити* (82, V, с. 25); *Як би в лісі сидів, То би-м гріха не мав, Щоби я молодиць Нігди не здибав* (82, V, с. 35).

У весільній пісні молода пояснює, що після весілля дівчина стає молодницею, переходить до гурту заміжніх жінок: *Всі дружечки їй косах сидят. А на мою та й роса упала, (...) Не будь мені тепер дівкою. А будь мені молодницею* (5, I, с. 479).

У пісенних текстах зафіксовано один демінутив від лексеми *молодиця* – *молодичка* (*молодички* – мнж.), утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-ичк-*: *Ой молоденька молодичка, Вийди, вийди, на вуличку* (77, с. 130); *Ой у гори, легіники, У гори, у гори, Принесемо молодицям Шовку на забори. Будуть наші молодички В заборах ходити* (3, с. 109). Лексема *молодиця* в пісенних текстах сполучається з епітетами, вираженими прикметниками, *молода, молодая, молоденька*, які підкреслюють вік заміжньої жінки.

У народних піснях виявлено антонімічні пари лексем, де номен молодої заміжньої жінки є одним із компонентів: *А дівочкам да своя воля: Що за віночок та й у таночок. Що молодиці да й невинниці (невільниці): Що у печі да огонь горить, А на припечку борщ, каша кипить, А в колисці да дитя кричить* (100, с. 79). Ці поєднання реалізують загальну поняттєву модель «незаміжня – заміжня», а саме: **стереотип** «краще дівування, ніж заміжжя» (протиставлення безтурботного життя молодої незаміжньої дівчини, обтяженому сімейними та господарсько-побутовими клопотами життя заміжньої жінки). Опозицію підсилено словосполученнями «за віночок та й у таночок» – «у печі да огонь горить», «борщ, каша кипить», «в колисці да дитя кричить», у яких, за допомогою ім. *вінок, танок; піч, борщ, каша, колиска, дитя* та дієсл. *горить, кипить, кричить*, описано і протиставлено обов'язки і атрибути заміжньої жінки і атрибути дівчини.

Лексико-семантична група «Молода заміжня ЖІНКА» у текстах українських народних пісень різних жанрово-тематичних груп представлена 1 номеном, який має лише 1 демінутив, утворений суфіксальним способом за допомогою суфікса пестливості *-ичк-*. Усі номінації нейтральні або позитивно забарвлені, що дозволяє у пісенних текстах створити позитивний образ жінки, відтворити повагу українців до молодої заміжньої жінки. У лексико-семантичній групі «Молода заміжня ЖІНКА» образ жінки маркований позитивно.

2.2.3. Лексико-семантична група «Доросла заміжня ЖІНКА»

Назва: *жінка; пані; паня* (розм.); *господиня / густудиня* (діал.); *господарка; т/газдиня* (діал.); *хазяйка; кума*.

1. Лексико-семантична підгрупа ЖІНКА

Назва: *жінка*.

Демінутиви: *жіночка* (зменш.-пестл.).

Прикладки: *жіночки-сестрички*.

В українських народних піснях доросла заміжня жінка, як особа жіночої статі, згадується рідко, переважно як гурт жінок, збірне поняття. Для цієї номінації використовують лексему *жінка* (у 2-у значенні «доросла, на відміну від маленької дівчинки» [228, II, с. 536]): *Ой покажи, кізко, Як жінки скачуть* (19, с. 145). Серед проаналізованих пісенних текстів виявлено один демінутив від лексеми *жінки* – *жіночки* (мнж.), утворений за допомогою суфікса зменш.-пестл. *-очк-*: *П'ють дівки мед-вино, А жіночки горілку* (18, с. 150).

У текстах веснянок розглядаємо антонімічні пари лексем, де номен дорослої заміжньої жінки є одним із компонентів: *А уже весна воскресла, воскресла, Що ж вона нам принесла, принесла? На жіночки рубочки, рубочки, На дівочки віночки, віночки* (18, с. 150). Ці поєднання реалізують загальну поняттєву модель «незаміжня – заміжня», а саме: **гендерні стереотипи** українців. Протиставлення за ознакою «незаміжня – заміжня» реалізують також лексеми *вінок* (атрибут дівчини), *рубок* (атрибут заміжньої жінки – хустка з батисту або перкалю [228, VIII, с. 894]).

У пісенних текстах зафіксовано прикладкове сполучення з головним словом *жінка*: *Жіночки-сестрички, Дайте мені намітки, Хоч не тоненької, Аби біленької* (15, с. 73). Прикладка *сестрички* підсилює означуване слово.

2. Лексико-семантична підгрупа ПАНІ

Назва: *пані, пан/ня* (розм.).

Демінутиви: *панонька, панечка*.

Лексему *пані* в українській мові вжито у значеннях: 1) заміжня поміщиця (...)// перен., ірон., зневажл. жінка, яка виділяється розбещеною поведінкою; 2)// володарка, хазяйка; жінка, що за зовнішніми ознаками належить до привілейованих

верств населення; // чия-небудь дружина; 3) // шаноблива форма звертання до жінки в усній народній мові [228, VI, с. 44]: *А в нашої пані широке подвір'я* (27, с. 110).

У текстах колядок до основних назв заміжньої жінки іноді додається звертання *пані*, яке може самостійно виступати для номінації жінки, як правило перед власним ім'ям особи, до якої звертаються: *Статечну жону, пані Янову* (27, с. 103). Лексему *пані* використовують у звертанні не лише до *господині*, але й до *господаря* (пан, у якого прекрасна дружина), до незаміжньої дівчини.

У пісенних текстах зафіксовано лексему *паня* (розм. те саме, що *паня*; сер., розм. дитина пана, пані; у порівняннях [228, VI, с. 54]): *Наша братова, паня Дмитрова* (27, с. 104); *А в тім дворі красна паня* (27, с. 102).

У текстах народних пісень зафіксовано у зменшено-пестливій формі демінутиви:

- *панонька* (утворений за допомогою пестл. суфікса *-оньк-*): *Можна панонька господиненька, Господиненька сего домоньку* (20, с. 278);
- *панечка* (утворений за допомогою пестл. суфікса *-ечк-*): *Наша панечка господинечка, Господинечка на ім'я Анна* (27, с. 113).

У текстах колядок виявлено епітетні словосполучення (прикметник у Н. в. + іменник у Н. в.) «*красна пані*», «*пишна пані*», «*молода / молодая пані*». Епітети, виражені якісними прикметниками, *красна* (нар.-поет. те саме, що *гарний*; // який має привабливу зовнішність [228, IV, с. 327]); *пишна* (4. Повний, розповнілий (про людину, її фігуру, частини тіла); 5. Який приваблює своєю чарівністю, незвичайністю; привабливий, дуже гарний [228, VI, с. 372]); *молода* (не стара [228, IV, с. 786]), які підкреслюють красу та вік заміжньої жінки, багатство її одягу: *А в тім дворі красна паня* (88, с. 102); *Бо в тім дому пишна пані* (88, с. 127); *Ой у полі, в полі, в полі засвітило. Пані молодая по саду ходила* (12, с. 32).

Очевидно, для використання лексеми *пані* в пісенних текстах є наявна додаткова культурна мотивація: чи в колядці звертаються до *пані* в історичному розумінні, чи для реалізації величальної функції колядок, йдеться про звичайну сільську господиню, яка наділена усіма чеснотами.

3. Лексико-семантична підгрупа ГОСПОДИНЯ

Назва: *господиня / густудиня* (діал.); *господарка*; *т/газдиня* (діал.); *хазяйка*.

Демінутиви: *госпося* (пестл.); *господинейка*, *господине/онька*, *господиночка*, *господинька* (зменш.-пестл.); *господаро/ечка* (пестл.); *т/газдине/онька*, *т/газдинойка*, *т/газдиночка*, *т/газдинька* (діал., пестл.); *хазяєчка* (зменш.-пестл.).

Для номінації жінки, яка займається веденням домашнього господарства в українській мові функціонують лексеми:

1) *господиня* (жін. рід до *господар* [228, II, с. 142] – 1) той, хто займається господарством, хто веде господарство; 4) глава сім'ї, господарства [228, II, с. 140]): *В цьому дворку, як у вінку. Там господар, як виноград, Там господиня, як калина* (15, с. 29); *А що місяць – то господар, Ясне сонце – господиня, Ясні зірки – його дітки* (15, с. 31); у тексті колядки зафіксовано діалектний варіант *густудиня*, записаний на Галичині: *Наші густудині рану встаї* (25, с. 237);

2) *господарка* (жін. рід до *господар*; *домашня господарка* – жінка, яка не працює на виробництві, а веде господарство своєї сім'ї, господарює вдома [228, II, с. 140]);

3) *т/газдиня* (діал. *господарка* [228, II, с. 12]): *За господаря та й за газдиню* (27, с. 90);

4) *хазяйка* (фонетичний варіант *хозяйка*) виявлено у пісенних текстах Центральної та Східної України: *Чи дома, дома хазяйка його?* (27, с. 80).

Демінутивні ряди, твірною основою яких є лексеми *господиня*, *т/газдиня*, *господарка*, в українських народних піснях розгалужені:

1) від лексеми *господиня*:

- *господинейка* (утворений за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ин-* та *-ейк-*): *Чи є, чи нема господинейки дома?* (27, с. 79);
- *господиненька / господинонька* (утворені за доп. зменш.-пестл. суфіксів *-ин-* та *-еньк-*, *-оньк-*): *Сподівалася господиненька Свого милого господаренька* (27, с. 111); *Ой у нашої господиненьки Стоять убори на три комори* (15, с. 32); *Сподівала ся господинонька* (25, с. 133, 227); (...) *три роєньки летіли. (...) Що в пасіченьці – господареві, На калиноньці – господиноньці, На ялиноньці – его доненьці* (88, с. 123);
- *господинечка* (утворений за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ин-* та *-ечк-*): *Ци дома, дома господинечка?* (27, с. 78);

- *господи́нька* (зменш.-пестл. до *господи́ня* [228, II, с. 142]; утворений за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ин-* та *-к-*): *В першій віконьці – яснее сонце, (...) Яснее сонце – господи́нька, Яснії зірки – его дітки* (88, с. 122);
- *г/госпо́ся* (пестл. до *господи́ня* [224, I, с. 318]): *Ой славно була наша госпо́ся, В тім домі* (25, с. 237); *Наша госпо́ся домує, домує, Нам вечероньку готує, готує* (20, с. 223);

2) від лексеми *г/газди́ня*:

- *г/газди́ненька* (утворений за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ин-* та *-еньк-*): *Й а в газди́неньки, красенько в неї* (27, с. 114);
- *г/газди́ночка* (утворений за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ин-* та *-очк-*): *Та й пана газду та й газди́ночку* (27, с. 76);
- *г/газди́нойка* (утворений за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ин-* та *-ойк-*): *Там газди́нойка там ся вбирає* (30, с. 222);
- *г/газди́нька* (діал. пестл. до *газди́ня* [228, II, с. 12]; утворений за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ин-* та *-к-*): *Господар з хати, ми там до хати, Йшли газди́ньку ревізувати* (25, с. 2-3);

3) від лексеми *господарка* – *господаро́/ечка* (пестл. до *господарка* [228, II, с. 141]; утворений за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ар-* та *-ечк-*, *-очк-*): *Вой добрий вечір, господаречко* (14, с. 48); *Господарочко, гречна Анночко* (14, с. 48);

4) від лексеми *хазя́йка* – *хазя́єчка* (зменш.-пестл. до *хазя́йка* [228, XI, с. 8]; утворений за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-єчк-*): *Хорошеньку хазя́єчку маєш, Хорошенько її споряджаєш* (26, с. 97).

Лексеми *господи́ня*, *г/газди́ня*, *хазя́йка* найчастіше поєднуються з епітетами, вираженими якісними прикметниками (*гречна, красна, молода, пишна, славно, хороша, хорошенька*), порівняннями (*як калина, яснее сонце*), які підкреслюють красу та чесноти дружини господаря.

Отже, лексико-семантична підгрупа ГОСПОДИ́НЯ у текстах українських народних пісень різних жанрово-тематичних груп представлена 4 номенами, 11 демінутивами, утвореними суфіксальним способом. Усі номінації нейтральні або позитивно забарвлені.

4. Лексико-семантична підгрупа КУМА

Назва: *кума*.

Демінутиви: *кумаса* (пестл.), *кумця* (пестл.), *кумка*.

Прикладки: *кума-люба*, *кумка-любка*, *кума-душечка*, *кума-серденько*.

Лексема **кума** в українській мові функціонує зі значенням «хрещена мати (тобто названа мати, що бере участь в обряді хрещення) щодо хрещеника, хрещеного батька і хрещеної матері» [100, с. 320]: *Ой, жінко моя! (...) Пійди до куми, огню набери* (34, с. 246). Від номена **кума** виявлено демінутиви: **кумка** (підсилюється традиційним пестл. звертанням до жінки, вираженим іменником *голубка*): *Кумко моя, голубко моя, Хто б тобі посіяв, Якби не я* (95, с. 75); **кумаса** (пестл. до *кума* [228, IV, с. 397]; підсилюється традиційним пестл. звертанням до жінки, вираженим сполученням якісного прикметника + іменник = *повная рожже*): *Кумасю, кумасю, ти повная рожже! Не цурайся мене, не дай тобі Боже!* (34, с. 470); **кумця** (пестл. до *кума* [228, IV, с. 399]): *Ой що ми на думці, Ой що ми на гадці, Випиймо, кумцю, Горівки по капці* (50, с. 102-103).

У пісенних текстах поширеними є прикладкові сполучення, які підсилюють емоційність пісні, вказуючи на приязнь та близькі стосунки між кумами:

- 1) **кума-люба** – прикладка *люба* (діал. *любов* [228, IV, с. 561]: *Кумо-любо, не гай мене. Що маєш, то даєш* (79, с. 68);
- 2) **кумка-любка** – прикладка *любка* (пестл. або фамільярне звертання до дівчини або жінки [228, IV, с. 563]; підсилене традиційним пестл. звертанням до жінки, вираженим сполученням якісного прикметника + іменник = *сивенька голубко*): *Ой кумко-любо, сивенька голубко, пригода ми си стала* (76, с. 104);
- 3) **кума-душечка**, **кума-серденько**, напр.: *Не сварімся, помирімся, кумо-душечко. (...) Не сварімся, помирімся, кумо-серденько* (79, с. 68).

Отже, лексико-семантична група «Доросла заміжня ЖІНКА» у текстах українських народних пісень різних жанрово-тематичних груп представлена 9 номенами, 18 демінутивами, утвореними суфіксальним способом. Усі номінації нейтральні або позитивно забарвлені, що дозволяє в пісенних текстах створити позитивний образ жінки, відтворити повагу українців до молоді заміжньої жінки.

2.2.4. Лексико-семантична група «ЖІНКА похилого віку»

Назва: *баба*.

Демінутиви: *бабка* (пестл.), *бабонька* (пестл.), *бабочка*; *бабуня* (пестл.); *бабуся* (пестл.), *бабусенька* (пестл.), *бабунейка*.

Для номінації немолодої, старшої жінки в українській мові фіксуємо лексему *баба*. У СУМ зазначено такі значення цієї лексеми: 1) мати батька або матері; 2) стара віком жінка; 3) розм. взагалі жінка; 4) у сполуч. з присв. займ., розм. те саме, що дружина [228, I, с. 75]. Аналіз пісенних текстів вказує на те, що вживання лексеми *баба* зі значенням «*взагалі жінка*», українському фольклору не властиве. Найчастіше ця лексема використовується для номінації жінки похилого віку: *Була у баби курочка-рабушка* (76, с. 52). Вікова характеристика жінки у пісенних текстах підкреслюється епітетом *старий* (виражений якісним прикметником): *Прийшла весна з квітами, (...), Щоб старі баби гуляли* (6, с. 32); *Возрадуються діти маленькі і баби старенькі* (82, III, с. 110). У піснях функціонують позитивнооцінні лексеми *бабуня*, *бабуся* (пестл. до *баба* [228, I, с. 77]): *Чи вдома, вдома пані бабуня?* (15, с. 47); *Ой була в бабуси Курочка-рябушка* (76, с. 97).

У народнопісенних текстах зафіксовано декілька демінутивів від лексеми *баба*, утворених за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-к-*, *-ейк-*, *-еньк-*, *-оньк-*, *-очк-*, які надають номенам позитивного забарвлення: *Ой була в бабки раба курочка* (76, с. 50); *Ой погнала бабусенька куріп'ята пасти* (49, с. 147); *Ой була в бабоньки курочка рабонька* (76, с. 96); *Дамо ми вам бабочку, бабочку* (75, с. 32).

У текстах народних пісень виявлено антонімічні пари лексем, де номен старшої жінки є одним із компонентів. Ці поєднання реалізують загальну поняттєву модель «*стара (баба) – молода (молодиця)*»: *А старим бабам – по сухарям, А молодицям – по паляницям* (15, с. 29). Протиставлення «*стара – молода*» реалізується двома парами антонімів: 1) прямі номінації – словосполученням *стара баба* і лексемою *молодиця*; 2) метафоричні номінації – *сухарі* (висушений шматок хліба, тобто несвіжий, черствий хліб, який асоціюється із зморшкуватою шкірою тіла старшої жінки) – *паляниця* (хлібина з пшеничного борошна, яка асоціюється із молодим, білим тілом молодої жінки). Окрім того, у текстах веснянок наявна опозиція «*бабочка – дівочка*» в якій

лексеми протиставляються за ознакою «*нелюба, непридатна до одруження, небажана*»– «*люба, придатна до одруження, бажана*», наприклад: *Ми бабочки не берем, не берем, (...) – Ми дівочку беремо, беремо* (79, с. 32).

Отже, в українських народних піснях різних тематико-жанрових груп жінка, яка досягла поважного віку згадувалася досить рідко, тому лексема *баба* (у цьому значенні) є маловживаною, представлена 1 номеном, 7 демінутивами, утвореними суфіксальним способом. У лексико-семантичній групі «ЖІНКА похилого віку» образ жінки маркований нейтрально або позитивно.

2.3. Номінація жінки за родинними стосунками та свояцтвом

Назви ЖІНКИ за родинними стосунками та свояцтвом пройшли довгий і складний шлях розвитку. Їх основу утворюють праслов'янські слова, які збереглися в усіх сучасних слов'янських мовах і є активно вживаними.

Назви спорідненості та свояцтва ЖІНКИ можна поділити на три групи:

1) назви спорідненості по прямій лінії:

- перший ступінь: *рідна мати – мати, мама, няня, ненька; рідна дочка – дочка, донька, доня; нерідна мати – мачуха; нерідна дочка – пасербиця, пасинниця;*
- другий ступінь: *рідна баба – баба (бабуня, бабця); рідна онука – онука, внука, унука; рідна мати діда (баби) – прабаба (прабабця); рідна дочка внука (онуки) – правнука (правнучка));*

2) назви спорідненості по бокових лініях – двокровне свояцтво :

- перший ступінь: *дружина сина – невістка, мати дружини – теща, чоловікова мати – свекруха, мати зятя (невістки) – сваха;*
- другий ступінь: *рідна сестра – сестра (сестричка, сестриця); сестра дружини – жінчина сестра; братова дружина – братова; чоловікова сестра – зовиця, племінниця, небога (дочка брата – сестри); рідна сестра батька (матері) – тітка, тета, дружина стрийка – стрийна, вуйка – вуйна.*

В українських народних піснях констатуємо переважно номени 1 групи та 2 групи 1 ступеня, а також номени *сестра* і *зовиця*.

2.3.1. Лексико-семантична група МАТИ

Назва: *мати; матір* (заст., уроч.); *мама* (ласкаве); *мамка* (розм.); *матка* (діал.), *матохна, мацоха* (діал.); *паніматка / пан-матка* (заст.); *неня* (пестл.); *жона* (рідна мати); *порадниця* (рідна мати); *чарівниця* (заст., у знач. рідна мати); *розлучниця* (розм., у знач. рідна мати); *мачуха* (нерідна мати), *нерідна мати; чужа мати; свекру/оха* (чужа мати – мати чоловіка); *свекрухна* (діал.), *свекрушина* (діал.); *чужа мати* (у знач. свекруха); *нерідна мати* (у знач. свекруха); *чужа чужина* (у знач. свекруха); *теща* (чужа мати – мати дружини); *сваха* (мати одного з подружжя щодо батьків або родичів другого); *баба* (мати батька або матері).

У звичаєво-правовій традиції українців *матір'ю* називали жінку, яка:

- народила дітей, має з ними кровний зв'язок – *рідна мати*;
- дружина батька стосовно його дитини (дітей) від іншого шлюбу – *нерідна матір, мачуха*;
- мати чоловіка та мати дружини – *чужа мати, свекруха, теща*;
- мати батька або матері для онуків – *баба, бабуся*.

1. Лексико-семантична підгрупа «Рідна мати»

Назва: *мати, матір* (заст., уроч.), *мама* (ласкаве), *мамка* (розм.), *матка* (діал.), *матохна, мацоха* (діал.); *паніматка* (заст.); *неня* (пестл.), *жона* (мати); *порадниця; чарівниця* (заст., у знач. рідна мати); *розлучниця* (розм., у знач. рідна мати).

Демінутиви: *матінка* (пестл.), *матенька, матьонка, матюнка, матюненко, матюночка, матінонька, маті/иночка* (пестл.), *матічка, матонька* (пестл.), *матойка, матуленька, матуся* (пестл.), *матусенька* (пестл.), *матушка; маменька, мамі/ічка, мамойка, мамочка* (пестл.), *мамуня* (пестл.), *мамуниця* (пестл.), *мамуниуня, мамунейка, мамуненька, мамуся* (пестл.), *мамця* (пестл.), *мамцейка; паніматочка* (заст., пестл.); *ненька* (пестл.), *ненечка* (пестл.).

Прикладки: *матінка-зоря / зірка; матінка-пава, матінка-голубонька, матінка-ютка; матінка-вишенька / вишня, матінка-черешенька; матінка-чарівниця; матінка-розлучниця; ненька-серце.*

Для номінації рідної матері у пісенних текстах зафіксовано лексеми *мати, матір, мама, мамка, матка, паніматка, няня, жона* (у знач. *мати*) та демінутиви, утворені за допомогою суфіксів пестливості.

Лексема *мати* в українській мові функціонує зі значенням: 1) жінка стосовно дитини, яку вона народила; жінка, що має або мала дитину; 2) самка стосовно своїх малят [228, IV, с. 647]. Це найближча з рідні людина, основний член родини, який найбільше в пошані; в українців зберігся високий культ матері, який відбився в народних піснях, особливо у весільній обрядовості [100, с. 356]: *Мати ж моя, мати, ой де ж тебе взяти: А чи тебе купити, а чи заслужити, Чи в пісні заспівати, чи в казці сказати, Да малярів найняти, да й помалювати? На покуття гляну, матінку згадаю І богу молюся, на матір дивлюся* (72, с. 32).

Українці жодну важливу подію родинного чи господарського характеру не могли здійснити без благословення батька-матері. Особливо урочисто воно відбувалося під час весільного обряду, коли дочка/син привселюдно просили: *Благослови, боже, і ти, стара мати, Білу ручку дати, золотий перстень взяти* (88, с. 231); *Ой дай, мати, червоного шовку Зав'язати милому головку* (6, с. 50). У пісенних текстах на позначення цього обряду використовується дієслово *благословляти* (заст. давати згоду на щонебудь, дозволяти кому-небудь щось [228, I, с. 194]).

Найбільш поширеними демінутивами від основи *мати* є:

- *матінка / матенька* (лемк.) (пестл. до *мати*; уживається як ласкаве звертання до старшої віком жінки [228, IV, с. 650]; утворені за допомогою суфікса зменш.-пестл. *-інк/-еньк-*): *Як я поїду до матінки в гості* (25, с. 87); *Новина, матенька, новина, Зацвіла у коморі малина* (88, с. 370);
- *матюнка / матьонка* (Полісся) (пестл. до *мати*, те саме, що *матінка* [224, II, с. 412]; зафіксовано у говірках Полісся, Чернігівщини; утворені за допомогою суфіксів зменш.-пестл. *-юнк/-онк-*): *Припадь, матюнко, до дочки, Где-сь тії вже пропали дрібочки* (93, с. 254); *Сини ягудки – для матьонки, А зелепушки – для свкрушки* (81, с. 144);

- **матюенька** (пестл. до **матюнка**; утворений за допомогою суфікса пестл. *-еньк-*): *Плакали стіни і лави, Столоньки мальовани: Хто ж їх митоньки буде, (...) Поміє їх матюенька* (88, с. 338–339);
- **матюночка** (пестл. до **матюнка**; утворений за допомогою суфікса пестл. *-очк-*): *Ой нема цвіту найсильнішого над маківочку, Нема роду найближнійшого над матюночку* (72, с. 27);
- **маті/иночка** (пестл. до **матінка** [228, IV, с. 650]; утворений за допомогою суфікса зменш.-пестл. *-очк-*): *Не піду, матіночко, Не піду, ластівочко* (19, с. 63); *Ой матінко, матіночко, Справ мені полозочку* (6, с. 165); *А нема роду найвірнішого над ту матиночку* (34, с. 243);
- **матінонька / матінойка** (Галичина) (утворені за допомогою суфіксів зменш.-пестл. *-оньк-/оик-*): *(...) А приходить додомоньку – б'є і лає матіноньку* (100, с. 380); *А матінойка по ручничкови* (25, с. 223);
- **матонька** (пестл. до **мати** [228, IV, с. 651]; утворений за допомогою суфікса пестл. *-оньк-*): *Цвіт-каліну ламала, (...) Да й матоньки питала* (5, I, с. 368);
- **матойка** (Полісся) (пестл. до **мати**, діал. **матінка**; утворений за допомогою фонетичного варіанта суфікса зменш.-пестл. *-оньк-* – суфікса *-оик-*): *Сини ягудки для матойки, А зелепушки для свекройки* (77, с. 146);
- **матуленька** (пестл. до **мати**, діал.; утворений за допомогою суфікса пестл. *-еньк-*): *Коло млина калина, Там дівчина ходила, (...) Матуленьки питала* (88, с. 86);
- **матуся** (1) пестл. до **мати**; 2) уживається як ласкаве звертання до старшої віком жінки [228, IV, с. 653]: *Матуся вийшла, да віночок зняла*, (6, с. 45); *Через три голочки Натили листочки До свої матусі* (74, с. 96);
- **матусенька** (пестл. до **матуся** [228, IV, с. 653]; утворений за допомогою суфікса пестл. *-еньк-*): *Кряче ворон, кряче, Матусенька плаче* (3, с. 126–127).

У значенні «**рідна мати**» у тексті народної пісні про кохання зафіксовано лексему **матушка** (вживається у значенні 1) дружина священника; паніматка; 2) черниця [228, IV, с. 653]: *Ой матушко наша, Де дівушка ваши?* (82, V, с. 23).

У народнописенних текстах активно функціонує морфологічний варіант слова *мати* – *матір* [30, с. 52]: *Десь поїхав на чужину, Та й там і загинув, Свою рідну стару матір навіки покинув* (2, с. 32). Жодного демінутива від цієї лексеми у піснях не виявлено.

Як ласкаве називання матері, звертання до неї, до матері чоловіка або жінки [228, IV, с. 615] у розмовному мовленні активно вживають номени *мама*; *мамка* (розм., те саме, що *мама* [228, IV, с. 615]; утворений за допомогою пестл. суфікса *-к-*): *Благослови, мамо, Цей вінок сплести* (65, с. 99); *Ой більше, й мамо, й не чесатимеш* (5, I, с. 157); *Чому би я не плакала (...) Та й за тими бовтичками, Що в мамки носила?* (3, с. 62); *Сядьмо, мамко, повечеряймо* (65, с. 151).

На думку А. Бурячка, ряд демінутивів від назви *мама* значно більший, ніж від найменування *мати* [29, с. 31]:

- *маменька* (діал., пестл. до *мама*; запозичено з російської мови; утворений за допомогою суфікса пестл. *-еньк-*): *Чорноморець, маменька, чорноморець, Вивів мене босую на морозець* (75, с. 355);
- *мамі/ичка* (діал., фонетичний варіант до *мамочка*, пестл. до *мама*; зафіксовано у лемківських говірках; утворений за допомогою пестл. суфікса *-ічк-*): *Кед ім г'мамічки жила, Барз ім. щаслива біла* (30, с. 20);
- *мамойка* (діал., пестл. до *мама*; зафіксовано у лемківських говірках; утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-ойк-*): *Мамойка пошла, стада не найшла* (39, II, с. 75);
- *мамочка* (жін., одн., пестл. до *мама* [228, IV, с. 616]; утворений за допомогою пестл. суфікса *-очк-*): *Ой устань, устань, моя мамочка* (65, с. 118);
- *мамуня* (1) пестл. до *мама*; 2) перен., фам. ласкаве звертання до *жінки-друзини* [228, IV, с. 616]; утворений за допомогою пестл. суфікса *-ун-*): *Ти, мамуня, моя, Позич мені таляра* (6, с. 57);
- *мамуниця* / *мамуницуня* (діал., пестл. до *мама*; зафіксовано у західних говірках; утворені за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-униц-/униц-* + *-ун-*): *Не дай мене, мамуницуню, за пияка, Бо він проп'є худоби цю, хоть би й яка* (46, с. 144);

- *мамунейка* / *мамуненька* (діал., пестл. до *мамуня*; утворені за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-ейк-/-еньк-*): *Ой либонь же я, моя мамунейко, та й назад не вернуся* (51, с. 49); *Ой що ж тобі, мамуненько, по тому* (88, с. 164);
- *мамуся* (пестл. до *мама* [228, IV, с. 616]): *Мабуть, мамусю, виночка не доношу* (77, с. 152);
- *мамця* (зах., пестл. до *мама* [228, IV, с. 616] утворений за допомогою суфікса пестл. *-ц-*): *Там то, мамцю, мельник, Там то, мамцю, добрий* (82, V, с. 17);
- *мамцейка* (пестл. до *мамця*; зафіксовано у лемківських говірках; утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-ейк-*): *Поди, мамцейко, стадо глядати!* (39, II, с. 75).

Номени *матка*, *матохна*, *мацоха* виявлено як діалектні назви матері. Лексема *матка* є найбільш часто вживаною і побутує на більшій території України: Галичина – *Хотів же би ти надо мнов вільність мати, Було ся вперед вітцю, матці* кланяти (46, с. 98–99); Гуцульщина – *Не сам собов, з вітцьом, з матков* (25, с. 90); Чернігівщина – *Протила матка дочку На солодкім медочку* (65, с. 148). Лексеми *матохна*, *мацоха* зафіксовано в текстах декількох пісень: *Стань, моя матохно, в порозі: Я-ж тобі, матохно, вклонюся!* (34, с. 227); *Казала мі мацоха в неділеньку золити, На Дунай прати іти, на море полокати* (88, с. 108–109).

У піснях різних жанрів часто вживається застаріла назва матері *паніматка* / *панматка*: *Дивітєся, чоловіченьки, Які в мене черевиченьки, Оце ж мені панотець покупив, (...), А панчішки паніматка дала, Щоб хороша я панянка була* (88, с. 81). Крім того, у пісенних текстах зафіксовано такі апелятиви, як *паніматко* / *пані-матко*, *пані-матусю*, які функціонують як ввічливі форми звертання підкреслено шанобливого характеру до жінки-матері поважного віку і дуже доброї вдачі: *Добривечір, пані-матусю! Я приїхав по Ганнусю: Хочу буть тобі ріднею – Ти будь ньькою моєю!* (91, с. 155–156); *Чи я в тебе, пані-матко, Не дитячко* (34, с. 224–225); *Благослови, пані-матко, біля панни сісти!* (91, с. 67). Демінутивний ряд репрезентований однією лексемою *паніматочка* (утворена за допомогою пестл. суфікса *-очк-*): *А в нашої паніматочки один синочок* (82, III, с. 273).

Лексема **неня** (пестл. жінка стосовно до народжених нею дітей; уживається як звертання до матері [228, V, с. 343]) серед проаналізованих пісенних текстів не зафіксована, натомість часто вживається її демінутиви:

- **ненька** (1) пестл. те саме, що **неня**; [228, V, с. 344]; 2) ласкаве звертання до жінки, перев. старої; утворений за допомогою суфікса пестл. -к-): *Що це, **ненько**, за зілля?* (6, с. 58); *Іспечи, **ненько**, пшеничний млинець* (25, с. 217);
- **ненечка** (пестл. до **неня** [228, V, с. 343]; утворений за допомогою суфікса пестл. -ечк-): *Мене навчила **ненечка мила**, **Ненька**, **ненечка**, **мамка рідненька*** (25, с. 86).

У колядках зі значенням «**рідна мати**» функціонує лексема **жона**: *Ой виїде д тобі **старенька жона**, **Старенька жона**, то **мати моя*** (25, с. 134); *Вийшла **статечная жона**, **Іванкова мати*** (25, с. 119). Позитивні характеристики жінки-матері підкреслюються за допомогою епітетів **старенька**, **статечна**:

- **старенький** (пестл. до **старий** [228, IX, с. 653]) – підкреслює вік жінки;
- **статечний** (функціонує у значенні: 1) розсудливо-серйозний, розважливий у вчинках; з позитивними якостями; поважний; 2) який справляє враження, привертає увагу своєю зовнішністю; показний; 3) який має достаток; заможний; 4) немолодий, середнього віку; літній [228, IX, с. 653]) – підкреслює позитивні характеристики жінки, не обов'язково пов'язані із її зовнішністю.

Рідна матір в уяві українців «*перший порадник і вихователь*» [100, с. 356], тому у піснях її часто називають **порадницею** (той, хто дає поради, радить [228, VII, с. 245]), яка порадить доньці «*як із нелюбом жити*», для сина – вона «*дорогеє насіння*»: *Приходила моя **матінка**, Приходила моя **рідная**, **Порадниця** моя **вірная*** (72, с. 59); *Ой **мати**, **мати** — **порадниця** в хаті* (34, с. 260); *Як на тебе, **стара мати**, — **порадниця** ти у хаті* (91, с. 155–156).

У пісенних текстах поширеними є прикладкові сполучення, які підсилюють або уточнюють ставлення до матері та її емоційну оцінку, пестливе звертання до неї: *Ой **матінко-зоре**, яке ж мені **горе**, (...)*. *Ой **матінко-наво**, вже ж бо я **пропала**, (...)* (72, с. 60); ***Матінко-голубонько**, Приснився мні сон **дивненький*** (88, с. 192); *Ой **матінко-ютко!** Увивайся **хутко*** (75, с. 146); *Ой **матінко-вишенько**, що без тебе **лишенько***

(72, с. 63); *Ой матінко-черешенько, Води мене хорошенько* (91, с. 265); *Моя ненько-серце, викути деревце Ні за гріш, ні за два, лиш за чашу вина* (50, с. 23–24).

На думку Н. Данилюк, вибір прикладок часто зумовлений римуванням, що зумовлює створення автором «багатого синонімічними формами, емоційно насаженого тексту» [73, с. 172]: *Ой матінко-зірко, Як у строку зірко (...)* *Ой матінко-зоре, Яке в строку горе (...)* *Ой матінко-вишня, Чи я у вас лишня, (...)* *Ой матінко-пава, тепер я пропала* (40, с. 170).

Лексема *мати* має досить значну здатність до сполучуваності з епітетами. В епітетному словосполученні «*рідна мати*» епітет *рідна* (виражений якісним прикметником) виокремлює в ключовому слові сему спорідненості (має кровну спорідненість, кровний зв'язок із ким-небудь [228, VIII, с. 557]) та додає йому значне емоційно-експресивне навантаження. У пісенних текстах вживається переважно нестягнена форма *рідная*: *Рад би я, серденько, с тобою ночувати; Єсть у мене батько і рідная мати* (34, с. 94); *Матюшко моя, рідная моя! Прийди до мене, одвідай мене* (34, с. 245). Серед проаналізованих пісенних текстів зафіксовано епітет *рідномила* (утворений поєднанням прикметника *рідна* (спорідненість) і *мила* (дуже приємний, лагідний у стосунках з людьми; близький і рідний серцю; дорогий [228, IV, с. 702]), який підкреслює ставлення до матері: *Мати ж моя рідномила, Нащо ж мене породила?* (15, с. 347).

Словосполучення *рідна мати* розвиває у піснях позитивну семантику – любляча, дбайлива, уважна жінка, яка вчить дітей, піклується про них: *Навчила мене рідна матінка У скрипочку гартити, хороше співати, Темної ночі не всипаючи, На білих руках вихитуючи!* (27, с. 148); *Кохала косу Ненька старенька Темної ночі При ясної свічки* (88, с. 75-76).

Серед проаналізованих народнопісенних текстів зафіксовано словосполучення *не рідна мати*, яке вжито для номінації *рідної матері*, яка не пустила не вулицю, заборонила зустрічатися з милим тощо: *Чи у тебе, дівчинонько, Не рідная мати? Уся челядь на юлиці, А ти лягла спати* (18, с. 166).

У піснях виявлено дві антонімічні пари лексем, де номен рідної матері є одним із компонентів. Ці поєднання реалізують дві загально поняттєві моделі «*рідна мати – нерідна мати / мачуха*» і «*рідна мати – чужа мати / свекруха*».

Опозиція «*мати – мачуха*» підсилена антонімічною парою епітетів, виражених прикметниками, *рідная – нерідная, лихая* (від *лихий* – який чинить зло, здатний чинити лихо [228, IV, с. 496]), які містять негативний оцінний компонент і загальну сему «*нерідна мати; зла жінка*»: *Добре тому жити, в кого рідная мати, в мене молоді мачуха лихая* (82, V, с. 565).

Опозиція «*мати – свекруха*» є виявом **стереотипу** «*свій – чужий*» у відносинах між батьками й дітьми. Серед відношень спорідненості негативний модус мають відносини свояцтва і далекої рідні. Ставлення до невістки, свекрухи в українських піснях звичайно негативно конотоване, тому образ рідної матері позитивно маркований, а образ свекрухи – негативно маркований: *Хтось при моїй мамі Буде панувати, А я при свекрусі Буду бідувати* (72, с. 89); *Матінко моя кохана! Нащо ти мене кохала? Нащо ти мене кохала, Лихій свекрусі віддала?* (72, с. 94).

У пісенних текстах зафіксовано ще одну трикомпонентну опозицію: *Прилетіло до його три зозуленьки, (...) Що в головоньках, то його мати, Що край серденька, то його сестра, А що в ніженьках, його милая. Плаче першая – як річка гуде; Плаче другая – як криниченька; Плаче третя – як роса паде. Що перша плаче повік довіку, Що друга плаче по рік до року, Що третя плаче, як роса паде. Як сонце зійде, росу висушить, Дві неділі пройде, мила заміж піде* (20, с. 126). Ці поєднання реалізують загальну поняттєву модель «*рідна мати – рідна сестра – мила*», які оплакують молодого козака, що загинув. Протиставлення реалізується через словосполучення, які розкривають зміст горя *матері* (втрата сина), *сестри* (втрата брата) та *милої* (втрата коханого). *Мати* оплакує своє дитя найдовше – до останніх днів свого життя «*повік довіку*» (тривалість страждань), вона «*як річка гуде*» (сила страждань); *сестра* – «*як криниченька*» (сила страждань) «*по рік до року*» (тривалість страждань); а кохана *дівчина* найшвидше забуває про свою втрату – «*як роса паде*» (сила страждань) «*як сонце зійде, росу висушить*» (тривалість страждань) і може до двох тижнів вийти заміж за іншого.

Серед проаналізованих пісенних текстів зафіксовано пісню, в якій для номінації рідної матері використано лексеми з негативною конотацією *чарівниця, розлучниця*: *Твоя мати-чарівниця, Превелика розлучниця* (13, с. 165-166). Можливо, щоб попередити невдале заміжжя дочки (хлопець – ледащо, пияк, гуляка тощо), мати розлучає закоханих, викликаючи у дочки образи, гнів.

Отже, лексико-семантична підгрупа «Рідна мати» у текстах українських народних пісень різних жанрово-тематичних груп представлена 13 номенами, 30 демінутивами, утвореними суфіксальним способом. Образ рідної матері маркований переважно позитивно.

2. Лексико-семантична підгрупа «Нерідна мати»

Назва: *мачу/о/еха, нерідна мати.*

Прикладки: *мати-мачуха.*

В українських народних піснях про родинне життя антиподом *рідній матері* виступає образ *нерідної матері – мачухи*. Лексема *мачу/о/еха* (дружина батька стосовно його дітей (дитини) від іншого шлюбу; нерідна мати [228, IV, с. 657]) зафіксована лише у декількох текстах про родинне життя та сирітську долю: *Да йдїть, діти, служити, гей! Ніж мачусі годити, гей! (...) Третій пішов до пана, – Щоб мачуха пропала* (91, с. 236); *Поки ж ми мачухи не знали, не знали, То до одного столика сідали, сідали* (100, с. 97); *Ей бо ми м'єме люту мачуху* (25, с. 265); *А діти будуть плакали, Жеби мачехи (...) не мали* (1, с. 371).

Для номінації *мачухи* у народнопісенних текстах вжито словосполучення «*нерідна мати*»: *В полі вода, в полі брудная, В мене мати та й не рідная* (91, с. 81); *Бо не рідну неньку маю, Буде бити – добре знаю* (91, с. 85).

У пісенних текстах опозиція «*мати – мачуха*» підсилена епітетом, вираженим нестягненою формою прикметника, *нерідная*, який підкреслює відсутність кровного зв'язку. Епітети, які змальовують образ дівчини-сироти, яка страждає від злої мачухи, – *бідная* (живе в нужді, нестатках; убога; протилежне багата [228, I, с. 177]), *незабута* (від прикметника *невзута* – без взуття; боса [228, V, с. 255]), *незодягнена* (від прикметника *неодягнена* – не має на собі ніякого або верхнього одягу [228, V, с. 347]), *не обв'язана* (з непокритою головою): *Головонько моя бідная! В мене мати та нерідная: Посилає рано*

по воду *Незабуту, незодягнуту, Головочку не обв'язану*, – Тільки личком підперезану (34, с. 273).

У народних піснях зафіксовано прикладкове сполучення, яке підсилює або уточнює ставлення до матері та її емоційну оцінку: *Ой була в мене Мати-мачуха, Послала мене сито Ситом по воду* (76, с. 167). Історія цієї пісні сягає своїм корінням княжої доби, коли поширеним було явище викрадання дівчини членами військових громад, які жили в теремі у лісі. Дівчина ставала «сестрицею», спільною дружиною громади: *Прийшли до мене Штири вовчики. Узяли ж мене Та й під бочечки. Понесли ж мене В темні корчики. Почали мною Та й ділитися* (76, с. 167). Коли дівчина надсилає посланця додому, то батько «за слізюньками» не може постіль застелиит, а мати-мачуха «за радощами нитки порвала».

Отже, лексико-семантична підгрупа «Нерідна мати» у текстах українських народних пісень різних жанрово-тематичних груп представлена номеном *мачу/оха* або словосполученням *нерідна мати*; жодного демінутива у пісенних текстах не зафіксовано. Образ нерідної матері маркований негативно.

3. Лексико-семантична підгрупа «Чужа мати»

3.1. Лексико-семантична підгрупа СВЕКРУХА

Назва: *свекру/оха; свекрухна* (діал.), *свекрушина* (діал.); *чужа мати, нерідна мати, чужа чужина* (свекруха).

Демінутиви: *свекорка* (пестл.), *свекриця, свекройка, свикрося; све/икрушка, свекрушенька, свекрушечка*.

Пейоративи: *свекрушище* (зневаж.).

Для номінації матері чоловіка в українській мові функціонує лексема *свекруха* (мати чоловіка [228, IX, с. 68]): *У неділю рано Свекруха встає, – В саду на калині Зозулька кує* (3, с. 298); *Шила, шила, вишивала розмаїті квіти, Ой щоби ї не судили свекрошині діти* (6, с. 70). У піснях констатовано діалектні варіанти назви матері чоловіка – *свекрухна, свекрушина*: *Перве горе – ой свекрухна лихая* (68, с. 267); *Прибирайся, свекрушино, прибирайся. Молодої невісточки сподівайся* (36, с. 17).

У народних піснях про життя жінки в домі свекрухи для її назви виявлено словосполучення *чужа мати, нерідна мати*: *Білила, білила і ще лебеділа. Чужій*

матінці, проте, не вгодила (6, с. 121); *А свекруха та й нерідна мати* *Буде мною руки потирати* (5, I, с. 561). Епітети, виражені прикметниками, *нерідна* (не перебуває у кровній спорідненості з ким-небудь [228, V, с. 376]), *чужа* (не пов'язана з ким-небудь родинними зв'язками; *нерідна* [228, XI, с. 377]) підкреслюють про відсутність кровного зв'язку між невісткою та свекрухою. За допомогою фразеологічного словосполучення «*потирати руки*» (перен., розм. знущатися з кого-небудь, зневажати когось [228, VII, с. 408]) охарактеризовано погане ставлення матері чоловіка до невістки.

На позначення *свекрухи* у піснях вживаються фразеологічні словосполучення *чужа чужина, чужая сторононька* (2. Сторонні, нерідні люди, що живуть далеко від рідної землі [265, с. 772]): *Чужая сторононька од вітру шумит, Чужая мати хоть не б'є, а болит* (88, с. 330).

У пісенних текстах зафіксовано декілька демінутивів від лексеми *свекруха*:

- *свекрушика* (утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-к-*): *Сині ягідки – для матінки, А зелетушки – для свекрушики* (77, с. 143);
- *све/икрушенька* (утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-еньк-*): *Ой єсть у тебе жи, дитя ж моє, Свекрушенька* (5, I, с. 178); *Сини ягудки – для матьонки, А зелетушки – для свикрушики* (77, с. 144);
- *свекрушечка* (утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-ечк-*): *Ой спасибі, свекрушечко, За гречную вечерю* (75, с. 129).

На позначення матері чоловіка у народних піснях зафіксовано декілька демінутивів від лексеми *свекор* (батько чоловіка) – *све/икрося, свекорка, свекриця*: *Друге ж ми буди моїй свикросі* (25, с. 212); *Тоте-ж ми буде моїй свекорці* (25, с. 216); *Ми в свекорки були, Горілочку пили* (5, I, с. 185); *Свекриці не догоджу, Бо свекриця – не рідна мати, Все буде доганяти* (4, с. 363).

Позитивна оцінка у народнопісенних текстах виражається за допомогою суфіксів пестливості, а негативна – згрубілості. У пісенних текстах виявлено лише одну пейоративну форму від лексеми *свекруха* – лексему *свекрушище* (зневажл. те саме, що *свекруха* [228, IX, с. 68]; утворена за допомогою суфікса згрубілості *-ищ-*): *Вари, вари, свекрушище, вареники з сиром* (85, I, с. 70).

Серед проаналізованих пісенних текстів зафіксовано пісня, в якій свекруха до невістки добра, «як рідна мати» (фразеологічне словосполучення, вживається у значенні ставитися приязно, з ласкою, по-доброму): *Десь у тебе, пані, свекруха лихая? – У мене свекруха як рідна матінка* (75, с. 46).

Для характеристики стосунків між свекрухою і невісткою використано дієслова на позначення виконання хатньої роботи: *Мету хату, то й перемітає, Помий ложки, то й перемиває. Скажусь слово, то й перекирвляє, Відріж хліба – скося поглядає: – Іще ж на цей хліб ти не наробила, А великий кусок одломила!* (5, I, с. 583); *Ой лаву змию – вона не сідає, Постіль стелю – вона не лягає* (5, I, с. 580). Використання антонімічних дієслівних пар: *мету – перемітає, помію – перемиває, скажусь – перекирвляє, змиє – не сідає, стелю – не лягає* підкреслює те, що невістка, виконуючи хатню роботу, не може догодити свекрусі. В уявленні українців свекруха завжди підступна, прискіплива, упереджено ставиться до молодії дружини сина.

У текстах народних пісень функціонують паралелізми, в яких свекруха порівнюється з *горою*: *Ой там гора кремністая, Там свекруха норовиста. Та вона ж тобі норови покаже, Вона ж тобі правдоньки не скажусь. Ті діло зробиши – вона й перероб, Слово скажеш – то й переговори* (5, I, с. 575). Образ *кремністої, кам'яної гори* – символ міцності, стійкості, суворості, який підкреслює те, що свекруха – зла, непривітна жінка, яка ні за що не змінить своїх переконань. Епітет *норовиста* (примхлива, капризна, непокірлива, уперта; з норомом (про людину) [228, V, с. 444]) у сполученні з дієсловом *показувати* утворює стійкі словосполучення *норови покаже* (у значенні показати характер, впертість); словосполучення *правдоньки не скажусь* (антонім до *всю (устю) правду казати (сказати)*); вжито у значенні *обманювати, брехати*) підсилюють негативний образ свекрухи.

Отже, лексико-семантична підгрупа СВЕКРУХА репрезентована в українських народних піснях 3 номенами, 3 словосполученнями (вжиті у знач. *свекруха*) та 7 демінутивами, утвореними суфіксальним способом, а також 1 пейоративною формою, утвореною за допомогою суфікса згрубілості *-иц-*. У парадигмі *жінка – свекруха* образ жінки маркований негативно.

3.2 Лексико-семантична підгрупа ТЕЩА

Назва: *теща*.

Демінутиви: *тещенька; тещиця*.

Лексема **теща** функціонує в українській мові для назви матері жінки [228, X, с. 107]: *Я ж тещами перебираю, Котора багата, я за тещу маю* (19, с. 170); *Щоб було до тещі видніше. Десь моя тещенька мед-вино п'є* (29, с. 97).

У піснях зафіксовано 2 демінутиви від лексеми **теща**:

- **тещенька** (утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-еньк-*): *А где моя тещенька мед-вино п'є, А где моя миленькая вінки в'є* (88, с. 103); *Вернися, зятеньку, за поріг, Подякуй тещеньці за пиріг* (46, с. 123);
- **тещиця** (утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-иц-*): *Набрати водиці, Дати напитись тещиці* (75, с. 209).

У жартівливих піснях про тещу й зятя йдеться про їхню неприязнь. Теща зазвичай об'єкт іронічних порівнянь. Серед проаналізованих текстів виявлено текст, в якому **теща** порівнюється із **королівною** (підкреслюється краса та багатство одягу): *Гуляй, гуляй, моя тещо, Моя королівно* (75, с. 211).

Отже, лексико-семантична підгрупа ТЕЩА репрезентована в українських народних піснях 1 назвою та 2 демінутивами, утвореними суфіксальним способом. Образ тещі у весільних піснях маркований позитивно або нейтрально, у жартівливих піснях – іронічно, у родинно-побутових – частково негативно (неприязнь між зятем і тещею).

3.3 Лексико-семантична підгрупа СВАХА

Назва: *сваха*.

Демінутиви: *свашка*.

Лексему **сваха** в українській мові зафіксовано зі значенням: 1) жінка, яка, добре знаючи весільні обряди, порядкує на весіллі; 2) мати або родичка одного з подружжя щодо батьків або родичів другого [228, IX, с. 67]. У 2-му значенні лексему **сваха** виявлено у текстах весільних пісень: *Закувала зозулина на даху, на даху. Моя мамка твою матір не хоче за сваху* (цит. за 100, с. 525); *Встаньте, буяри, Підведіться, Господу-Богу помоліться. Сватові, свасі і його дочці* (75, с. 196); *Гарна сваха, гарний сват Ще й до того гарний зять* (75, с. 211).

Демінутив *свашика* (утворений за допомогою зменш.-пестл. суф. -к-) у весільній пісні використано як звертання до жінки. Лексему підсилюють пестливими метафоричними назвами жінки *перепілочка*, *зірочка*, *душечка* та епітетом *щебетушечка* (пестл. до *щебетушка*, від щебетун – 2) перен. той, хто швидко, жваво говорить, розмовляє (про людину) [228, XI, с. 577]: *Свашико моя, Перепілочко! Ой випийте, свашико, Моя зірочко. Свашико моя, щебетушечко! Ой витийте до денечка, Моя душечко* (75, с. 208).

Отже, лексико-семантична підгрупа СВАХА репрезентована в українських народних піснях 1 назвою та 1 демінутивом, утвореним суфіксальним способом. Образ свахи маркований нейтрально або позитивно.

4. Лексико-семантична підгрупа БАБА (у значенні «мати батька або матері»)

Назва: *баба*.

Демінутиви: *бабка* (пестл.), *бабуня* (пестл.), *бабуся* (пестл.).

Найменування *баба* у значенні «мати батька або матері» в українських народних піснях вживалося рідко. Серед проаналізованих творів вдалося віднайти чотири пісенні тексти, з контексту яким можна стверджувати, що лексему вжито в саме такому значенні:

- 1) у колядці на значення іменника *баба* вказують присвійні займенники *своя, наша*: *В нашої баби добрая душа, Винесн вона цілого книша* (15, с. 47);
- 2) кровна спорідненість уточнюється за допомогою епітетів, виражених прикметниками, *рідна, рідненька*, які підкреслюють значення демінутивів *бабуня* (утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса -н-), *бабуся* (утворений за допомогою постфікса -ся). На весіллі під час дарування найближчою родиною молодих виконувалася частівка, в якій гості зверталися до *рідної бабуні*: *Бабуню, мої рідненькі! Кидайте гроші срібненькі, А як я буду хазяювати, Буду вас споминати* (75, с. 163). У пісні про кохання контекст підтверджує, що дівчина розмовляє з рідною бабусею, адже вона не буде ділитися найпотаємнішими переживаннями із чужою людиною: *Бабусю, рідненька, Ти все добре знаєш* (74, с. 132);

3) у весільній пісні значення іменника *баба* зрозуміле з контексту (у рідної бабки нареченої гості питають, чому на весіллі обирають кумів для новонародженої дитини): *Що це, бабко, що це за неділя, А що разом хрестини й весілля?* (75, с. 215).

Лексико-семантична підгрупа БАБА (у значенні «мати батька або матері») репрезентована лише 1 лексемою *баба*, 3 демінутивами *бабка*, *бабуня*, *бабуся*. Образ жінки маркований позитивно.

Лексико-семантична група МАТИ репрезентована в українських народних піснях 24 назвами (20 – однокомпонентні номени, 4 словосполучення); 43 демінутивами, утвореним суфіксальним способом; 1 пейоративом.

2.3.2. Лексико-семантична група ДОЧКА

Назва: *дитина*; *дочка* / *дачка* / *дочер* (діал.); *доч*; *донька* (розм.); *одиниця* / *єдиниця* / *їдиниця* (розм.); *цурка*; *падчерка* / *падчїрка*; *робітниця* (у знач. *дочка*); *полїтниця* (розм., заст., у знач. *дочка*); *ключниця* (заст., у знач. *дочка*); *розлучниця* (розм., у знач. *дочка*).

Однією з основних рис українського національного характеру можна вважати почуття родинності, яке є домінуючою рисою українського характеру. Сім'я завжди була найкращим колективним вихователем, носієм найвищих національних ідеалів. Українські народні звичаєво-правові настанови утверджували цілісність сім'ї, любов і шанобливе ставлення до батьків, піклування про дітей та їх повноцінне виховання. Навіть тоді, коли дівчина підростала чи вже виходила заміж, мала свою сім'ю, для батьків вона залишалася дитиною.

Назви спорідненості і свояцтва – давній і відносно стійкий шар лексики. До лексико-семантичної групи ДОЧКА входять дві лексеми – *дитина* (жін., чол.), *дочка* (лише жін.), які функціонують в українській мові для номінації спорідненості між батьками та їхніми дітьми, особами жіночої статі. Лексеми *дитина*, *дочка*, репрезентують уявлення українців щодо дітей та їхнього виховання.

1. Лексико-семантична підгрупа ДИТИНА

Назва: *дитина*.

Демінутиви: *дитинонька* (нар.-поет., зменш.-пестл.), *дитиночка* (зменш.-пестл.); *дитя* (с. р. зменш.-пестл.), *дитятко* (зменш.-пестл.), *дитятонько* (зменш.-пестл.), *дитяточко* (зменш.-пестл.).

Лексема **дитина** функціонує в українській мові у значенні: 1) маленька дівчинка або маленький хлопчик; у порівні; 2) син або дочка незалежно від їх віку [228, II, с. 287]; 3) ласкаве звернення до молодої людини [228, IV, с. 240]. У пісенних текстах виступає у тому ж контексті, що й **дівчина, заміжня дочка, невістка**:

1) номінація молодої незаміжньої жінки – **дівчини-дочки**: *Ой рясна, красна в лузі калина, А ще найкраща в батька дитина* (15, с. 43); *У садочку під калиною Плаче батько за дитиною. – Ой донечко, ой що це ти робиш, Куди свою голівоньку клониш?* (65, с. 153);

2) номінація молодої заміжньої жінки (у весільних піснях) – **заміжня дочка**: *Ввійду я до хати – дитини нема, Гляну на постелю – перини нема, Ой ввійду я до комори – скрині нема* (88, с. 345);

3) номінація молодої заміжньої жінки – **невістки**: *А свекруха вечеряти варє, А свекор сиру дубину парє. Парся, парся, сирая дубина, Та [на]чувайся, чужая дитина* (5, I, с. 576).

Ряд демінутивів, твірною основою яких є лексема **дитина**, в українських піснях розгалужений:

- **дитинонька, дитиночка** (утворені за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-оньк-*, *-очк-*, які надають їм позитивного забарвлення): *Вставай, матінко, до суду, Ведуть твою дитиноньку до шлюбу* (88, с. 203); *Ой зятю, зятю мій, Верни мою дитиночку у сріблі, (...) А я твого коника не хочу І дитиноньки не верну* (88, с. 333);
- **дитя** (зменш.-пестл. до **дитина**): *Даєш мене, мій батенько, Ой молодую. Молодую. Вибрав мені дружиноньку Ой не таку. Не таку. – Не я тобі, дитя моє, Ой її вибирав. (...) Таке тобі, дитя моє, Господь дарував* (65, с. 119); *Сосідоньки, мої голубоньки, Приходіть ви до мене. Приходіть ви до мене, Не до мене, до мого дитяти* (5, I, с. 190)];

- від лексеми *дитя* – *дитятко, дитятонько, дитяточко* (утворені за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-к-, -оньк-, -очк-*, які надають їм позитивного забарвлення): *Вийди, мамочко, з свічками, Ми ж твоє дитятко звінчали. (...) Шовком же рученьки зв'язали* (65, с. 125); *Макове зернятонько, крайньоє дитятонько* (18, с. 61); *Везе нам, везе нам зерняточко – Найкрайне, найкрайне дитяточко* (19, с. 42).

Лексеми *дитина, дитя* у пісенних текстах сполучено із присвійними займенниками *мій (моя, моє), твій (твоя, твоє), ваш (вашу)*.

У народних піснях лексеми *дитина, дитя* поєднано з епітетами, вираженими прикметниками, *рідний (рідна дитина = рідна дочка)* та *чужий (чужа дитина = невістка)*: (...) *Вона (В.Ш. – свекруха) сама рано встане й тебе збуде, А сама піде до сусідів та осуде: – Сонливоє, дрімливоє чужеє дитя* (5, I, с. 484). Епітет *чужий* та дієслова *бити, лаяти* підкреслюють у пісенних текстах вороже ставлення родичів чоловіка до невістки. Покірність та безправність невістки у народній пісні виражена за допомогою дієслів *не лається* (не висловлює своє незадоволення; протилежне до дієслова *лаяти* [228, IV, с. 457]), *нахиляється: Добре було бить чужеє дитя, Чужеє дитя ой не лається, (...), Як не вдарють, нахиляється* (76, с. 93).

Лексико-семантична підгрупа ДИТИНА репрезентована 1 номеном, 6 демінутивами.

2. Лексико-семантична група ДОЧКА

Назва: *дочка / дачка / дочер, доч, донька* (розм.); *одиниця / єдиниця / їдиниця* (розм.); *цурка; падчерка (падчїрка); робїтниця* (у знач. дочка); *полїтниця* (розм., заст., у знач. дочка); *ключниця* (заст., у знач. дочка); *розлучниця* (розм., у знач. дочка).

Демінутиви: *дочечка* (зменш.-пестл.); *доня* (пестл.), *донечка* (зменш.-пестл.), *дoneyка, доненька* (зменш.-пестл.); *дононька, доненочка; одиниченька; цурочка*.

Прикладки: *доненька-пестуненька, дочка-коханочка; дочка-одиниця, дочка-одиничка, дочка-одиниця, дочка-одиничка; дочка-голубочка, дочки пави*.

Лексема *дочка* функціонує в українській мові у значенні: 1) особа жіночої статі стосовно до своїх батьків; 2) розм. ласкаве звертання літньої людини до молодої жінки або дівчини; [228, II, с. 400]; *донька* призначена долею створити пізніше нову родину на продовження чужого роду, тому перебування її в родині батьків звичайно тимчасове

[100, с. 197]. Найбільш поширеними синонімами до слова *дочка* є іменники *донька*, *доня* [228, II, с. 368].

В аналізованих пісенних текстах ці лексеми використано для номінації жінки, незалежно від її соціального статусу – незаміжня / заміжня, яка у відношенні *жінка* – *батьки*, буде для останніх завжди дочкою:

1) *незаміжня дочка* – *дівчина*: *Ой сказала стара ненька: – Моя дочка хорошенька* (6, с. 28); *Я не царівна й не королівна, А батькова дочка – гжечна панночка* (27, с. 309); *Прилетів сокол Із чужих сторін До дочки мосі* (88, с. 196); *Приходе до ї бай мамка її: Чого ти, донько плачеш?* (3, с. 51); *Чаруй, доню, молодця* (6, с. 58); *Будеш, доню, така молоденька, Як ягода червоненька* (5, I, с. 143);

2) *заміжня дочка* – *невістка* (*засмучена, змарніла*, розповідає батькам про важке життя на *чужині* (чужина – чоловікова родина): *Дочко моя, дочко, Чи ти рік лежала, Що твоя квіточка На воді зів'яла?* (72, с. 55); *Ой розмовляй, моя доню, з чужиною, Да поки зійдеши з своєю родиною* (72, с. 26-27).

У записах Г. Танцюри від народної співачки Я. Зуїхи виявлено пісню, в якій паралельно з лексемою *доня* вжито лексему *доч* (= дочка [224, I, с. 436]; утворена усікненням основи іменника *дочка*): *Навчи мене, моя мати, Як той льон опалати. – Отак, доню, пеленою, (...) Як той льон сіяти. – Отак, доч, як ти хоч* (75, с. 43).

У піснях зафіксовано діалектні фонетичні варіанти лексеми *дочка*: *дачка*, *дочер* (Чернігівщина): *Я батькава дачка, дєвка (ім'я)* (25, с.90); *Єсть у тої вдови дочерь молода; Ходить по подвір'ї, чеше волоса* (82, V, с. 39).

Ряд демінутивів, твірною основою яких є лексеми *дочка*, *донька*, *доня* в українських народних піснях розгалужений:

1) *дочка* – *доче(і)чка* (утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-чк-*): *Будеш мене споминати, (...), То спом'янеш свою дочечку* (88, с. 344); *Ой вийдеши ти, ненько моя, (і) з калачем, Ізвінчали дочічку з паничем* (5, I, с. 356);

2) *донька* – *донечка*, *донецька* (у говірках Полісся), *доненька*, *дононька*, *доненочка* (у говірках Галичини): *Коби донечка знала, Що йде до неї мама* (3, с. 74); *Ходи, донейко, додомойку, (...) Прийшли до тебе добрії люди* (76, с. 157); *Мати дочку змивала, (...), До її промовляла: –Доненьку моя, кісонька твоя Переплетена буде. Ой*

доню моя, ой мова твоя Перемовлена буде (5, I, с. 148); *Вставай, дононьку*, – твердо стии, Райській пташеньки виноград н'ют (88, с. 234); *А хто мені сорочечку випере, Коли моя доненочка геть іде* (47, с. 59).

У пісенних текстах зафіксовано прикладкові сполучення, які репрезентують емоційне ставлення до жінки та її оцінку:

- **доненька-пестуненька** – прикладка **пестуненька** (*пестуненька* – пестл. до *пестуня* (жін. до *пестун* – той, кого надмірно пестять, якому догоджають, потурають у всіх бажаннях [228, VI, с. 343]) [228, VI, с. 343]; вжито для підкреслення надмірної батьківської любові до доньки; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-еньк-*: *На морі, на морині Тоне пестуня, тоне, К берегу припливає, Свого батенька пожадає (...)* – *Доненьку-пестуненьку, Рад би я тя ратовати, Не маю чим поїхати* (88, с. 337);
- **дочка-коханочка** – прикладка **коханочка** (від дієслова *кохати*: дбайливо (...) // виховувати, ростити кого-небудь, старанно доглядаючи [228, IV, с. 313]; тобто дочка, яку виховували у любові і піклуванні): *В мене дочка кохана, Як маковий цвіт, Бери дочку-коханочку Хоч і на весь вік* (5, I, с. 232).

У пісенних текстах батьки звертаються до доньки **голубочка, пава**, підкреслюючи цим своє прихильне ставлення: *Дочки ж мої пави, Горе мені з вами* (58, с. 87).

Лексеми **одиниця** (діал. фонетичні варіанти **єдиниця, їдиниця**), **одиничка** (можливо, **одиначка**) у пісенних текстах вжито у значенні *єдина дочка* (розм. те саме, що *одиначка* [228, V, с. 629] – 2) розм. *єдина дочка* [228, V, с. 629]): *Нехай в тії криниченьки Вода прибуває, Нехай моя одиниця Хоч з год погуляє* (6, с. 120); *Чи я в тебе, моя мати, та одна одиниця?* (82, V, с. 569); *Як я в батька єдиниця була, Без спідниці ходила, раз-ураз-ураз!* (75, с. 75); *Своїй дочці їдиниці Мужа чарувала* (86, с. 11-12). Зафіксовано лише один демінутив **одиниченька**, утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-еньк-*: *Дівка Галочка в свого батенька Одиниченька була. Ой він ту одну послав по воду До кам'яного броду, Сам же вийшов за ворітчка Одиниці виглядати* (10, с. 470).

За допомогою прикладкових словосполучень з лексемами **одиниця, одиничка** уточнено кількість дітей у сім'ї та підкреслено ставлення батьків до єдиної дитини: *Пусти дочку-одиницю Хоч поговорити* (6, с. 111); *Мати горох варить, Свою дочку-*

одиничку *За юлицю сварить* (6, с. 111); *Як же мені не пити медочку, Як я маю одним одну дочку? Вона в мене одна-одиниця, Вона в мене нічим не журиється* (72, с. 76).

Лексема *цурка* (діал.) функціонує в галицьких говірках як запозичення з польської мови, те саме, що *дочка*; в українській мові – короткий обрубок дерева; тріска, скалка [228, XI, с. 251]: *Батенько каже, що то цурка моя* (25, с. 145); *Ти, шинкарю, батьку наш, Яку файну цурку мааш! – То не моя цурочка, цурочка – То є моя служничка* (3, с. 208). Демінутив *цурочка*, утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-очк-*, позитивно маркований.

Для номінації нерідної дочки одного з подружжя, яка доводиться рідною другому, в українській мові функціонує лексема *пасербиця* (жіночий рід до *пасерб* [228, VI, с. 85], те саме, що *пасинок* [228, VI, с. 85]) [228, VI, с. 85]. Серед проаналізованих народнопісенних текстів зафіксовано лексему *надчерка*: *Рибалки ж мої, (...) Не ловить же ви моїй надчерки* (29, с. 61); *Да не жаль мені тієї надчерки* (86, III, с. 486).

У значенні «*дочка*» у пісенних текстах виявлено лексеми, які підкреслюють певні якості дівчини чи функції, які вона виконувала в батьківському домі до свого заміжжя; вжито у межах одного пісенного тексту для посилення емоційного впливу на слухачів:

- *робітниця* (жін. рід до *робітник* [228, VIII, с. 585]; 2) той, хто працює, трудиться [228, VIII, с. 585]: *Батенько іде, хвалить мене: оддали дочку робітницю: по сім кіп жне* (82, V, с. 723);
- *політниця* (діал., жін. рід до *політник* [228, VII, с. 83]; те саме, що *полільник* [228, VII, с. 82], тобто той, хто поле [228, VII, с. 75]);
- *ключниця* (жін. рід до *ключник* [228, IV, с. 194], донька мала при собі ключі від комори, скрині);
- *розлучниця* (жін. рід до *розлучник* [228, VIII, с. 731], розлука з донькою завдавала батькам душевних страждань): *Від серця дочку даю. Із поля робітницю, Із города політницю, Від комори ключницю, А від серця розлучницю* (75, с. 155).

В українських народних піснях (переважно колядках) за допомогою епітетів *батькова, хазяйська*, підкреслено походження дівчини: *Я не царівна, не королівна, Батькова дочка, гречна дівчина* (15, с. 43); *Ні я царівна, ні королівна, Батькова дочка, як*

паняночка (92, с. 65); *То ж не царівна, не королівна, – То дівчина – Петрова дочка* (100, с. 126).

У піснях про кохання красунею зображено *вдовину дочку*, до якої не кожен може прирівнятися – «*то ж мені не рівня*»: *Возьми собі в вдови дочку, а як паняночку. – Вдовиня дочка – то ж мені не рівня – Ходить вона по риночку, та як королівна* (91, с. 163); *Умру, мати, умру через єдиную, Через доньку вдовиную* (50, с. 60-61).

Отже, лексико-семантична група ДОЧКА репрезентована в українських народних піснях 15 назвами; 15 демінутивами, утвореним суфіксальним способом. Отже, образ жінки маркований позитивно.

2.3.3. Лексико-семантична група СЕСТРА

Назва: *сестра*; *зовиця*.

Після матері для людини образ РІДНОЇ СЕСТРИ є найбільш близьким жіночим образом, що виражає кровну близькість. Для номінації жінки, яка поєднана з кимось кровним зв'язком (спільні батьки) в українській мові функціонує лексема *сестра*: 1) кожна з дочок стосовно до інших дітей того ж батька або матері; двоюрідна сестра – дочка дядька або тітки; 2) жінка, яку єднають з ким-небудь спільні інтереси, прагнення, спільне становище і т. ін.; 3) ласкаве звернення до сторонньої особи жіночої статі [228, IX, с. 150]. Лексема *зовиця* використовується в українській мові для найменування *чоловікової сестри*. Ставлення в народі до сестри різне – як позитивне, так і негативне [100, с. 536]. В аналізованих українських народних піснях зафіксовано лише назви рідної сестри та сестри чоловіка.

1. Лексико-семантична підгрупа РІДНА СЕСТРА

Назва: *сестра*.

Демінутиви: *сестриця* (пестл.), *сестричка* (зменш.-пестл.), *сестройка*, *сестронька* (зменш.-пестл.), *сеструненька*, *сеструня* (пестл.), *сеструся*.

Приклади: *сестриця-дівана; сестриця-дівочка; сестриця-перепілонька; сестриці-жالیбниці; сестрички-жالیбнички; сестриця-побереженька*.

Серед пісенних текстів найвживанішою є лексема *сестра* із епітетом, вираженим прикметником, *рідна*: *Стала родина признаватися, А і рідна сестра у гості прийшла*

(34, с. 246-247); *Через свою мамку, Через рідні сестри Не можу Марусю Додому привести* (3, с. 334). За допомогою епітетів *мениша* (у значенні *молодиша*), *молодиша*, *стариша*, словосполучення «наймениша зросла» уточнюється вік сестри: *А мениша сестра, Бодай не зросла, Сіделечко заховала* (86, с. 70); *Молодиша сестра, бодай не зросла, Сіделце ми сховала. Йа стариша сестра сіделце найшла Та й коника всідлала* (46, с. 114); *Єсть у мене сестра, Що наймениша зросла, То та мені їхати не звеліла* (34, с. 33).

Ряд демінутивів, твірною основою яких є лексема *сестра*, в українських піснях розгалужений: пестл. – *сестриця*, *сеструня (сеструся)* [228, IX, с. 151] зменш.-пестл. – *сестричка* (утворений за допомогою суфікса *-ичк-*), *сестронька* (утворений за допомогою суфікса *-оньк-*) [228, IX, с. 151] діал. – *сестройка* (зафіксовано у говірках Полісся, Галичини), *сеструненька* (зафіксовано у говірках Галичини): *Коника взяла, братові дала, Хустку взяла, сестриці дала, Золотий перстінь взяла, сама ся вбрала* (27, с. 329); *Єсть у мене три братики, Три братики і три сестриці* (27, с. 313); *Ні батька, ні матусі, ні рідненької сеструсі* (82, V, с. 983); *Татарин братчик, татарин, Продав сестричку за дари* (3, с. 70); *Та що в ноженьках, моя сестричка* (25, с. 2); *Гроші, як полова, Сестра – чорноброва. Гроші, як та слина, Сестронька – єдина* (4, с. 242); *Маю сестройку як зазулейку* (25, с. 18); *Передала б я без сеструненьку: Сестру полюби, мене погуде* (25, с. 211).

У пісенних текстах зафіксовано прикладкові сполучення:

- 1) *сестриця-дівана* – прикладка *дівана*, виявлена в тексті веснянки, можливо, вона походить від імені дохристиянської богині життя Діванни (Діванна – Дівонія – Дана) [100, с. 166]: *Сестрице-дівано, Тебе мати кличе* (6, с. 107);
- 2) *сестриця-дівочка* – прикладка *дівочка* (зменш.-пестл. до *дівка* [228, II, с. 298]) уточнює, що сестра була ще дівчиною: (...) *Та взяв задатку сумину І калинову стрілочку За свою сестрицю-дівочку* (5, I, с. 495);
- 3) *сестриця-перепілонька* – прикладка *перепілонька* входить до складу звертань до бідної сестри: *Ой сестрице-перепілко, (2) Коли в тебе дітей скільки?* (58, с. 119);
- 4) *сестриці-жالیбниці* – прикладка *жالیбниці* (жін. до *жالیбник* – заст. той, хто уболіває за інших, співчуває чиемусь лихові, горю [228, II, с. 503]) у фольклорних творах функціонує як епітет люблячої матері, сестри, взагалі співчутливої жінки [228, II, с. 503]:

Та батькові й неньці поклоняйся, та моїм же братікам-порадничкам, та моїм же сестрицям-жалібницям (82, V, с. 370); *Ой три сестриці-жалібниці* У поход брата виряджали (58, с. 151); *До отця, до неньки поклоняйся (...)* до моїх *сестричок-жалібничок* (82, V, с. 316);

5) *сестриця-побереженька* – прикладка *побереженька*, утворена від твірної основи *побереж-* і зменш.-пестл. *-еньк-* (у СУМ зафіксовано як рідковживану лексему *побережець*, те саме, що *побережанин* – житель *побережжя* [228, VI, с. 610]), уточнює місце проживання дівчини: *За нею сестричка-побереженька: – Втонеш, сестрице, втонеш* (50, с. 21-22).

2. Лексико-семантична підгрупа ЗОВИЦЯ

Назва: *зовиця*.

Демінутиви: *зовичка, золовушка*.

Прикладки: *зовичка-сестричка*.

Лексему *зовиця* зафіксовано у весільних піснях або піснях про жіночу долю як назва чоловікової сестри [228, III, с. 676] і відноситься до лексем некровної спорідненості: *Ой як мені сії суми пересумувати, ой як мені та зовицю сестрицею звати* (34, с. 159); *В мене зовиці – не сестриці* (76, с. 149).

Стосунки між дружиною чоловіка та зовицею не завжди були приятельськими, хоч звичай вимагав, щоб вони звалися сестрами [100, с. 250]. Для відображення взаємин між жінками у піснях використано антонімічні пари лексем, де одним із компонентів є номен *зовиця*, а другим – *сестра*. Ці поєднання реалізують опозицію «свій / чужий», яка є складником НКС ЖІНКИ, відображеного в українських народних піснях, її уявлення про родину майбутнього чоловіка та стосунки з його рідною сестрою, сестрами.

Опозиція «рідна сестра – зовиця» реалізується у антонімічних словосполученнях «сестриці да й од рідної» – «зовиці не до рідної»; «зовиця» – «не рідна моя сестриця»: – *Там Галюхна заручалася (2), (...) Од сестриці да й од рідної До зовиці не до рідної* (5, I, с. 74); *Ходила обідать, Зовицю одвідать, Та не рідна моя сестриця* (5, I, с. 185); *Обсіла ж мене чужиня, Все Іванкова родня, Обсіли ж мене зовици, Все єго сестрици* (88, с. 306); *Що обсіла мене чужа чужина, (...). Що з правого боку усе зовиці – Юрасеві все сестриці* (34, с. 220). За допомогою дієслівної опозиції «продавати» – «викупляти»

відтворено ставлення молоді жінки до чоловікової сестри та своєї: *Торгом торгувала, (...) Зовицю продавала, Сестрицю викупляла* (75, с. 50).

У пісенних текстах зафіксовано лише два демінутиви:

- *зовичка* (утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-ичк-*): *Хоть діверко пустить, – завичка не пустить* (82, III, с. 140);
- *золушика* (калька до російського *золовка*): *Назову я свекров'ю – матушка, А золушику – сестриця* (5, I, с. 252).

Серед проаналізованих народнопісенних текстів виявлено лише одне прикладкове сполучення *зовичко-сестричко*, в якому прикладка *сестричка* уточнює родинні стосунки жінки: *Зовичко-сестричко, порятуй мене молоденьку* (107, с. 308).

Отже, лексико-семантична група СЕСТРА репрезентована в українських народних піснях 2 номенами; 9 демінутивами, утвореними суфіксальним способом. Образ жінки маркований позитивно.

2.3.4. Лексико-семантична група НЕВІСТКА

Назва: *невістка*; *невіхна* (розм., діал., *невістка*); *невіста* (розм., діал., *невістка*); *невірна*; *дівка* (у знач. *невістка*); *отецькая дитина* (у знач. *невістка*); *молодиченька* (у знач. *невістка*); *жаданка* (у знач. *невістка*); *паняночка* (у знач. *невістка*); *хазяйка* (у знач. *невістка*); *наймичка* (у знач. *невістка*); *слуга* (у знач. *невістка*); *ключниця* (у знач. *невістка*); *робітниця* / *неробітниця* (у знач. *невістка*); *пряха* / *непряха* (у знач. *невістка*); *ткаха* / *неткаха* (у знач. *невістка*); *ледацю* (у знач. *невістка*); *некуїбниця* (діал.) (у знач. *невістка*); *некукільниця* (у знач. *невістка*); *непривітниця* (у знач. *невістка*); *пасмурниця* (у знач. *невістка*); *зеленуха* (у знач. *невістка*); *клеветуха* (у знач. *невістка*).

Демінутиви: *невістиця*, *невістонька* (пестл., зневаж.), *невісточка* (пестл., зневаж.); *невіхнонька*; *дівонька* (у знач. *невістка*); *чуже дитя*, *чужа дитиночка* (у знач. *невістка*); *неробонька* (у знач. *невістка*); *недашечка* (у знач. *невістка*); *зеленушка* (у знач. *невістка*); *клеветушка* (у знач. *невістка*).

Прикладки: *невісточка-коханочка*, *невіхна-коханка*; *невіхна-неробітниця*.

Контекстуальний синонім: *медведиця* (у знач. *невістка*).

Лексема *невістка* функціонує в українській мові як спеціальний термін на позначення заміжньої жінки, «*дружина сина*», стосовно до рідних чоловіка (батька, матері, братів, сестер, дружин братів і чоловіків сестер), входить до шару лексики некровної спорідненості: *А вже мене одна жінка Невісткою звала* (6, с. 73); *Ой ходить невістка По новім дворі* (3, с. 298).

У пісенних текстах у значенні «*дружина сина*» вживають лексеми та словосполучення:

- *невіхна* (те саме, що *невістка* [224, II, с. 540]): *Мій синок їде, Мій синок їде, невіхну везе* (10, III, с. 11); *Була, була ноченька, та вже й світ, Свекруха невіхну давно ждїть, Пошиє кошулю додолу: – Їдь, моя невіхно, додому* (88, с. 351);
- *невіста* (контекстуальний синонім до лексеми *невістка*): *А у того вдова тихая мовца, (...); Не зажиє каждая невіста у свекорка розкоши* (88, с. 119);
- *невірна* (від *невірний* – нечесний [228, V, с. 119]; контекстуальний синонім до лексеми *невістка*): *Доки, невірно, будеш спати* (20, с. 146);
- *дівка / дівки* (контекстуальний синонім до лексеми *невістка*): *Вам, дівки, у матінки вигода, А у свекрухи велике лихо* (6, с. 121);
- *дівонька* (контекстуальний синонім до лексеми *невістка*): *Горе, дівоньки, в чужої матінки* (6, с. 121);
- *паняночка* (контекстуальний синонім до лексеми *невістка*): *(...) Чи не везуть до паняночки, В сьому дворі до хазяєчки?* (4, с. 347);
- *молодиченька* (контекстуальний синонім до лексеми *невістка*): *Запрягай четверик коней (...) Под мою ж молодиченьку* (34, с. 230-231);
- *чужеє дитя, чужа дитиночка* (контекстуальні синоніми до лексеми *невістка*): *Уставай, невістко, чужеє дитя* (65, с. 268); *А свекруха та (...) до челяді стихесенька говорить: (...) Приведе нам син чужую дитиночку* (75, с. 116);
- *отецькая дитина* (контекстуальний синонім до лексеми *невістка*): *Чи була, мати, звістка, Що прийде невістка, (...) Отецька дитина, У рутянім віночку Склонила головочку* (75, с. 126).

Поява в хаті молодої жінки схвалювалася, адже з'являлась ще одна робітниця в господарстві, яка привозила з собою придане (скриня з одягом, хатніми речами, худоба, земля, гроші тощо): *Рад свекорко як дочці: Не годовав, не зодівав І тепер не буду, Таки я єю замишлять буду* (88, с. 356); *Їдь, моя невіхно, додому, Вези свого багаття з собою Да у свекоркові комору* (88, с. 351); *Вставай, невіхно, ти вставай, молода! Дій ті корови, що од батька нагнала* (34, с. 48–49).

До контекстуальних синонімів можна віднести лексеми *жаданка* (*желанная, бажана* [228, I, с. 470]): *Да невіхно – наша жаданко! Да не рік ми тебе жадали, За один вечір дождали* (88, с. 356); *ключниця* (жінка-господиня в Україні мала ключі від комори, розпоряджалась продуктовими запасами), *робітниця* (виконувала усю жіночу роботу по господарству на користь сім'ї): *Відчини, мати, ліску, Везем тобі невістку – До комори ключницю, А у поле роботницю* (88, с. 347); *користонька* (від *користь* – добрі наслідки, матеріальна вигода [228, IV, с. 290]): *Їдемо з користю – Да веземо да користоньку – Молодую да невістоньку* (88, с. 347).

У текстах українських народних пісень зафіксовано демінутиви:

1) від лексеми *невістка*:

- *невістиця* (утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-иц-*): *Ой а ци ти, невістице, нині приведена, Ой що моя світличенька три дні не метена?* (46, с. 149);
- *невісточка*: 1) пестл. до *невістка*; 2) зневажл. те саме, що *невістка* [228, V, с. 267]; утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-очк-*): *Вставай, невісточко, бодай не встала, Подій корови, що од батька нагнала* (88, с. 106); *Свекруха по сінечка та походжає, Молоду невісточку та пробуджає* (65, с. 268); *Спить моя невісточка, як дочка, До ясного сонечка* (100, с. 115);
- *невістонька* (1) пестл. до *невістка*; 2) зневажл. те саме, що *невістка* [228, V, с. 267]; утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-оньк-*): *Невістонька, неробонька, Іно завше спить, іно завше спить* (46, с. 150); *Риссю, кониченьки, риссю! Їдемо з користю – Да веземо да користоньку – Молодую да невістоньку* (88, с. 347);

2) від лексеми *невіхна* – *невіхнонька* (утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-оньк-*): *Ой іди, матінко, побуди невіхноньку (...)* *Вставай, невіхнонько, час до череди гнати* (82, V, с. 694).

Серед проаналізованих текстів пісень виявлено прикладкові сполучення з лексемою *невістка / невісна*): *невісточка-коханочка, невісна-коханочка*: *Ой вийди, мати, огляди, Що тобі бояре привезли? (...) Чи невісточку-коханку* (88, с. 351); *Хто по моїх сінечках походив? А хто мої білі лавки помив? Я ж думала, що чорная галка, Аж то моя невісна-коханка* (88, с. 359). Прикладка *коханочка* (*коханочка* – пестл. до *коханка* (виявлено у 2 або 3 значенні – 2) жінка або дівчина, що кохає; жінка, яку кохають; кохана; 3) розм. те саме, що *пестуха*) [228, IV, с. 313]) вжито для підкреслення того, що дівчину виховували у батьківському домі з любов'ю, її пестили, догоджали, потурали у всіх її бажаннях і примхах або син одружився з почуттям кохання до своєї дружини.

Молода жінка мріяла після весілля стати *господинею, хазяйкою* у власній господі, але переступаючи поріг свекрушиної хати вона ставала *наймичкою, слугою*: *Ой гей, тоді брали за хазяєчку, Тепер стала в їх за наймичку, Тоді брали за дитиночку, Тепер стала за бездівнечку* (100, с. 261-262). Лексема *бездівнечка* не зафіксована у академічних словниках, на думку Н. Данилюк, є дериватом від прикметника *бездільний* (не хоче або не має потреби працювати; не зайнятий роботою; бездіяльний, пасивний [228, I, с. 125]) [73, с. 369]. У Словнику Б. Грінченка цю лексему подано зі значенням «*лінивий*» [224, I, с. 39]: *Я думала: дожду доньки собі помочниці; я тебе дождала єдну, да й ту бездільную* (82, V, с. 1202).

Для змалювання образу *невістки* у піснях використано такі тропи: епітети (*молода, молодесенька, люба, хороша, висока, жадана, багата*); порівняння (*як сонце, як калина, як ялина, як ягода, як рожса*); які підкреслюють красу молодої жінки: *Молодая невісточка Та й сидить на лавці* (68, с. 24); *Та втвори ж нам, мамко, віконце, Веземо ти невісточку як сонце!* (78, с. 213); *Отвори, мати, ліску, Веде ти син невістку, Молоду, як ягідку, Солодку, як малинку* (46, с. 87).

Для того, щоб підкреслити працювистість нареченої, яка власноруч готувала собі придане, використовуються лексеми *ткаха* (те саме, що *ткаля* [224, IV, с. 267] – робітниця, майстриня, яка виготовляє тканини на ткацькому верстаті [224, X, с. 151]), *пряха* (те саме, що *пряля* [228, VIII, с. 371] – жінка, яка пряде ручним способом на прядці [228, VIII, с. 366]): *Ож наша Мар'єчка – І ткаха, і пряха: Да раненько вставала, Да тоненько пряла, Да густенько ткала, Біленько білила, – Всіх бояр дарила* (4, с. 236).

Для відображення зневажливого ставлення до невістки виявлено лайливі лексеми:

- 1) *ледащо* (те саме, що *ледар*; людина, яка не любить працювати; уживається як лайливе слово [228, IV, с. 466]): *Ледащо невістка, ледащо, Не хоче робити нізащо* (72, с. 94);
- 2) *неробонька* (пестл. до *нероба*, розм., людина, яка веде бездіяльне життя [228, V, с. 376]): *Невістонька, неробонька, Іно завше спить, іно завше спить* (46, с. 150);
- 3) *неробітниця* (невміюча працювати [224, II, с. 557]): *Узяли невістку не робітницю* (82, V, с. 723);
- 4) *некукібниця* (жінка, яка не турбується про порядок, нестаранна [224, II, с. 549]; діал., недбала, лінива жінка [228, V, с. 330]): *Уставай, невістко, неробітнице, ти нашому добру некукібнице* (34, с. 305);
- 5) *некукільниця* (напевне, те саме, що *некукібниця*): *Устань, невірнo-неробітнице, У моїм домі некукільнице* (18, с. 333);
- 6) *невдашечка* (пестл. до *невдаха*, розм. людина, якій не щастить у чому-небудь або яка робить щось не так, як треба; уживається як лайливе слово [228, V, с. 253]): *Ой невісточко моя, невдашечко, Не вдалася спекти, ні зварити* (76, с. 91);
- 7) *непривітниця* (непривітна жінка [224, II, с. 555]): *Та ізбудять мене ранній тебе: Уставай, невістко, неробітнице, Ти нашому добру некукібнице, Та нашому роду непривітнице!* (34, с. 305);
- 8) *па/осмурниця* (від прикметника *похмура* – нахмурена, насуплена, у поганому настрої [228, VII, с. 452]; у пісні порівнюють із *чорною хмарою*): *Ой оченися, невісточко, Ой оченися, пасмурнице! (...) Бо в твого батенька – посмурниця (...) Пахмурниця – чорна хмара* (20, с. 179);
- 9) *зеленушка* (те саме, що *зеленяк* [228, III, с. 555] – рід птахів родини в'юркових, ряду горобцеподібних, що має оливково-зелене забарвлення, з домішкою жовтого на крилах; знищує шкідливих комах [228, III, с. 555]; молоду жінку порівнюють із недостижною ягодою): *Ой оченися, невісточко, Ой оченися, зеленушко! (...) В твого братика – зеленушка (...) А зеленушка – ягідочка* (20, с. 179–180);
- 10) *клеветуха, клеветушка* (балакуча або сварлива жінка [224, II, с. 249]; у пісні невістку порівнюють із ластівкою): *Я тобі, милий, миленька і голубонька сивенька, (...) твоїм*

братам – клеветуха (82, III, с. 211–212); *Ой оченися, невістчко, Ой оченися, клеветушко!* (...) *А клеветушка – ластівочка* (20, с. 179–180);

11) *медведиця* (діал. *ведмедиця* [228, IV, с. 663] від *ведмідь* – розм. про незграбну, неповоротку людину [228, I, с. 316]): *Я тобі, милий, миленька і голубонька сивенька, а твоєму батеньку — медведиця* (82, III, с. 211–212).

За допомогою епітетів *сонливая, дрімливая, лінивая* підкреслено негативні характеристики жінки: *Сонливая, дрімливая, До роботи лінивая Невістка моя!* (76, с. 100); *Ой оченися, невістчко, Ой оченися, сонливая!* (21, с. 179).

Отже, у лексико-семантичній групі НЕВІСТКА образ жінки маркований частково позитивно / частково зневажливо. З первісним значенням «дружина сина» функціонують 2 номени (*невістка, невіхна*), назв жінки, які є складниками інших лексико-семантичних груп (*дівка, дівонька, чуже дитя, отецька дитина, ключниця, робітниця, ледащо* та ін.); 13 лексем із негативним / зневажливим забарвленням.

2.4. Номінація жінки за сімейним станом (соціальною роллю)

Назви жінки за сімейним станом залежать від її взаємовідносин з чоловіком та їх соціального оформлення. Головним осередком суспільства є сім'я. Вона відіграє надзвичайну роль у його життєдіяльності – через фізичну й соціокультурну зміну поколінь забезпечує можливість існування суспільства. У сім'ї створюється найбільше суспільне багатство – людина. Тут вона народжується і формується як особистість. Немає країни без сім'ї, сімейно-родинних відносин.

Жінка, яка досягла шлюбного віку, в Україні мала право на створення сім'ї. Поєднання двох людей протилежної статі у родину задля продовження людського роду і ведення спільного господарства називають шлюбом (родинний союз, співжиття чоловіка й жінки за взаємною згодою [228, XI, с. 491]). Для номінації дівчини, яка дала згоду на шлюб, використовували переважно лексему *наречена*. Після весільних обрядів розплітання коси та покривання дівчина змінювала свій соціальний статус, переходила до гурту заміжніх жінок. Заміжню жінку в Україні називали *дружиною, жінкою, господинею, панею* тощо. Шлюбну жінку, яка втратила чоловіка, називали *вдовою*,

ставлення в українців до неї було двоєке. Іншою вважалася жінка, яка народила дитину без чоловіка, її називали *покритка*.

2.4.1. Лексико-семантична група НАРЕЧЕНА

Назва: *молода; молодуха* (діал.); *княгиня* (етн.); *нєвеста* (діал.); *покриванка, покриватка* (діал.), *покривальниця; покривайниця*.

Демінутиви: *молоденька* (пестл.); *княгинечка; приведеночка; покривалочка; паняночка* (зменш.-пестл. у знач. *наречена*).

Для номінації дівчини, яка виходила заміж, у весільних піснях, зібраних з різних регіонів України, фіксуємо переважно лексеми *молода, княгиня*.

Номен *молода* вжито у значенні іменника *молоді* (мнж.); *молодий* (чол.); *молода* (жін.); розм. *наречені* або *молоде подружжя* [228, IV, с. 786]: *А в молоді за воротами Тихий Дунай глибокий. Туди ходила, туди бродила Молода молоденька* (63, с. 85); *Молода ходила, Дружечок водила* (5, I, с. 125). Серед демінутивів зафіксовано лише форму *молоденька* (утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-еньк-*): *Сідай собі, молоденька, На стільчик, Бери в свої білі руки Гребінчик. Та й розчісуй косу русу Під вінчик* (3, с. 52-53).

Лексема *молодуха* (діал. *молодиця* [228, IV, с. 788]) у весільних піснях вжито у значенні *наречена*: *Ой дайте нам стільця, дайте нам ще й гребінця, дайте ще й кожуха, щоб сіла молодуха* (100, с. 508).

Історизм *княгиня* (етн. жін. р. до *наречений, молодий* [228, IV, с. 198]; СГ: 1) княгиня, жінка князя; 2) наречена [224, II, с. 257]; у ЖЗУЕ: у весільному обряді – наречена, молода [100, с. 293]) використовувався у весільних піснях для підкреслення виняткової краси дівчини-нареченої, її особливих якостей, багатого весільного вбрання, заможності: *Нашу княгиню не рано одвідали?* (5, I, с. 473); *Хвалилася княгиня, Що дарів повна скриня* (4, с. 236); *Ми сльце вили (...) Із руті-м'яти – шевлюги, Із зельної бумаги, Із червоної калини Свойой Машечці-княгині. Гу!* (65, с. 105). У тексті колядки із весільною тематикою зафіксовано демінутив *княгинечка* (зменш.-пестл. до *княгиня* [100, с. 293]; утворений за допомогою пестл. суфікса *-ечк-*): *До двора ввійшла дівчиночкою, За стів сідала княгинечкою* (25, с. 210).

У піснях, записаних в районах, які межують з Росією, фіксуємо діалектний варіант *невєста*, запозичений з російської мови, поширений у говірках Чернігівщини: *Мій синок єде, невєсту везє Да собе жону, а міне слугу* (65, с. 163); *Онучою й утиралися, До невєсти наряжались* (5, I, с. 387). У весільних піснях, записаних на Чернігівщині, які виконувалися в домі нареченого на другий день весілля, зафіксовано лексему *приведеночка* (жінка, яку привели в дім чоловіка): *В понеділочок рано Приведеночка плаче (...)* *Бо не знає, куди по водицю* (65, с. 168).

Обряд покривання символізував зміну соціального статусу молодої незаміжньої жінки, перехід її з дівочої громади до гурту заміжніх жінок. Наречену під час цього обряду називають:

- *покриванка* (наречена у обряді покривання голови [224, III, с. 277]): *Покриванка плаче, Покриватсья хоче, Не так покриватсья, Як поцілуватсья* (5, I, с. 515);
- *покриватка* (діал. те саме, що й *покриванка*): *Покриватка плаче, Чого ж вона хоче?* (5, I, с. 517);
- *покривальниця* (те саме, що й *покриванка* [224, III, с. 277]): *Покривальниця плаче, Покриватсья хоче* (5, I, с. 516);
- *покривалочка* (зменш.-пестл. до *покривалка*; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-очк-*): *Покривалочка плаче, Покриватсья хоче, Чепчик-кибалочку На свою головочку* (5, I, с. 517);
- *покривайниця* (те саме, що й *покривальниця* [224, III, с. 277]): *Покривайниця плаче, покриватсья не хоче* (82, IV, с. 367). Жодну з цих лексем у СУМ не зафіксовано, це свідчить, що вони належать до пасивного словника української лексики.

Для підкреслення шанобливого ставлення до нареченої у піснях виявлено звертання «*пані молода*» (словосполучення, яке складається з двох компонентів: *пані* (шаноблива форма звертання до жінки в усній народній мові) [228, VI, с. 44] + *молода* (у значенні наречена) [228, IV, с. 786]: *Ой чие ж то весіллячко? Пані молоді. Можна мені погуляти, Бо це сестри мої* (3, с. 75). У деяких весільних піснях зафіксовано звертання «*панна молода*» (словосполучення, яке складається з двох компонентів: *панна* (ввічлива форма звертання (...) до молодих дівчат привілейованих верств населення)

[228, VI, с. 47] + *молода* (у значенні наречена) [224, IV, с. 786]: *Світи, посвіти, ясний місяцю, Над нами. Ой вибирайся, панно молода, Із нами* (3, с. 73).

Серед проаналізованих весільних пісень зафіксовано тексти, в яких зі значенням «наречена» вжито лексему *паняночка*, особливий статус нареченої підкреслено за допомогою епітета *найстарша* (розм. той, хто стоїть вище за званням, посадою, чином, службовим становищем у порівнянні з ким-небудь [228, IX, с. 666]): *А найстаршій паняночці сам молодець став* (5, I, с. 283).

Отже, у лексико-семантичній групі НАРЕЧЕНА функціонують 9 номен, 4 демінутиви. Образ жінки у цій групі маркований позитивно, ставлення українців до нареченої було шанобливим.

2.4.2. Лексико-семантична група ДРУЖИНА

Назва: *дружина; жінка; жона* (нар.-поет.), *жєна* (діал.); *жонка* (діал.); *жуонка* (діал.); *невіста* (розм., діал., у знач. *дружина*); *дівка* (розм., у знач. *дружина*), *девочка* (у знач. *дружина*); *замужятая* (у знач. *дружина*); *коханка* (у знач. *дружина*); *баба* (у знач. *дружина*); *слуга* (у знач. *дружина*); *негідниця* (у знач. *дружина*).

Демінутиви: *дружиньонька* (поет., пестл.), *дружиночка*; *жінонька, жіночка* (зменш.-пестл.); *жоньонька, жоньочка; жонухна; жонушка; паняночка* (зменш.-пестл. у знач. *дружина*).

Контекстуальні синніми: *голубка*.

Для назви заміжньої жінки в українській мові використовується лексеми *дружина, жінка*. Лексема *дружина* в українській мові функціонує у значенні: 1) одружена жінка стосовно до свого чоловіка; 2) заст., поет. одружений чоловік стосовно до своєї жінки [228, II, с. 424]; «Кожен із подружжя – як чоловік, так і жінка» [224, I, с. 448]; «у нар.-поет. творчості – кожне із подружжя, як чоловік так і жінка» [100, с. 202]: *одружений чоловік – Попалася в лихі руки невірній дружині* (67, с. 139); *Чоловіче мій, дружину моя, Завіз ти мене, де роду нема* (34, с. 246); *одружена жінка – Вона йому, молодому, Дружиною буде* (5, I, с. 175); *Не лай, не лай, мій батеньку, на мене, Що я приїхав з дружиною до тебе. Моя дружина буде тобі годити, Перед тобою істиха*

ходити (88, с. 353-354); *Не хочу, дівчино, від тебе заплати, Лиш хочу я тебе За дружину взяти* (3, с. 288); *Не сам з собов, із дружиною* (25, с. 17).

Серед демінутивів найчастотнішими є: *дружинонька* (поет., пестл. до *дружина* [228, II, с. 424]; утворений за допомогою пестл. суфікса *-оньк-*) та *дружиночка* (зменш.-пестл. до *дружина* [100, с. 202]; утворений за допомогою пестл. суфікса *-очк-*): *Я на тебе, паноченьку, Да й жалкую, Вибрав мені дружиноньку Й не такую* (5, I, с. 202); *Ти, Марусечко, моя дружиночко, (...) Не сідай на посаді попереду мене* (5, I, с. 262).

Лексему *жінка* (заміжня особа стосовно до свого чоловіка [228, II, с. 536]) активно вжито у пісенних текстах про родинне життя, записаних на всій території України: *Була жінка мужика, Пішла позивати* (6, с. 76); *Ой служили службоньку та за пана дяка, Ой служили другу та за його жінку* (27, с. 95). На Поліссі зафіксовано діалектні варіанти *жсинка, жсонка*: *Їжте, кумо, ягудке, Котриї солодке, А котри гірки, То для меї жсинки* (76, с. 145); *Ой мате моя, (...), Нащо мені жсонку беть, жсонка добрая* (78, с. 172); *Ой там за жовняром заплакала жсонка* (78, с. 84); *жуонка* (говірки Підляшшя): *За добрим мужом, за господаром Жуонка молодіє, Жуонка молодіє* (83, с. 306).

Серед проаналізованих збірок українських народних пісень, виявлено інші номінації заміжньої жінки (діал., нар.-поет. тощо):

- *жсона* (нар.-поет. заміжня особа стосовно до свого чоловіка [228, II, с. 543]): *Не любивши дівчинойки, Не матимеш жсони* (76, с. 160); *Там барвінок в саду процвітає, Там чоловік жсону вихваляє* (15, с. 33); *Ти не будеш мені мужем, я тобі жсоною* (34, с. 70);
- *жсена* (діал., лемківські говірки): *Жено, бог з тобою, твій муж упав в бою* (30, с. 18);
- *невіста* (діал. жінка [228, V, с. 266]): *Жено, бог з тобою, твій муж упав в бою (...)* *Невіста скричала, поблідла, зридала* (30, с. 18); *Та собі ўстала млада невіста* (25, с. 226); *А ци дома-сте, невісти мої* (27, с. 109);
- *дівка*: *З котрою лучше жить: Чи з першою жінкою, Чи з другою дівкою?* (65, с. 274);
- *дєвочка*: *У рубленому да колодязі Там дєвочка да воду брала. (...) Да на свій край поглядала* (65, с. 179);

- *паняночка*: *Ой чо' не виходиш, паняночко? – Ой як же мені виходити, Дітям веснянку розводити? В мене дитинка маленькая, В мене свекруха лихенькая* (67, с. 15);
- *замужятая* (від прикметника *заміжня*): *Єдну милейку – замужнятую, (...)* *Замужятая – то не здоровля* (25, с. 116);
- *коханка*: 1) жінка або дівчина, що перебуває в позашлюбному зв'язку з чоловіком; 2) Жінка, що кохає; жінка, яку кохають; кохана [228, VI, с. 313]: *А хто її вишивав? Параня коханка. (...) Щоби її не судила свекрухи родина* (6, с. 70);
- *баба* – дружина старшого віком чоловіка: *Ой бабусю – бабусечко, що будеш робити? Як приїде дід із лісу – буде бабку бити* (82, V, с. 1131);
- *слуга* – жінка, що прислуговує в домі, кому-небудь, виконує хатню роботу: *Ходи, ходи, Тетянку, зо мною, Будеш мні вірною жсоною, А моєму батенькові слугою* (88, с. 85).
- *голубка* (контекстуальний синонім): *Ой жінко моя, Голубко моя, Дружино моя, Потіхо моя* (73, с. 43–44).

В українській родині панував патріархальний порядок, то заміжню жінку у колядках названо як жінку господаря: *жінка / жєна / жсона його [господаря]; таздова жєна; жєничка тазди: Ой служили другу та за його жінку* (27, с. 94); *Чи є вдома пан господар? (...) Сидить собі кєнець стола. Коло його жєна його, Коло неї дітки її* (27, с. 57); *Золотая кора — то його жсона* (27, с. 53). Цей варіант номінації зафіксовано на початку колядки, коли перераховуються всі члени родини, які сидять із господарем за святковим столом або яким колядники приносять дари, та в заключній частині, коли колядники зичать господарю усяких гараздів разом із його сім'єю та челяддю.

У текстах українських народних пісень зафіксовано демінутиви:

1) від лексеми *жінка*:

- *жїнонька* (пестл. до жінка [100, с. 222]; утворений за допомогою пестл. суфікса *-оньк-*): *Йа в [Івана] красна жїнонька* (43, с. 37);
- *жїночка* (зменш.-пестл. до жінка [228, II, с. 537]; утворений за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-очк-*): *Будеш моєю жсоною; Будеш же ти мені жїночка* (6, с. 110); *Чи дома, дома іго жїночка? В новій сьвітлойці колачі пече* (25, с. 14);

2) від лексеми *жона*:

- *жононька* (утворений за допомогою пестл. суфікса *-оньк-*): *Ой жонно моя, жононько, Та люби мене, серденько* (19, с. 167);
- *жоночка* (утворений за допомогою пестл. суфікса *-очк-*): *Й а в Іванонька красна жоночка!* (27, с. 128); *Ідіте, жоночки, ламайте. Андрійкові коровай убирайте* (99, с. 177);
- *жонухна* (зменш. від *жона* [224, I, с. 491]; утворений за допомогою суфікса *-ухн-*, який у білоруській мові вживають із відтінком конотації пестл.): *А жона дметься, Мірять не дається. – Ой стій, жонно, жонухно, Ревнивеє моє серце!* (100, с. 76);
- *жонушка* (русизм): *Ой, жона ж, моя жонушка, Жона молода нерівнивая!* (7, с. 8).

У пісенних текстах про щасливе подружнє життя чоловік звертається до любої дружини, називаючи її *мила, милесенька, хорошая* (позитивно марковані епітети, виражені прикметниками); *серденько* (іменник, пестл. назва жінки при звертанні); *голубка, голубочка сива, лебедонька* (пестл. назви жінки при звертанні, виражені номенами птахів); порівнює її з *ягодою, рожею*, для нього вона – *потіха, радість* (позитивно забарвлені іменники): *Ой сти, мила, хорошая* (72, с. 101); *Ой одчини ж, милесенька, Ой одчини ж, лебедонько* (20, с. 179); *Недалеченько, моє серденько, приїду до тебе* (72, с. 136); *Ой жінко моя, Голубко моя, Дружино моя, Потіхо моя!* (72, с. 44); *Ой не пустю, мила, голубочко сива* (72, с. 46); *Ой жінка моя, ти ягода, Чого між нами і незлагодя?* (72, с. 195); *Жено моя, жено, Щира моя душко, Як ружа червена, Файна щибетушко!* (1, с. 140).

У народних піснях про нещасливе кохання для опису нелюбої дружини використано епітети з негативним оцінним забарвленням (чимало із заперчною часткою *не-*) – *невдала* (розм. не вдалася красою; некрасива [228, V, с. 253]), *невдатна* (те саме, що невдала [228, V, с. 253]), *негарна* (не приваблює своїм зовнішнім виглядом; некрасива [228, V, с. 275]), *негідна* (підла, нікчемна, мерзенна, безчесна (про людину та її поведінку); уживається як лайливе слово (перев. при звертанні) [228, V, с. 277]), *погана* (властиві негативні моральні якості (про людину) [228, VI, с. 701]), *встидка* (безсоромна людина [228, IX, с. 694]), *бридка* (дуже погана, негарна; потворна [228, I, с. 234]); порівняння із *вороною, гнилою колодкою*: *Оступись погана, негідна, оступись, негарна,*

Кращі обіймали, в личко цілували (76, с. 459–460); *А негідна негідниця* молодому світ зав'яже (50, с. 85); *Чужая сторінка, невдалая жінка. Ой що чужії жінки білі, як леbedки, А моя, серце, жінка, чорна, як ворона, (...), гнила, як колодка* (100, с. 266).

У пісенних текстах розглянуто антонімічні пари лексем, де номени заміжньої жінки є одним із компонентів. Ці поєднання реалізують загальну поняттєву модель «перша жінка – друга дівка / жінка»: *З котрою лучше жити: Чи з першою жінкою, Чи з другою дівкою?* (65, с. 274). Опозиція підсилена антонімічною парою епітетів *перша* (у значенні *колишня* [228, VI, с. 337]) – *друга* (у значенні *інша, теперішня*); виявлено через антоніми «*нажився*» (розм. багато, довго прожити; досхочу, добре пожити [228, V, с. 86]) – «*любився*» (розм. бути в інтимних стосунках [228, IV, с. 563]) та «*діток мав*» – «*розігнав*», які підкреслюють негативні риси другої жінки, яка для дітей від першого шлюбу чоловіка стає мачухою: *Я з первою нажився, А з другою любився. Я з первою діток мав, А з другою розігнав* (68, с. 274).

Отже, у лексико-семантичній групі ДРУЖИНА функціонують 14 назв та 9 демінутивів. Образ жінки у цій групі маркований переважно позитивно, частково негативно.

2.4.3 Лексико-семантична група ПОКРИТКА

Назва: *поговірка* (розм. у знач. *покритка*); *вдова* (у знач. *покритка*); *дівчинонька* (нар.-поет., пестл. у знач. *покритка*); *ані дівка, ані жінка* (у знач. *покритка*), *ні жінка, ні дівка* (у знач. *покритка*), *не дівчина, не вдова* (у знач. *покритка*).

Демінутиви: *покриточка* (заст.).

У сучасній українській мові номен *покритка* функціонує у значенні «дівчина, що народила позашлюбну дитину» з ремаркою застаріла [228, VII, с. 49]. Серед проаналізованих пісенних текстів зафіксовано один демінутив *покриточка* (зменш.-пестл. до *покритка*; утворений за допомогою пестл. суфікса *-очк-*): *Та й зостаюся я одна – Ні дівчина, ні вдова, (...) Покриточка молода* (68, с. 290).

Для номінації молодої незаміжньої жінки, яка стала матір'ю, народивши позашлюбну дитину, виявлено лексеми та словосполучення:

- **поговірка** – дівчина, яка втратила цноту і народила дитину без чоловіка, ставала для громади об'єкт осуду, розмов, пересудів [228, VI, с. 715]: *Ой тепер же я ні жінка, ні дівка, тепер же я, молоденька, поговірка. Тепер же я од роду проклята, Тепер же я од батька прогнана* (31, с. 51);
- чоловік, який звабив дівчину, може уникнути покарання, бо він «кавалір», а вона – «вдова» (**покрітка**): – *Бувай, бувай, Касю, здорова, Я іду кавалір, а ти вдова!* (82, V, с. 354-355);
- у значенні «**покрітка**» вжито словосполучення «**ні жінка, ні дівка**», «**не дівчина, не вдова**», «**ані дівка, ані жінка**», які підкреслюють її нелегке становище у суспільстві (до дівочого гурту її вже не приймають, бо вона втратила віночок, а до жіночої громади не можуть прийняти, бо вона не шлюбна жінка): *А тепер же ти ні жінка, ні дівка, А тепер же ти людська поговірка* (82, V, с. 337); *Ой тепер я не дівчина, не вдова, Гей тепер я вже на віки пропала: Гей тепер я ані дівка, ані жінка, Зрадила мя Семенова горівка* (82, V, с. 339);
- для назви **вагітна дівчини, покрітки** у пісенних текстах виявлено лексему **дівчинонька**, значення якої розкривається за допомогою словосполучень «**ходити не може**», «**їсти їй не смачно**», «**по личеньку значно**», які описують основні фізіологічні зміни, що відбуваються із вагітною жінкою: – *Женися, синоньку, женися, небоже, Бо вже твоя дівчинонька ходити не може, Ходити не може, їсти їй не смачно. Ой вже твою дівчиноньку по личеньку значно* (46, с. 112);
- лексеми **дівчина, дівчинонька** сполучаючись із словосполученнями «**дитя гойдати**» «**похитувати дитину**», «**колихати сина й дочку**» функціонують у пісенних текстах у значенні «**жінка, яка народила**»: *Знала, дівчино, Подаруночки брати, То знай же тепер Мале дитя гойдати* (3, с. 234); *Ой вернувся я з походу, Приходжу в гостину, А дівчина похитує Маленьку дитину* (3, с. 246); *Колыхала дівчинонька Сина й дочку. Колыхала ще й плакала: – Ой чого я батька й неньки Не слухала* (65, с. 277).

Отже, серед проаналізованих пісенних текстів зафіксовано лише один текст, в якому вжито лексема **покрітка**.

2.4.4. Лексико-семантична група ВДОВА

Назва: *в/удова, вдовиця, одовиця* (діал.).

Демінутиви: *в/удівонька* (пестл.), *вдовойка, в/удовичка* (пестл.); *в/удовушка* (діал.).

Прикладки: *вдівонька-небога; вдова-вдовушка.*

Контекстуальні синоніми: *галка, пава, перепілка; бистра річка; лугова вода.*

Для назви жінки, яка після смерті чоловіка не одружилася вдруге, використано лексеми *вдова / удова, вдовиця / удовиця* [228, I, с. 312]: *Ци дома, дома хороша вдова?* (15, с. 44); *За шуміла зелена дуброва, Заплакала молода удова* (77, с. 177); – *До вдовиці молоді, Моя матусенько* (50, с. 120). Серед проаналізованих збірок українських народних пісень, виявлено діалектні варіанти: *одовиця* (у говірках Буковини): *Ой там, ой там в одовиці Славні вечерниці: Штири коні на припоні, Чари на полиці* (78, с. 251); *вдовушка* (у говірках Чернігівщини, калька з російської мови): *Ой дома, дома, бідна удова. Бідна вдовушка, застилай столи* (65, с. 28); *Ой ти, вдово-вдовушка, Ти безумная голова* (38, с. 221).

В українських народних піснях різних жанрів зафіксовано вузький ряд демінутивів, твірною основою яких є лексема *в/удова*:

- *в/уді/овонька* (пестл. до *вдова* [228, I, с. 311]; утворений за допомогою пестл. суфікса *-оньк-*): *Да удівоньку Да легко брати, (...) Да важко жити* (29, с. 79); *Ой у тієї удівоньки Хата на помості* (68, 36); – *Женися, синоньку, бери си дівоньку, Ой лиш тебе єдно прошу, не бер вдівоньку* (46, с. 112); *Зажурилася молода вдовонька, Що не кошана зелена добровонька* (77, с. 177);
- *в/удовойка* (пестл. до *вдова*; утворений за допомогою пестл. суфікса *-ойк-*): *Заплакала молода вдовойка, Що не кошана зелена дубровойка* (77, с. 177); *Зажурилася й удовойка, Що ни кошана дубровойка* (77, с. 176);
- *в/удовичка* (пестл. до *вдова* [228, I, с. 312]; утворений за допомогою пестл. суфікса *-ичк-*): *Коло каплички бідна вдовичка. Ой стоїть, стоїть богу ся молить* (15, с. 45).

Серед проаналізованих пісенних текстів виявлено прикладкове сполучення з лексемою *вдова – вдівонька-небога* (*небога – 3*) заст. *бідолаха, сердега* [228, V, с. 249]), прикладка *небога* підкреслює важке становище вдови, співчутливе ставлення до неї: *Ой біда, біда, ой біда, біда йа вдівоньці-небозі* (73, с. 280).

У пісенних текстах лексему **вдова** супроводжують епітети *молода, хороша, бідна*: *Із-за гори, із-за кручі буйний вітер віє, А бідная удівонька тиениченьку сіє* (92, с. 163); *Ой Боже мій милостивий, Змилуйся ти надо мною, Зостав мене удовою Хорошою, молодую* (92, с. 155).

У народній уяві жінка-вдова асоціюється із птахами. У народнопісенних текстах про нелегке вдовине життя виявлено номени птахів *галка, пава, перепілка*: *Ой летіла пава, серед моря впала, Поховала чоловіка, вдовом ся остала* (72, с. 270); *Да горе ж тій галочці без темного лузу, Да горе ж тій удові без вірного друга* (82, V, с. 811); *бистрою річкою, луговою водою*: *Ой ти, річко бистрая, Ой ти, водо луговая, Чи не тяженько тобі, З лука на лука, йдучи, (...) Ой ти, вдово-вдовушка, Ти безумная голова, Чи не тяженько тобі, за другого мужа йдучи* (38, с. 221);

У текстах народних пісень розглядаємо антонімічні пари, де лексема **вдова**, є одним із компонентів: *Хто в світі доволно гуляє? – Замужня жона – она діти має, А бідная вдова дев'ять думок має, А дівчина доволі гуляє. Замужня жона йде з корчми, гукає, А бідная вдова йде з поля, думає, А дівчинонька доволі гуляє* (88, с. 67-68). Заміжня жінка порівнюється із «сивим соколом», дівчинонька – з «малим соловейком», а бідна вдова – із «зозулею»: *Сивий соколенько високо літає, Малий соловейко щебече раненько, Зозуля кує жалобнень* (88, с. 67-68). Ці поєднання реалізують загальну поняттєву модель «заміжня – без чоловіка – незаміжня», а саме: **стереотип** «безтурботність дівочого життя – обтяженість господарсько-побутовими клопотами життя заміжньої жінки, яка має підтримку чоловіка – обтяженому господарсько-побутовими клопотами життя жінки, яка втратила чоловіка все повинна робити сама».

Отже, лексико-семантична група ВДОВА репрезентована у пісенних текстах 2 нейтральними номенами (*в/удова*) та 1 діалектною формою; 5 демінутивами. Образ жінки-вдови маркований позитивно.

Висновки до другого розділу

Проаналізувавши номінації ЖІНКИ, які виявлені у текстах українських народних пісень різних тематико-жанрових груп, залучивши для аналізу семантики мовних одиниць матеріали Словаря української мови в 4 т. (К., 1907–1909) за ред. Б. Грінченка; Словника української мови в 11 т. (К., 1971–1980); дані етнолінгвістичних, фразеологічних, синонімічних, діалектних словників, зроблено такі висновки.

1. Найчисельнішою з проаналізованих лексико-семантичних груп є група «Номінація ЖІНКИ за віковою характеристикою»:

- Молода незаміжня ЖІНКА – 10 підгруп (82 номени).
- Молода заміжня ЖІНКА – 1 підгрупа (1 номен).
- Доросла заміжня ЖІНКА – 4 підгрупи (9 номен).
- ЖІНКА похилого віку – 1 підгрупа (1 номен).

далі за спаданням частотності йдуть лексико-семантичні групи:

«Номінація ЖІНКИ за родинними стосунками та свояцтвом»:

- МАТИ – 3 підгрупи, з яких одна має – свої 4 підгрупи (26 номен);
- ДОЧКА – 2 підгрупи (16 номен);
- СЕСТРА – 2 підгрупи (2 номени);
- НЕВІСТКА – немає підгруп (15 номен);

«Номінація ЖІНКИ за сімейним станом (соціальною роллю)»:

- НАРЕЧЕНА – немає підгруп (8 номен);
- ДРУЖИНА – немає підгруп (11 номен);
- ПОКРИТКА – немає підгруп (6 номен);
- ВДОВА – немає підгруп (5 номен).

2. Образ ЖІНКИ в усіх групах маркований позитивно. Серед негативно забарвлених назв жінки – *дрімля* (перен., розм.); *ледащо* (зневаж.); *заморока* (перен.); *зрадниця*. Зафіксовано лише 1 пейоратив *свекрушниця* (зневаж.; утворений за допомогою суфікса згрубілості *-ниця-*) у лексико-семантичній підгрупі ЧУЖА МАТИ.

3. Найчисельнішою за кількістю демінутивних (здрібно-пестливих) форм з проаналізованих лексико-семантичних груп є найменування:

- **матері** (30) – *матінка, матенька, матьонка, матюнка, матюненко, матюночка, матінонька, маті/иночка, матічка, матонька, матойка, матуленька, матуся, матусенька, матушка; маменька, мамі/ічка, мамойка, мамочка, мамуня, мамунця, мамуніуня, мамунейка, мамуненька, мамуся, мамця, мамцейка; паніматочка; ненька, ненечка; найбільше похідних форм виникло на основі лексеми *мати*;*
- **дівчини** (15) – *дівчинонька, дівчинойка, дівчиночка; дівча / дівчя, дівча/ятко, дівчатьо, дівчатонька, дівчаточка; ді/євочка, дівчонка, дівонька, дівойка, ді/ивойке; чарівниченька;*
- **господині** (11) – *госпося; господинейка, господине/онька, господиночка, господинька; господаро/ечка; т/газдине/онька, т/газдинойка, т/газдиночка, т/газдинька; хазяєчка;*
- **дочки** (9) – *дочечка; доня, донечка, донейка, доненька; дононька, доненочка; одиниченька; цурочка;*
- **дружини** (8) – *дружинонька, дружиночка; жінонька, жіночка; жононька, жоночка; жонухна; жонушка;*
- **невістки** (4) – *невістиця, невістонька, невісточка; невіхнонька.*

Серед найпродуктивніших демінутивних суфіксів є такі: *-очк-* – 31 лексема; *-он(ь)к-* – 26 лексем; *-еньк-* – 19 лексем; *-е(є)чк-* – 13 лексем; *-ойк-* – 10 лексем; *-к-* – 7 лексем; *-шч-* – 4 лексеми; *-ейк-* – 3 лексеми; *-ичк-* – 3 лексеми.

4. У пісенних текстах зафіксовано 4 обрядові назви молодої незаміжньої ЖІНКИ: *подоляночка* (зменш.-пестл.); *рогуленька* (етн.); *гагілка, ягілочка*.

5. Проведений аналіз дав змогу виокремити загальнономвні назви ЖІНКИ, які зафіксовані в Академічному словнику української мови в 11 томах:

- *із ремаркою* – 132 лексеми: пестл. – 45, зменш.-пестл. – 21, діал. – 21, розм. – 17, заст. – 11, нар.-поет. – 4, негативні – 4, зневаж. – 4, перен. – 3, поет. – 2, рідко – 1, етн. – 2, уроч. – 1;
- *без ремарок* – 161 лексема.

6. Назви ЖІНКИ відзначаються високою частотністю вживання, що свідчить про важливість цього суб'єкта у громаді. Значення «неодружена / одружена жінка» у народнопісенних текстах реалізують різні лексеми з прозорою семантикою, вживання

яких залежить від жанру твору: *дівчина, молодиця, дочка, сестра, господиня, пані, мати* тощо. На базі паралелей народних текстів указаний синонімічний ряд поповнюється контекстуальними синонімами: *голубка, зозуля, ластівка, пава, перепелиця* (назви птахів); *зоря / зірка, сонце, місяць* (назви небесних світил); *квітка, ружа, береза, калина, ягода* (назви рослин та їх частин) та ін.

7. Визначено й описано найуживаніші лексичні опозиції, в яких одним із компонентів є номен молодої незаміжньої жінки (дівчина) – заміжньої жінки (жінка, жона) та жінки, яка втратила чоловіка (вдова). Ці поєднання реалізують стереотипи *«краще дівування, ніж заміжжся»*; *«безтурботність дівочого життя – обтяженість господарсько-побутовими клопотами життя заміжньої жінки, яка має підтримку чоловіка – обтяженому господарсько-побутовими клопотами життя жінки, яка втратила чоловіка і все повинна робити сама»*.

8. Згідно зі Словником української мови в 11-ти томах у народних піснях головний номен аналізованого предмета – ЖІНКА – має значення «особа жіночої статі; протилежне чоловік; доросла, на відміну від маленької дівчинки». Відповідно з основними семами значенням цієї лексеми є «доросла» та «особа жіночої статі», «незаміжня» або «заміжня», які надають підставу для реконструкції національно-культурних стереотипів образу жінки у свідомості українців, що зафіксовані у текстах народних пісень. Семантика більшості характеристик ЖІНКИ пов'язана з головною метою ЖІНКИ – одруженням, продовженням роду.

9. На основі проаналізованих текстів українських народних пісень встановлено структури лексико-семантичного поля «Назви осіб жіночої статі», представлені у фольклорі; виявлено мовну реалізацію національно-культурних стереотипів мовообразу жінки в українських народних піснях, пов'язаних із назвою жінки.

РОЗДІЛ 3

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ МОВООБРАЗУ ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ

3.1. Аспекти реконструкції національно-культурних стереотипів мовообразу ЖІНКИ в українських народних піснях

Одним з ключових образів будь-якої культури є образ ЖІНКИ, який є проекцією стереотипних уявлень про жінку як носія соціально запропонованих якостей та ознак, сформованих на основі ролей, що виконує жінка у суспільстві [128, с. 94].

На формування мовного образу ЖІНКИ впливають культурно-історичні, соціальні чинники, а також міфологія, релігія, суспільні процеси, промислово-економічний розвиток, біологічні особливості жінок. Гендерна ідентичність жінки, на думку О. Чибишевої, моделі її поведінки, психологічні характеристики особистості залежать як від біологічних, так і від соціокультурних факторів [278, с. 12].

У межах дослідження найбільш прийнятним видається часткове використання схеми семантичного аналізу понять – складових мовної картини світу, запропонованої у «Словнику народних символів і стереотипів» за редакцією Є. Бартмінського [297] та концептуальної структури, запропонованої в роботі О. Чибишевої [278], синтез яких вважаємо найоптимальнішим для аналізу національно-культурних стереотипів мовообразу ЖІНКА в українських народних піснях.

Повна схема дефініцій, яку використовував Є. Бартмінський, складається з 20 фасетів, які можуть мати внутрішні підгрупи. За Є. Бартмінським, фасет – це «підкатегорія, група класів, які відповідають спільній характеристиці» [13, с. 96]. Серед тих, які науковець виокремлює, будемо розглядати: назва поняття (демініутиви); вигляд (вік, зовнішня характеристика); інші характеристики (не пов'язані із зовнішнім виглядом); атрибути (предмети, які характеризують, якими володіє); виконувані дії, стани, процеси, в яких перебуває; об'єкт дії; співрозмовник, адресат.

У своїй класифікації, яку пропонує О. Чибишева, досліджуючи концепт ЖІНКА, що об'єктивується у фразеологізмах російської та англійської мов, акцентує увагу на найбільш вагомим характеристиках концепту ЖІНКА для носіїв російської мови та

виділяє три мікроконцепти: «Зовнішні характеристики людини», «Внутрішні характеристики людини», «Соціальні характеристики людини» [278, с. 12], які мають такі рівні структури: концептуальний аспект, концептуальний сегмент, концептуальна ознака. Орієнтуючись на дисертацію О. Барабаш-Ревак «Мовний образ парубка в українських фольклорних і етнографічних текстах» (2009), у якій дослідниця визначила основні семантичні підвиди слова-поняття парубок, Н. Данилюк, відповідно до запропонованої схеми, виділила такі основні семантичні компоненти слова-поняття ДІВЧИНА: 1) «фізично зріла для створення сім'ї»; 2) «виконавиця магічних дій»; 3) «помічниця»; 4) «сестра». Встановила типові текстові єдності: «дівчина – парубок», «дівчина – мати / батько», «дівчина – брат», «дівчина – подруги», «дівчина – криниця», «дівчина – пісня» [73, с. 337].

На основі запропонованих схем семантичного аналізу та класифікацій, які є найоптимальнішими та всеохоплюючими, для нашого аналізу створено свою схему аналізу, яка дасть змогу детально описати національно-культурні стереотипи мовного образу жінки в українських народних піснях різних жанрово-тематичних груп. Отже, НКС мовообразу ЖІНКИ складається з поєднання позитивних та негативних мікростеротипів. Для того, щоб найбільш детально розкрити образ жінки, власне, уявлення українців про особу жіночої статі, які відобразилися в українських народних піснях, будемо аналізувати такі її характеристики, а саме: зовнішність та зовнішній вигляд (портрет, одяг тощо); характеристики, не пов'язані із зовнішністю (морально-етичні, емоційно-психологічні, інтелектуальні); атрибути (дівчина: весільні символи – вінок, перстень; символи дівочтва – коса, зілля, квіти; заміжня жінка – дитина, діти; ключі, скриня, худоба; покритка – позашлюбна дитина; вдова – діти, нива); родинно-соціальні стосунки (традиційні моделі спілкування: жінка – милий, жінка – мати / батько, жінка – діти).

3.2. Зовнішність жінки як показник національно-культурних стереотипів

В українських народних піснях детально описано розуміння народом зовнішньої жіночої краси. Око є найбільш функціональним серед органів сприймання світу, тому для створення мовного портрету гарної жінки в народних піснях використовуються

традиційні мовні стереотипи, пов'язані з рисами обличчя чи частинами тіла, – соматизми: лице, очі, брови, ніс, губи, тіло, руки, ноги. Соматизми – термін, що об'єднує всі форми соматичної мови, яка належить до невербальних мов і яка включає в себе різноманітні симптоми душевно-емоційних станів, рухів (жести, міміка, пози, вирази обличчя), тобто це будь-які вагомні ознаки, рух або положення тіла людини чи його окремих частин. Номени частин тіла – це один з найдавніших пластів лексики, який тісно пов'язаний з функціональними сферами людського існування і відображає культурні та антропологічні характерні особливості представників етносу, які належать до певних мовних співтовариств. Лексика, яку використовують для номінації частин тіла людини, має назву соматична (соматичний – який стосується тіла; тілесний [228, IX, с. 454]).

Проаналізувавши тексти українських пісень різних жанрів, можна реконструювати портрет молодої жінки (дівчини, яка досягла шлюбного віку чи молодої заміжньої жінки), зовнішність якої проілюструвала б уявлення українців про еталон краси.

На думку О. Сінчак, «українська мовна картина світу репрезентує зовнішній вигляд жінки шляхом його означення за такими параметрами: за кольором шкіри і волосся; за будовою тіла та зростом; характеристика в опозиції вродлива / невродлива; характеристика в опозиції гарно, зі смаком убрана / неохайно (недоладно) вбрана, нечупарна» [220, с. 208].

У пісенних текстах зовнішність жінки різних вікових категорій зображена не однаково. Найчастотнішим та детальним є опис дівочої краси, оскільки дівчина повинна була привернути увагу молодих чоловіків, щоб вийти заміж. Тягар буденності, важка фізична праця та постійні клопоти змінювали зовнішність заміжніх жінок, тому у піснях підкреслюються лише окремі портретні риси. Опис зовнішності старших жінок серед проаналізованих пісенних текстів не був зафіксований.

3.2.1. Мовна реалізація позитивного національно-культурного стереотипу

ЖІНКА-КРАСУНЯ (мовний портрет)

В українській мові лексема *краса* функціонує зі значенням 1) властивість, якість гарного, прекрасного; (...) 3) гарна, приваблива зовнішність; уroda (у 2 значенні); 4) заст.

красуня [228, IV, с. 326]. Відповідно уродливу дівчину, жінку, вродливицю українці називали **красуня** [228, IV, с. 329].

Красу молоді жінки в українських народних піснях підкреслено низкою синонімів, виражених якісними прикметниками, зі спільною семою «гарна»:

- **гарна** – 1) приємний зовнішній вигляд (...); // має привабливу зовнішність, привабливі риси обличчя; (...) 4) з позитивними моральними якостями (про людину) [228, II, с. 34]: *Гарна дочка, гарна дочка, Як в саду калина* (84, с. 582); *гарная* (нестягнена форма прикметника *гарна*): *Гарная дівка, карії очі* (100, с. 15); *гарнесенька* (утворений за допомогою пестл. суфікса *-еньк-*): *Ой, яка ж ти гарнесенька, Як сніжочок білесенька!* (88, с. 181);
- **краща** – вищий ступінь доприкметника *гарна* [228, IV, с. 330]: *Немай й по кращої* (2) *По Ганнусі молоді* (31, с. 42);
- **в/уродлива** – має приємне обличчя, вигляд; гарна, красива [228, I, с. 760]: *Гарна дівка ще й вродлива, в неї доля нещаслива* (92, с. 127);
- **хороша** – 4) має привабливу зовнішність, гарні риси обличчя; вродливий [228, XI, с. 129], *хорошая* (нестягнена форма прикметника *хороша*): *Ци дома, дома хороша вдова?* (15, с. 44); *Оддайте мене за волошина, що я дівчина да хорошая* (86, I, с. 98);
- **красна** (нар.-поет. те саме, що *гарна*; прекрасна, чудова; (...)) // має привабливу зовнішність; уродлива (у 1 значенні) [228, IV, с. 327]: *Красна дівочка по двору ходила, Таточка просила* (19, с. 271); сталий вислів **красна дівця** – молода, гарна, вродлива дівчина [228, IV, с. 327], у весільних піснях, в яких дівчина зіставляється з куницею, позначає молоду дівчину на виданні; **красніша** (вищий ступінь порівняння; утворений за допомогою суфікса *-іш-*): *А ще красніша дівка Уляночка. По двору ходить, як сонце сходить* (27, с. 307);
- **прекрасна** – 1) відзначається надзвичайною красою, милує око гармонією барв, ліній і т. ін.; дуже гарна [228, VII, с. 534]: *І хороша, і прекрасна, Тільки доленька безчасна* (92, с. 351); *Ти, дівчино, ти прекрасна, як на небі зоря ясна* (10, III, с. 241);

- *ладна* – розм. те саме, що гарна 1; красива (про зовнішні ознаки) [228, IV, с. 435]; *ладнесенька* (зменш.-пестл. до *ладний*; утворений за допомогою пестл. суфікса *-есеньк-*): *А в мене тіло білесеньке, А сама я дівка ладнесенька* (20, с. 163);
- *мила* – 1) дуже приємна, лагідна у стосунках з людьми; хороша, симпатична; (...) // привертає увагу приємною зовнішністю, приємним виглядом [228, IV, с. 702]; *милесенька* (пестл. до *миленька*; утворений за допомогою пестл. суфікса *-есеньк-* [228, IV, с. 702]): *Моя мила милесенька, голубка сивесенька* (82, V, с. 13);
- *премила* – розм. дуже мила [228, VII, с. 536]: *Моя мила, премила, премила* (86, I, с. 354);
- *гожа* – нар.-поет. гарна на вроду; вродлива (про людину) [228, II, с. 105]: *Ой, не жаль би мені воза, мені воза, Коли б дівка була гожа, була гожа!* (86, II, с. 211); *Ой дівчино гожа. Ти – повная рожка* (41, с. 17);
- *брава* – хороша, красива [224, I, с. 91]: *Їден каже: – Дівка гожа, Другий каже: – Брава* (45, с. 39);
- *пишина* – 5) приваблює своєю чарівністю, незвичайністю; приваблива, дуже гарна [228, VI, с. 372]: *Ой ти, дівчино, гарна та пишина, Чом ти до мене Вчора не вийшла?* (69, с. 39);
- *файна* – діал. *гарна* [228, X, с. 551]: *Та й зустрічають гречну дівочку, Файну Анночку, як голубочку* (30, с. 358).

Серед проаналізованих пісенних текстів зафіксовано такі, в яких у межах одного тексту вжито декілька епітетів для характеристики гарної дівчини, що дозволяє підсилити емоційність опису молодої жінки: (...) *Там стояла дівка красна. Хорошая та вродливая. Її доля нещасливая* (44, с. 212).

Для підкреслення загальної оцінної семантики образу гарної дівчини у народнопісенних текстах, як зазначають науковці (С. Єрмоленко [96], Н. Данилюк [73]), вживають зіставлення номен дівчини з назвами квітів, ягід, дерев, птахів, світил – *рожа, розовий кусточок, мак, квітка, цвіточок, цвіт, калина, вишня, черешня, ягода, голубка, пава, зозуля, горлиця, зоря* та ін.: *Ой ти, дівчино, повная рожке, (...), Ой ти, дівчино, червона калино, (...). Ой ти, дівчино, розовий кусточок, Біла, невеличка,*

ніжна, як цвіточок (100, с. 201); *Я дівчина як калина, як рожевий цвіт* (100, с. 181); *А я, молода, Як ягода* (41, с. 279); *Ой то ж не зоря, то дівчина моя* (86, I, с. 221).

Найвищий вияв вроди молодій незаміжньої жінки в українських народних піснях передано за допомогою висловів «*мов намальована*», «*як писанка*», «*мов на папері / бумазі написана*»: *А в Космачі такі дівки, Єк намальовані* (86, II, с. 193); *Не так личенько, як ти сама Та на бумазі написана* (75, с. 75). Типові формули складаються з дієслова на позначення «зображення когось на площині»: *писати, списати, виписати, малювати, нарисувати, змалювати*, яке сполучається з лексемою *дівчина* або його заміниками та назваєм частин облич – *брови, очі*: *Малювали і писали Дівчиноньки брови. Малювали і писали І шнурочи вили* (50, с. 60); (...) *Та виписали чорні брови. (...)* *Та виписали чорні очі* (75, с. 75).

У пісенних текстах виявлено дві опозиції, де лексема *краса* є одним із компонентів. Ці поєднання реалізують загальну поняттєву модель «*жінка – чоловік*» та «*дівчина / незаміжня жінка*» – «*жінка / заміжня жінка*». Перше протиставлення розкривається за допомогою словосполучень «*літня роса*» – «*зимня роса*», в яких відображено цінність та характеристики дівчини і парубка, перевагу жінки над чоловіком: жінка, як і літня роса, благодатна і плодоносна: *Бо дівоча краса, Та як літня роса. Парубоча краса, та як зимня роса* (75, с. 63). У другій пісні протиставлено безтурботне життя дівчини (молодої, повної життєвої сили, здоров'я) і життя заміжньої жінки (обтяжена і виснажена сімейними клопотами): *Бо дівочья краса, Як весняная роса, – У меду потонає, А у вині виринає. (...) Бо жіночая краса, Як осінняя роса, – В горілиці потонає, А в пиві виринає* (88, с. 77). Образ *дівочої (дівочької, панянської) краси*, на думку М. Філона, у веснянках пов'язаний із ритмом природного часу: – *Та подай, матко, ключи, Одімкнути небо, Випустити росу, Дівочьку красу* (82, III, с. 30-31). Дослідник зазначає: «міфологічне значення охорони дівочої краси полягає в тому, що її збереження є умовою збереження плодоносної сили землі, що забезпечує майбутній урожай» [264, с. 494]

Вік. Ознака віку у народних піснях є важливою для мовного образу жінки. Вік дівчини, жінки, молодиці, вдови у пісенних текстах позначається епітетом *молода* (має небагато років, не досягла зрілого віку; юна [228, IV, с. 786]): *Як заслужили пару волів й*

ясну оружину, Яку схочеш, таку й візьмеш **молоду дівчину!** (34, с. 41–42); **Молодї молодиці!** Не ходіте по вулиці (58, с. 18); *А й мене жона молоденька, Вона в мене, як голубка, – ой та сивенька* (86, I, с. 282); *Наняла собі молода вдова молоді косарчики* (46, с. 132) та відповідними пестливо-зменшеними формами **молоденька** (утворена за допомогою пестл. суфікса *-еньк-*): *Він проснеться, спом'янеться, про любоці спом'яне, То він мене молоденьку, то він мене згадає* (34, с. 30–31); **молоденькая** (нестягнена форма): – *Що ж мовиш, Марисю, Що ж мовиш молоденькая?* (88, с. 178). Давні нестягнені форми **молодая, молодї** у СУМ зафіксовані як народнопоетичні [224, IV, с. 786]: *Сестро моя дорогая, Не йди заміж молодая* (4, с. 154); (...) *Найняв женців та добірній: Хлопці та дівчата молодї* (67, с. 62). На думку Н. Данилюк, епітет **молода** в народній пісні «виявляє значно ширший семантичний обсяг, ніж у літературній мові» [73, с. 337]. Він містить також семи «гарна», «мила», позитивну оцінність та підвищену експресивність. У весільних та родинно-побутових піснях субстантивами **молода, молодий** названо наречених, молоде подружжя. Субстантивований прикметник **молода** може мати означення **молода, молоденькая, молодесенька**, внаслідок чого виникає тавтологічне словосполучення: *Кам'яна гора, Чом ти ся не лупаєш? Наша молода, Молодесенька, Кам'яне серце маєш* (3, с. 58).

Для позначення віку молодої незаміжньої жінки у пісенних текстах використовуються прикметник **маленький** (невеликий віком (переважно про дітей); малолітній [228, IV, с. 605]): *Заручила мене ненька, Як була я маленька* (75, с. 135); дієслово **рачкувати** (розм. пересуватися рачки, спираючись на обидві долоні і на обидва коліна [228, VIII, с. 460]) асоціюється з маленькими дітьми, які ще не вміють ходити: *А ще дівча рачкувало, Як ся мені сподобало* (75, с. 285).

На певні вікові зміни людини вказують деякі фізіологічні процеси, зокрема зміна голосу, що свідчить про статеве дозрівання: *Ой час, мати, дівці заміж, Бо голос змінився* (75, с. 255). Словосполучення «голос змінився» підкреслює фізіологічну готовність дівчини до заміжжя.

В українських народних піснях для вираження віку людини використано метафоричні словосполучення, в яких молода незаміжня жінка порівнюється із «зеленою рutoю»: – *У тую рutoчку зелененьку, У тую Ганусю молоденьку* (75, с. 75); – *Чом ти,*

руточко, вгору не йдеши? Чом ти, Ганусю, заміж не йдеши? – Я ще зелена – вгору піду, я ще молода – заміж піду (75, с. 81). На думку О. Потебні, епітет *зелений* в багатьох контекстах передає не стільки колір, скільки означає «молодість, красу, веселість. Зелен як еп[ітет] рослини відповідає слову молод епітету людини» [199, с. 35].

У весільних піснях молоду дівчину, яка досягла шлюбного віку, зображують як «*зелену грушку*», яка вже «*доспіла*»: *Під тую грушу під зелененьку. А вже моя груша ізійшла, (...) зацвіла, (...), доспіла, (...), А вже мою грушу час трясти* (75, с. 43). За допомогою дієслів на позначення росту рослини *ізійшла, зацвіла, доспіла* описано життєвий цикл молодої людини – *народилася, росла, досягла розквіту*. Словосполучення «*час трясти*» можна трактувати як «*час віддавати заміж*», «*готова до створення сім'ї*».

Серед проаналізованих пісенних текстів виявлено пісню, в якій козак хоче одружитися з юною дівчиною, яку він порівнює із «*вербонькою*», але вважає, що вона ще занадто молода для заміжжя, тому він хоче, щоб «*вербонька буяла*», а дівчина – «*гуляє років п'ять*» і «*підросла хоч на п'ядь*»: (...) *ще моя Гануся молода. Нехай тая вербонька буяє, Нехай моя Гануся гуляє. Нехай вона гуляє років на п'ять, Нехай вона підросте хоч на п'ядь* (75, с. 82). Використання кількісного числівника *п'ять* конкретизує вік дівчини. У весільних піснях молоду наречену порівнюють із «*ранньою зимою*»: *Ой дивно, дивно нам з тебе, зимо, Що така ранняя впала. (...) Ой дивно нам, дивно з тебе, Наталко. Що молодая замуж ідеши* (75, с. 161). Для підкреслення юного віку дівчини вжито словосполучення «*молодий розум*»: *Молода Наталко, молоденькая, Молодий розум маєши* (75, с. 143).

Епітет *старий* використано для вікової характеристики *матері* та *баби* (старші жінки): *Мати моя старенькая, мати моя, мати* (86, II, с. 200); *Ненька старенька, сестриця зросла, І вже мені пора прийшла* (75, с. 161); *Возрадуються діти маленькі і баби старенькі* (82, III, с. 110).

Серед аналізованих пісенних текстів зафіксовано один текст, у якому вказано вік дівчини, виражений кількісним числівником 18: *Та й знайшов собі пару – Вісімнадцять літ дівчину* (68, с. 189). Отже, вік жінки в українських народних піснях переважно

виражено за допомогою епітетів *молодий (дівчина, жінка, молодиця, жона, вдова)* та *старий (мати, баба)*.

2. Мовний портрет жінки. Серед органів сприйняття світу найбільш функціональним є око, тому для створення мовного портрету гарної молоді незаміжньої жінки в народних піснях використано такі традиційні мовні стереотипи, пов'язані з рисами обличчя чи частинами тіла – соматизми: *лице, очі, брови, тіло, руки, ноги* та ін.

Фольклорні естетичні норми зумовили використання традиційних епітетів, порівнянь, метафор, які виникають на базі опорних слів-понять: *літа, зріст, стан, лице, очі, брови, губи / вуста, тіло, руки, ноги, коса, волосся, голос*. Як зауважує Н. Данилюк, назви деяких частин тіла людини носії народної поезії уникають, зокрема, *плечі, спина, шия, живіт*, а також тих, що позначають «тілесний низ». Вони з'являються тільки у піснях, які виконують на весіллі після обряду «комора», та в сороміцьких [73, с. 343].

Для опису зовнішньої краси жінки вжито прикметники на позначення кольору. У пісенних текстах, в яких описано портретні риси дівчини шлюбного віку, народ намагався відтворити свої уявлення про ідеальну красуню, використовуючи колоративи, вираженими якісними одноосновними прикметниками (складаються з одного компонента, що містить сему «колір») та двоосновними прикметниками (складаються з двох компонентів, що містять сему «колір» + «соматичне поняття»), і виконують у пісенних текстах функції постійних епітетів стосовно соматизмів.

Обличчя (передня частина голови людини [228, V, с. 525]). Перше, на що звертають увагу люди при зустрічі, – це *обличчя*. У народних піснях на позначення соматизма *обличчя* використовують лексему *лице* та демінутиви *личко, личенько, личейко, личечко* (утворені за допомогою зменш.-пестл. суфіксів *-к-, -еньк-, -ейк-, -ечк-*), які підсилено традиційними епітетами (виражені якісними одноосновними прикметниками, що містять сему кольору «білий», «червоний», «рожевий»), які підкреслюють здоровий колір шкіри обличчя – *білий, білесенький; червоний, рум'яний, красний*; порівняннями як *рожа, як квітка, як калина, як малина, як ягода, як яблучко*, передають колір рум'яного лица, щік: *Личко біле, рум'янеє, Серце ж моє коханеє!* (92, с. 345); *Знати її по личеньку, Знати її по білому* (41, с. 113); – *Личко ж моє білесеньке, Кому будеш милесеньке?* (92, с. 114); *Ой дівчино лиця рум'яного, Полюби ти мене молодого* (68, с. 69); *Дай ми,*

божейку, таке личейко, Таке червоне, таке рум'яне (75, с. 347); *Личком повна, як калина, як же не влюбитесь?* (100, с. 388); *Хвалилася Оксана перед парубками, (...) В мене личко, як яблучко* (92, с. 49). У пісенних текстах у молодниць обличчя *білолице* (поєднання прикметника *білий* та іменника *лице*): *Зав'язали молодиці, Гей чорноброві, білолиці* (75, с. 237).

Красивими в народній уяві є молоді жінки з повним лицем – *повнолиці* (мають повне лице; повновиді [228, VI, с. 685]): *На тім боці на толоці там дівчата повнолиці. Повнолиці, чорноброві, Вони мені до любові* (75, с. 228).

Молодість – це пора кохання, ніжності та цілунків, тому гарне дівоче обличчя приваблювало чоловіків і викликало бажання його поцілувати, а цілунок був солодким, нагадував мед: *Моє личко як яблучко, Як мед солоденький* (98, с. 34). Семантика традиційного порівняння ініколи може розвивається в широкому контексті, у якому поєднує зорове й чуттєве сприймання образу, динамомізоване за допомогою дієслів, напр. *пахне* [73, с. 209]: *Ти дівчино молода, Личко, як калина. Личко, як калина, Калиною пахне. Цілував би я тебе, Поки ти не заснеш* [цит. за 73, с. 209].

Для того, щоб підкреслити красу, підсилити білосніжність шкіри дівочого обличчя, використано епітет *чудовий* (у значенні *прекрасний*): *Глянути в личко біле, чудове* (68, с. 66).

Словник української мови [228, I, 508] подає значення лексеми *білий* «який має колір крейди, молока, снігу», тому логічним є те, що у пісенних текстах сему «білий» як визначальну ознаку обличчя і тіла підкреслено в порівняннях зі словами *сніг, папір, платочок, перина*: *Та й знайшов собі пару (...) Біле личко – як платочок* (68, с. 189); *Полюбили же ти газдівського сина, Будеш ходиш, як біла перина* (1, с. 160).

Серед аналізованих текстів зафіксовано словосполучення, в якому назви кольорів не названі безпосередньо, а виражені назвами *калини* (*червоний*) та *молока* (*білий*), які з ними співвідносяться: *В неї личко – як яблучко, Як калина з молоком* (68, с. 83).

У своїй монографії Н. Данилюк [78, с. 342] наводить приклади народнопісенних текстів, в яких використовують співвідносні варіанти епітетного словосполучення *біле личко* з прийменниками *на, з*: *Де узялась дівчинонька Білявая на личеньку* (86, I, с. 38); *Зрадив ти дівчину, з личка білявую* (40, с. 20).

У народній пісні про кохання за допомогою опозиції «*дівоче обличчя*» – «*жіноче обличчя*» реалізується **стереотип** «*краще дівування, ніж заміжжя*» (протиставлення красивого, рум'яного обличчя безтурботної незаміжньої дівчини – блідому, змарнілому обличчю заміжньої жінки, обтяженої сімейними клопотами): *Було личко як калина, Стало – біла глина* (86, I, с. 242).

Серед проаналізованих пісенних текстів знайдено один, в якому дівоче **личко погане** (непривабливе, негарне або бридке на вигляд [228, VI, с. 701]): *Дала мені моя мати догану, породила на личеньку погану* (75, с. 267).

Щоки (частина обличчя від вилиці до нижньої щелепи [228, XI, с. 604]). Для номінації **щік** використовують лексеми **лиця, личенька**: *Ой, така моя мила, Ой, правда, невеличка, Але сиві очка ма Та червени личка* (1, с. 129); *Такі личенька, як калинонька* (27, с. 349). Епітет *червений* входить до лексико-семантичної групи кольороназв періоду Київської Русі, підгрупи червоного кольору для позначення темно-червоного відтінку, він активно використовується в поетичних текстах, зустрічається у західних говірках.

Брова /Брови (дугаста смужка волосся над очною ямкою [228, I, с. 237]) У пісенних текстах вживається форма **брови** (мнж.) та демінутиви **бровенята, брівки, брівоньки**, які поєднано з двома основними якостями – **чорні, чорнії** (колір; виражені якісними одноосновними прикметниками, що містять сему кольору «чорний» – кольору сажі, вугілля, найтемніший [228, XI, с. 352]) та **рівні** (форма): *Чи не вийде дівчинонька з чорними бровами!* (92, с. 107); *Нехай же я та подивлюся На ті бровенята* (68, с. 48); *А в дівчини брівоньки, А в дівчини чорнії* (86, I, с. 299); *Ой маю я чорні брови, Маю карі очі!* (86, I, с. 302); *Зосталася удовою (...) З чорненькими брівоньками* (92, с. 162).

Еталоном вважалися рівні, довгі брови – це реалізується через порівняння брів із шнурочками: *В мене брови, як шнурочок* (92, с. 49); *Брови чорні, як шнурочок* (58, с. 58); *Не та ж мені любя-мила, Що у неї брови на шнурочку* (68, с. 85); *Хвалилася дівчина: «В мене очки як терночок В мене брівки як шнурочок»* (40, с. 31); *Не питайся, мій синочку, брівок на шнурочку* (15, с. 225).

У деяких пісенних текстах зафіксовано двоосновний прикметник із першою основою кольору (означення-комполіт) **чорнобрива** (утворений на основі епітетної сполуки «чорні брови»): – *Галю, Галю чорнобрива, Чого в тебе брови криво?*

(100, с. 376). У пісенних текстах поширеними є субстантивовані прикметники (частковий перехід образних означень в іменники без зміни структури слова) **чорноброва**: *Ой здорова, чорноброва, Ой здорова, здорова! Скажи мені, чорнобрива, а куди цей шлях-дорога?* (40, с. 147). Складний прикметник **чорнобрива** разом з означуваним словом *дівчина* може утворювати номен **чорнобривка**: *Там дівчина жито жала, сама чорнобривка* (92, с. 99); *Купив же я черевички своїй чорнобривці* (82, III, с. 95).

У одному пісенному тексті зафіксовано лексему **чорномазка** (чорним мазати), значення якої зрозуміле з контексту пісні – це «дівчина, яка малює брови ожиною»: *Озветься дід старий з сідою бородою: – Піду я, чорномазка, вечеряти з тобою* (49, с. 15).

Серед українців, особливо чоловіків, існував стереотип, що краще взяти за дружину дівчину з чорними бровами, ніж одружуватися з багатою, в якій повні хліви худоби, але не має «**чорних брів**», бо худоба може «**пропасти, поздохати**», а краса «**не змиється, не злиняє**». Цей стереотип реалізується за допомогою лексичної опозиції із використанням колоративів *білий, чорний*: *А у тої близенької Рушник на кілочку. (...) А у тої далекої Брівки на шнурочку. (...) А у тої близенької Воли та корови. (...) А у тої далекої Гарні чорні брови* (75, с. 244); *Та не ходив обзирати воли та корови, Але ходив обзирати її чорні брови* (68, с. 46); *Воли да корови всі повиздыхають, Біле личко, чорні брови повік не злиняють* (68, с. 30).

Вважалося, що дівчина, в якій гарні брови вмiє чарувати, дівчина відповідає хлопцеві, що всі її чари це: *В мене чароньки – чорні брівоньки* (68, с. 43).

Око / Очі (орган зору у людини [228, V, 655]). В українських народних піснях для назви органу людського зору функціонують слово-поняття **очі**, демінутиви **оченька, оченята, очка**, а також діалектизми – **вічейка, вочейка, гочі**: *Причини, боже, ночі, На мої карі очі* (68, с. 25); *Ой прикладала та й до оченьків: – Коби я такі оченька мала* (27, с. 343); *Нашая пані, Вийди з пирогами, З чорними оченьками* (88, с. 115); *Ой, така моя мила, Ой, правда, невеличка, Але сиві очка ма Та червени личка* (1, с. 129); *Дай ми, божейку, такі вочейка, Такі чорнейкі, такі малейкі* (27, с. 347); *У Павлуся чорні штани, (...). А в Гантосі чорні гочі, – Кив, морг на його* (31, с. 76).

У піснях, записаних на Східній Україні, зі значенням *очі* зафіксовано лексему *глаза*, запозичену з російської мови (історичний вплив): *Ой голубі в Машиі глаза* (68, с. 50).

Постійними атрибутами лексеми *очі* є колоративи та метафоричні порівняння, які називають та підкреслюють колір очей, ясність погляду:

- **чорні; чорні, як терночок**, наприклад: *Дивітися, чорні очі, звідки милий іде* (92, с. 112); *Як дівчину не любити, Коли чорні очки* (44, с. 303); *Очі чорні, як терночок!* (97, с. 345); **чорненькїї** (нестягнена форма прикметника *чорні*); **як галочки, чорненькїї**: *Очи мої чорненькіє, пропала я з вами, Не хочеє ночувати ні ноченькі самі* (35, с. 260); *Мав батенько одну донечку, У неї очки, як галочки, чорненькїї* (20, с. 318);
- **карі** (темно-брунатний (про очі) [228, IV, с. 105]): **карі, як дві свічі**, наприклад: *Карі очі, як дві свічки, Печуть-ріжуть під грудьми* (92, с. 338);
- **голубенькі** (утворений за допомогою пестл. суфікса *-еньк-* від прикметника *голубий*), **голубїї** (нестягнена форма прикметника *голубі*): *А хто любить карі очі, А я голубенькі. А я люблю голубїї* (68, с. 197);
- **сиві** (мнж. від *сивий* – сірий із синюватим або голубуватим відтінком [228, IX, с. 153]): *Ой, така моя мила, Ой, правда, невеличка, Але сиві очка ма Та червени личка* (1, с. 129); **сивїї** (нестягнена форма прикметника *сиві*): *Оченька мої сивї, сивїї, сивї, сивїї, Кому будете милїї* (46, с. 50);
- **ясні, як день** (світлі очі): *Ой очі, очі, очі дівочі, Темні, як нічка, ясні, як день* (68, с. 50);
- **очі «кращі срібних зірок»**: *Як вийде панянка та ясно погляне. (...), Кращі срібних зірок карі оченята* (27, с. 310);
- **білозірочка** (від *білозір* – нар.-поет. уживається як постійний епітет назв білозорих, яснооких людей [228, I, с. 183]): *Моя панночко, моя дівочко, моя непорочная білозірочко* (34, с. 122).

У пісенних текстах зафіксовано злиття словосполучення «*чорні очі*» у іменник *чорноока* (має чорні, темні очі [228, XI, с. 359]): *Тепер мені не до скоку, (...) Полюбив я чорнооку* (92, с. 338).

У пісні про кохання парубок описав не лише красу очей своєї коханої, але підкреслив її темперамент за допомогою порівняння «*яко у циганки*»: *Очи мала красни, чорни, яко терно, Але і шалени, яко у циганки* (1, с. 196).

Ніс. Іменник-соматизм *ніс* вживають у народних піснях рідко. Своєрідною рисою народнопісенних текстів слов'ян є те, що «у фольклорного людського *лиця*, як цілого, як правило, *носа* нема» [цит. за 73, с. 345].

Губа / Губи (кожна з двох шкірно-м'язових рухомих складок, що утворюють краї рота у людей [228, II, с. 185]). У пісенних текстах лексеми *зуби* (*зубоньки*, *зубочки*), *уста* (*устонька*) вживають рідко: *Солодкії зуби в куми, Солодиї від меду* (86, I, с. 21); *Уста ж мої солодкії* (86, II, с. 63). Метафоричний центр *солодкії* одночасно виявляє два значення: переносне – «який дає відчуття приємності» [228, IX, с. 447] накладається на пряме – «який має приємний смак; властивий цукрові, медові і т. п.» На думку Н. Данилюк, метафоричний образ виникає внаслідок асоціативного зіставлення компонентів *зуби*, *уста* й *мед*, що мають спільну ознаку – «*приємний на дотик, смак*» [73, с. 347]. Це зразки так званих простих метафор, побудованих на зближенні предметів за однією ознакою. поєднуються Лексеми *зуби*, *уста* поєднуються у пісні з епітетами *малиновий* (колір), *пишний* (форма): *Прощайте, уста малинові, останній раз цілую вас* (1, с. 202); *Ой, жаль мені тії пишни зубки, Що я цілував* (84, с. 294). У молодій заміжньої жінки *вуста перловії* (можливо, вжито у знач. перен. найкращі): *Вуста мої перловії наговорилися* (76, с. 173).

У жартівливих піснях для характеристики багатих дівчат використовують лексеми з негативним забарвленням *зубата* (з великими губами), *гембата* (діал., значення теж саме): *Багатая, зубатая, Вона дуже пишина* (68, с. 194); *Багатая-гембатая Іде з корими, плаче* (68, с. 201).

Вухо. Шия. Груди. Соматизми *вухо* (номінація органу слуху); *шия*, *груди* (вжито для номінації частин тіла, призначених для носіння прикрас, які вказують на соціальне становище дівчини, жінки) серед проаналізованих пісенних текстів виявлено рідко і особливого навантаження вони не несуть: *Ще й на уxo шепче* (68, с. 217); *Дзінькую ти, мій миленький, що ми убрав шию* (68, с. 50); *Коралі чіпляє на голу ю шию* (68, с. 33); *Кути*

мені коралики *На біленьку шию* (78, с. 125); *В багатій дівчиноньки намисто на грудях, Попід гору несе воду – хрипить її у грудях* (68, с. 47).

Коса (заплетене волосся [228, IV, с. 304]). В українських народних піснях згадується лише волосся незаміжньої молодої жінки, оскільки інші представниці жіночої громади повинні були ходити з покритою головою.

Ознакою гарної дівчини завжди було довге волосся на голові, звичайно заплетене. Дівоча коса – традиційна ознака краси: *Тільки жаль мені русої коси, Дівочької краси* (41, с. 330). У піснях найчастіше оспівано дівчину з «*русою косою*» аж «*до пояса*»: *Руса коса до пояса, В косі стрічка голуба* (86, I, с. 267); *Хвалилася Марія між парубками, Що в неї коса аж до пояса* (28, с. 341); *Не вставать було раненько, Не чесать було русої коси гладенько* (88, с. 162). Любі чоловікам «*чорняві*» та «*біляві*» дівчата, молодиці: *Поганяла мені та дівчина моя, Чорнявая та білявая, голубка моя* (68, с. 45); *Чорнявая молодица, Вийди на улицу* (88, с. 99). Позитивні асоціації викликають в уяві колоративи *жовтий, золотавий* (колір волосся), коса порівнюється із *льоном, пшеницею, золотом*: *Ой косо, косо золота, Не рік я тебе кохала, За єдну суботу зірвала* (92, с. 77); – *Русо ж моя косо, як лен, Не буду тя чесати, іно по сей день* (88, с. 250); *Жовтенький ленок – косонька єї* (28, с. 348); *Такі косоньки, як пшениченька* (28, с. 347); *Дай ми, божейку, таку косойку, Таку жовтейку, грубейку* (28, с. 347).

У народних піснях за допомогою дієслів «*кохала*» (дбайливо вирощувати, плекати що-небудь [228, IV, с. 313]), «*умивала*», «*змивала*» (мити чим-небудь, видаляти бруд [228, III, с. 616]), «*прибирала*» (заст. зачісувати, причепурювати (голову, волосся) [228, VII, с. 554]), золотим гребінцем «*чесала*» докладно описано дбайливий догляд дівчини за косою: *Ой косо моя золота, Та не рік я тебе кохала. Щосуботоньки змивала, Щонеділеньки прибирала* (4, с. 155); *За горой просо, просо полото, Русо косо, русо косо-золото, Та не рік тебе умивала, Золотим гребінцем чесала. (...) Майовим дощикоком умивала* (88, с. 252).

Дівоча коса – це символ вільного, безтурботного життя незаміжньої молодої жінки у батьківському домі. У весільних піснях детально зображено обряд розплітання коси, який символізував зміну соціального статусу дівчини, перехід її до гурту заміжніх жінок: *А вже мою русу косу розплітають* (86, I, с. 285); *Ой стань, братіку, на стілець, Подай*

щітку, гребінець, **Розчесати русу косу під вінець** (92, с. 75). Після весілля дівчина не мала права гуляти із дівчатами, бо вже «**не мала дівування**»: *Дівки гуляють, кісками мають, А мене не приймають* (92, с. 83); **Коси ж мої та й срібненькі**, *Сльози мої ви дрібненькі, більше я вас не чесатиму, З дівчатами не гулятиму* (4, с. 156); *До коси, Миколо, до коси, На ній золото обтрусил. Нехай на ній золото не сяє, Бо вже воно дівування не має* (75, с. 113).

З негативним забарвленням у народнопоетичних текстах згадують **руду дівчину**, вона вважається **негарною, поганою, паршивою**: *Ой у полі три криниченьки, Любив козак три дівчиноньки: Чорнявую та білявую, Третю руду та поганую* (92, с. 157); *Ой не жаль би того воза, Коли б дівчина гожа, А то руда та й паршива, Та й віз мені потрощила* (92, с. 335).

У народних піснях зафіксовано лексему **кудрі** (фольк., рідко. **кучері** [228, IV, с. 386] – кучеряве або завите волосся [228, IV, с. 423]) зазвичай у формі мнж.: *Ой піду я, молода, Понад гірськими Та розпушу чорні кудрі Понад брівоньками* (98, с. 34). У цьому пісенному тексті використано паралелізм **гірськими – брівоньками** (зорова асоціація за формою рівної дуги гірських хребтів та формою дівочих брів). Епітет **кучерявий** (хвиляста форма волосся, яке закручується) підсилено у пісні колоративним епітетом **чорнявий** (який має чорне, темне волосся; чорноволосий; смуглявий) [228, XI, с. 361]: *Чорнява, кучерява дівчина Із чорними очима* (98, с. 38). З аналізованого тексту видно, що дівчина із темним волоссям (**чорнява**) мала зазвичай темні очі (**чорними очима**), серед аналізованих текстів **кучері** мають лише **чорний** колір.

Голова (частина тіла людини або тварини, в якій міститься мозок — вищий відділ центральної нервової системи [228, II, с. 109]). Лексеми **голова, голівка, голівонька** є компонентами фразеологізмів (фразеологізм – усталений зворот, стійке поєднання слів, що виступає в мові як єдиний, неподільний і цілісний за значенням вислів [228, X, с. 638]):

- **голова / голівонька болить** – вжито для опису душевного стану жінки, її переживань від розлуки з милим, зі знач. турбуватися, уболівати за когось [265, с. 156]: *Болить моя голівонька Від самого чола: Не бачила миленького Сьогодні і вчора. Болить моя голівонька Від самого круга: Не бачила миленького Вже неділя-друга* (86, с. 39);

- *голівонька бідна* – уживається при вираженні відчаю, розпачу [228, I, с. 177]: *А вже ж мої та стежки-дорожки Та кругом вода пойняла, А вже мою бідну голівоньку та кругом журба й обняла* (37, с. 162); *Зажурилась удівонька: – Бідна моя голівонька, (...) Як нам в світі прожити* (91, с. 219); у народних піснях *вода*, яка «*стежки-дорожки (...) пойняла*», символізує безвихідь, перешкоди в житті, що підкреслюється метафоричним словосполученням «*журба й обняла*» – сум, душевні страждання;

- *на головочку цвіт упав* – зафіксовано у весільних піснях, в яких *білий цвіт* порівнюється із білим весільним серпанком, який одягають нареченій на голову: – *Ой ходила, подружечки, у вишневий сад, Там на мою головочку білий цвіт упав* (75, с. 196);

У пісенних текстах, щоб підкреслити характер багатой жінки, яка має про себе надмірно високу думку, зневажливо ставиться до інших; пихата, використано словосполучення «*горою главу носити*»: *Бо бідная Бога просит, Богатая горою главу носит* (1, с. 127).

Серед проаналізованих пісенних текстів зафіксовано лексему *злато-глава* (*злато* – заст., поет. *золото* [228, III, с. 587]; *глава* – заст. те саме, що *голова* [228, II, с. 78]): *То моя дочка, (...) По жовто-косі, по злато-главі, (...) по красні вборі* (25, 147).

Рука / Руки (кожна з двох верхніх кінцівок людини від плечового суглоба до кінчиків пальців; частина цієї кінцівки від зап'ястка до кінчиків пальців; кисть [228, VIII, с. 899]). Іменники-соматизми, які позначають *верхні кінцівки*, у пісенних текстах виявлено часто. Жіночі *рука* (*ручка, рученька, руки, рученьки, рученята*) зазвичай поєднуються з постійним епітетом *біла, біленька, білі, біленькі* (колір шкіри): *Вийшла ж она, вийшла, Білу ручку дала* (68, с. 79); *Бо в тії панянки білі рученята* (27, с. 310); *Ой рученьки мої біленьки, Кому ж ви будете миленьки?* (1, с. 188); *Нехай мні мати косу гладит – У неї ручка біленька, Буде мні доля добренька* (88, с. 251).

У пісенних текстах про кохання виявлено фразеологічний зворот *ламати білі руки* (певними жестами виражати переживання, страждання, хвилювання [228, IV, с. 441]), який розкриває душевні емоції молодій жінки, що виникають у неї, коли

вона проводить козака на війну, у похід, відчуваючи розлуку, небезпеку: *Ой моя мила ходить Та білі ручки ломить* (68, с. 194).

У піснях про кохання дівчина обіймає хлопця *правою рукою: Правой ручкой обняла Та й поцілувала* (68, с. 93). Дівчина *дає білу руку* парубку на знак того, що згодна стати його дружиною аби *зв'язати білі руки* (етн. здійснювати обряд шлюбу, вінчати [228, III, с. 505]): *Вийшла ж она, вийшла, Білу руку дала* (68, с. 79); *Шлюб брала. Білесеньким рушничком Руки зв'язала. Та зв'язала білі руки, Щоб не було розлуки* (4, с. 172). У другому пісенному тексті використано епітет *білий* з означуваним словом *рушничок*, щоб підкреслити чистоту почуттів, святість обряду вінчання, крім того, рушник за уявленнями наших предків – це доля, тому він має бути білим, чистим із вишитими оберегами.

У заміжньої жінки *руки роботяці* (старанні, завзяті у праці; працьовиті [228, VIII, с. 588]): *Ручки мої роботяці вже наробилися* (76, с. 173).

Палець / Пальці (одна з п'яти рухомих кінцевих частин кисті руки або ступні ноги у людини [228, VI, с. 25]). Коли молода дівчина стає нареченою, то хлопець дарує їй перстень, який вона носить на *руці*, він прикрашає її *палец, пальці, пальчики, середню пучку*: *Як на пелец мі заложши Золоту обручку* (1, с. 145); *Золотий перстенець пальчики щипеть* (27, с. 354); *Золотарику, мій рідний братчику! Іскуй каблучку на праву ручку, (...) середню пучку* (20, с. 320).

Стегно / Стегна (частина ноги людини або тварини від тазостегнового до колінного суглоба, а також зовнішня сторона верхньої частини ноги, тазу [228, IX, с. 679]). Для номінації стегон у народних піснях використовувалися лексеми *боки* (права або ліва частина тулуба від плеча до стегна [228, I, с. 179]); *клуби* (зафіксовано у СГ як «бедра (у худоби)» [224, II, с. 253]), *ледвоньки, лідвоньки, лядвоньки* (діал., заст. не зафіксовано у академічних словниках). Широкі жіночі стегна у народній уяві символізували родючість, плідність, материнство, їх підкреслював пояс: *Шовковий пояс криж, боки ломит* (25, с. 148); *Шовковий пояс Клуби встеляє* (26, с. 96); *Кований пояс ледвоньки ломить* (27, с. 103); *Кований пояс ба й на лідвоньки* (25, с. 229).

Нога / Ноги (одна з двох нижніх кінцівок людини [228, V, с. 437]). У піснях про кохання часто згадують жіночі *ноги, ні/ошки, ніженьки, права нога*, які поєднують з

постійним епітетом **білі**: *Білі ніжки не спочинуть, доріжка далека* (68, с. 182). Дівчина ходить на побачення до свого коханого, стоїть з ним з вечора до рання, коли холодна роса чи морозець, тому *ніженьки мерзнуть, щемлять*: *Ой не ступай, мила, правою ногою*, – *Скажуть воріженьки, що я жив з тобою* (68, с. 192); *Тоді наші очки спали, Ножки спочивали, Як ми були маленькими, Кохання не знали* (68, с. 180); *Гей, зимна роса, А дівчина боса*, – *Ніженьки щемлять!* (68, с. 35-36). До речі, у піснях про кохання хлопець обіцяє дівчині, що він захистить її від холоду: *Ой скину я опанчу, Та ніженьки обверчу* (...) *дай, боже, Неділі діждати*, – *Черевички куплю!* (68, с. 36) або *Ой ти, дівчино, ти не бійсь морозу, Я під твої ніжки шапочку підложу* (68, с. 39).

Молодицю, яка має нещасливе заміжжя, тягар щоденних клопотів виснажує, змучує – «*валить з ніг*» [228, I, с. 284], у пісенному тексті цей фразеологізм дещо змінений: *Журба ж мене сушить, журба ж мене в'ялить, мене молоденьку, з білих ніжок звалить* (35, с. 258).

Тіло (організм людини або тварини в цілому з його зовнішніми і внутрішніми проявами [228, X, с. 138]). В уяві українців лише біле жіноче тіло можна назвати красивим: *Юлюбився в дівчиноньку Та й і в сні жахаюсь: Така гарна, біла, повна* (95, с. 304). Однорідність прикладок у цьому пісенному тексті виникає за допомогою нагромадження різних ознак, що робить весь текст стилістично увиразненим. Кожна молода жінка мріяла мати **біле тіло**, тому українки купалися в травах, просили сили природи, Бога: *Дай же, божейку, таке тілейко, Як березина* (27, с. 349). Лексико-тематична парадигма кольоролексем у пісенних текстах складається і з образно-стилістичних одиниць, що позначають асоціативну колірну ознаку. Колір білої кори дерев берези, тополі чи білого цвіту бузини протиставляється кольорові білої шкіри тіла людини: *Та кохав мене батько, Як білу тополю* (81, с. 11); *На городі бузина така біла, як і я* (97, с. 33). Шовковитість та білосніжність дівочої шкіри протиставляється тонкому домотканому білосніжному полотну (*білило* – від *біль* – рідко білі нитки, біла пряжа [224, I, с. 186]): *Ой ізвита, мій миленький, звита А із білого білила* (38, с. 117).

Стан (тулуб, корпус людини; торс; те саме, що талія [228, IX, с. 642]; 3) стан, талія, ріст [224, IV, с. 196]). У пісенних текстах лексему *стан* вжито у значенні талії: *Стан твій*

обняти *тонкий дівочий* (68, с. 66); *Я не перестану, поки не дістану Личка твого рум'яного, хорошого стану* (1, с. 225).

Зріст (довжина тіла людини [228, III, с. 709]). Гарною для українців здавна вважалася *висока, струнка* жінка, яку порівнювали із *тополею, березою, ялиною*: *Шкода ж мої уродиньки, Високого зросту* (38, с. 155); (...) *Що прийде невістка, Висока, як ялина, Червона, як калина?* (75, с. 126). У народних піснях позитивно забарвленими є означення *мала* (невисока, низька [228, IV, с. 606]), *невелика* (невисокий (про зріст) [228, V, с. 254]), *невеличка* (розм. те саме, що невеликий [228, V, с. 254]) стосовно дівчини: *Ой ти, дівчино, розовий кусточок, Біла, невеличка, ніжна, як цвіточок* (100, с. 201); *Вона ростом не величка, Ще ї літами молода, Руса коса до пояса, В косі стрічка голуба* (38, с. 131); *Там дівчина мала-невеличка* (20, с. 318); *Хоц я, мамичко, мала, дробна, Але я, мамичко, Газдиня добра!* (1, с. 81).

Статеві органи. У пісенних текстах прямих номінацій статевих жіночих органів не виявлено. На їх позначення переважно вживаються вислови-евфемізми: *кучерява ярочка, курка в шерстю, кошулечка, ступка, чорна купка, чорна овечка* та ін.

Отже, у народнопісенних текстах портретні риси ідеальної жінки-красуні зафіксовано за допомогою мовних засобів: номінації соматизмів, виражених іменниками (*лице, брови, очі, волосся, коса, тіло, руки, ноги, обличчя, стан та ін.*); епітетів, виражених прикметниками-колюративами (*червоний, чорний, білий, русий, жовтий, синій; довгий, товстий, кучерявий, пишний та ін.*); порівнянь (*як квітка, калина, рожса, ягода* (про обличчя); *пишниченька* (про волосся, косу); *береза, тополя, ялина* (про зріст, статуру); *зоря, сонце* (загальна характеристика зовнішності) та ін.).

3.2.2. Мовна реалізація національно-культурного стереотипу ЖІНКА-КРАСУНЯ (одяг, взуття, прикраси)

НКС ЖІНКА-КРАСУНЯ складається, крім опису привабливих рис зовнішності, з багатого, оздобленого одягу, прикрас, які підкреслюють красу та пишність жіночих форм, соціальний статус та матеріальне забезпечення.

В українців існувала традиція купувати обнови на Різдво та Великдень (в колядках чоловік/брат/парубок привозить дружині/сестрі/нареченій «*три подарочки*» з

ярмарку); елементи одягу дарувалися для здійснення обрядів сватання, весілля (*перстень, хустка, чоботи, сорочка*); чоловіки, щоб виявити свою прихильність, дарували жінкам прикраси (*намисто, перстень*); одяг був ознакою соціального статусу (наприклад, заміжня жінка завжди ходила з покритою головою), ознакою матеріальної забезпеченості. Основні функції, які здійснював одяг та взуття в житті українців, зафіксовано в текстах українських народних пісень.

Докладно описано основні елементи строю заміжньої жінки у колядках. Для того, щоб підкреслити заможність жінки та коштовність одягу, у піснях зазначено його кількість та вартість. Використано назви грошових одиниць тієї історичної доби та їх еквівалент, виражений кількісними числівниками, (*червінці, сороківці, злоті; два, три, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, сто*): *На ні панчішки (...) За сороківця, ба й за червінця. (...) чобітки (...) За два червінця* (25, с. 223); *А в тім дворі красна паня, За сто злотих сукня на ній* (25, с. 102). Де, *червінці* – це загальна назва іноземних золотих монет, що були в обігу в допетровській Росії [228, XI, с. 295]; *сороківці* – дрібна розмінна монета вартістю двадцять копійок, або сорок крейцерів [228, IX, с. 464]; *злоті* – грошова одиниця в Польщі; заст. – на Правобережній Україні – місцева назва монети вартістю 15 копійок [228, III, с. 606]. Окрім того, епітет *золотий*, виражений відносно-якісним прикметником (матеріал – колір), підсилює зорову асоціацію.

Для опису кількості одягу використано кількісний числівник *три*, який конкретизує кількість та підсилює гіперболічне словосполучення «*убори на три комори*»: *Ой у нашої господиненьки Стоять убори на три комори* (25, с. 223) (*комора* – господарське приміщення, в якому зберігали зерно чи хатні речі, тому чим більшою була комора, тим господарі вважалися заможнішими). Числівник *три* має символічне значення. Чоловік привозить дружині (брати сестрі) з війни, ярмарку *три подарунки, троє дарунки, три гостинці*: *Привіз він мені трої дарунки: Єдна дарунка – перлова тканка, Друга дарунка – кований пояс, Третя дарунка – срібний перстенець* (28, с. 113-114); *Та й привіз мені Аж три гостинці. (...) Тонкий серпанок, (...) Золотий перстень, (...) Шовковий пояс* (26, с. 96); *Братчики мої з війни приїхали, Привезли мені три подарочки: (...) Золотий перстень, як огонь сяє, Зелена сукня слід замітає, Перлова тканка головку клонить* (43, с. 74–75). Зафіксовано тексти, в яких дарунків *чотири*,

п'ять і більше. Дарували не лише одяг, взуття, прикраси, чоловік з ярмарку приганяв *воли, коні, овечки, корови*, щоб збільшити достаток в домі.

На Чернігівщині зафіксовано весільну пісню, в якій донька просить батька: *Да справ мені, мой таточко, дівочий наряд* (65, с. 109); де *наряд* – те, у що наряджаються; одяг (переважно святковий, гарний) [228, V, с. 179].

Жіночий одяг, зафіксований у народних піснях, розподілено на групи.

1. **Верхній жіночий одяг** представлено номінаціями як його різновидів, так і назвами дорогих тканин, з яких його було виготовлено: *Наші поважна й а вбирає ся, Й а вбирає ся ў дорогий саят* (...) *Єі пахоуце у кармазиноньці* (25, с. 221-222); *Там дівонька багатая: В будень ходит у блаваті, А в суботоньку в оксамиті, А в неділеньку в щирім злоті* (88, с. 137). Лексеми *саят* та *кармазина*, *блават* та *оксамит* – назви тканин, з яких виготовлявся верхній одяг. *Саят* – гатунок англійського сукна чи оксамиту [228, IX, с. 14]; *кармазин*, *кармазина* – старовинне дороге темно-червоне сукно, одяг з якого носили переважно козаки [228, IV, с. 107]; символ заможності (звідси *кармазинник*, тобто багатій, аристократ) [100, с. 274]; *блават* – заст. шовкова тканина блакитного кольору; взагалі шовк; одяг з такої тканини [228, I, с. 191]; *оксамит* – тканина з густим коротким ворсом з натурального шовку або штучного волокна [228, V, с. 682]. Про заможність та достаток свідчить також довжина верхнього одягу: *Дорогий саят хату замітат* (25, с. 104). Можна вважати, що жінка, яка одягнена у одяг із таких дорогих тканин, могла бути донькою чи дружиною заможного, багатого чоловіка чи козака.

Лексема *свита* (старовинний довгополий верхній одяг, звичайно з домотканого грубого сукна; перен. ознака приналежності до простих людей [228, IX, с. 76]) уточнює походження дівчини, а словосполучення «*перешита свита*», підкреслює її соціальне становище – *бідна*: *У нашої Оленочки Свита перешита* (6, с. 74). Серед проаналізованих пісенних текстів зафіксовано лексему *сукманонька* – старовинний, переважно чоловічий, суконний верхній одяг з довгими розширеними донизу полами; *свита* [228, IX, с. 831]: *Хвалилася Марисенька, Сама єдна у батенька: – У мене коса до пояса, Сукманонька до земельки* (88, с. 201). У народних піснях, записаних на Гуцульщині, згадується про *кептар* (у гуцулів – верхній хутряний одяг без рукавів) [228, IV, с. 141]; оздоблений різнобарвними нитками [116, с. 281]; *сафіян* (кептар

вишиваний шовками, саф'яном, з якимись камінчиками по ньому) [228, IV, с. 62]. Верхній хутрянний одяг без рукавів оздоблювався вишивкою та камінням, тому в колядці він **мудрий, червін** (у значенні гарний, оздоблений): *Я в цього газди гречна газдиня, (...) Видимо на ній мудрий кептарик* (25, с. 224); *Ой ладєт, ладєт червін сафіян, Ой газдиненьці, на імє (Анні)* (25, с. 220). Епітет **мудрий** (4) розм. нелегкий, складний для виконання [228, IV, с. 819]) у пісенному тексті підкреслює вміння майстрині, яка використала складні узори для оздобу свого одягу.

Заможною вважалася та жінка, в якій була **шуба** (верхній зимовий одяг з хутра, на хутрі, переважно з довгими полами [228, XI, с. 554]), адже більшість простих селян одягали **кожухи** (довга, не вкрита сукном шуба з великим коміром, пошита звичайно з овечої шкури хутром до середини [228, IV, с. 208]), тому вона **дорога, шовкова**: *Ой ладєт, ладєт дорогу шубу, Ой газдиненьці, на імє (Анні)* (25, с. 220); *Не було красної по сесю панну, (...) Шовкова шуба слід замітає* (25, с. 148).

2. Основний жіночий одяг представлено лексемами:

- **панчіишки** – зменш.-пестл. до **панчохи**: виріб машинного або ручного в'язання, що одягається на ноги за коліна [228, VI, с. 54]: *А на ній черевички, А на ній панчіишечки* (75, с. 189); *Ой у нашої господиненьки (...) панчіишки за сороківця* (25, с. 223);
- **сукня; сукняночка; сукенки / суконки** – те саме, що **сукня**: жіночий одяг, верхня частина якого, що відповідає кофті, становить єдине ціле з нижньою частиною, що відповідає спідниці; плаття [228, IX, с. 831]: (...) *куплю Дорогую сукню. (...) купи мені голубу* (29, с. 68); *Ой у нашої господиненьки (...) На ні сукенки за три червінці* (25, с. 223); *А на ній сукняночка, Гарна дружска, як паняночка* (75, с. 189);
- **сорочка / кошулька** – діал. **сорочка**: жіноча або дитяча натільна білизна; жіночий одяг, який одягають поверх білизни [228, IX, 467]: *Бо я тобі не сирота, а мамина дочка, А на мені коралики, вишита сорочка* (19, с. 46); *Помалу дружску ведіте, (...) На ній сорочка шовкова* (88, с. 318); *Купім сестриці дорогу кошулю* (25, с. 151);
- **ковточки / кофточки** – короткий (нижче пояса) жіночий одяг; розм., рідко. – коротке тепле жіноче пальто [228, IV, с. 312]: *Видимо на ній (...) злотні ковточки* (25, с. 224);

- *шнурівка* – заст. *корсет* [228, XI, с. 504] – широкий пружистий пояс, який носять під сукнею для стягування талії, надання стрункості фігурі [224, IV, с. 301]: *Купи мені шнурівочки, В мене груди трястуться, З мене хлопці сміються* (75, с. 495);
- *спідниця* – жіночий одяг, що покриває фігуру від талії донизу [228, IX, с. 523]: *За сто злотих (...) спідниця на ній* (28, с. 102); *Ой поїхав Микола за границю набирати тій Ганусі на спідницю. (...) Ой та спідниця шовкова, (...) Ой та спідниця шерстяна* (75, с. 69-70); *Семипільна спідниченька – Да й тая узенька* (6, с. 116);
- *літник* – етн. старовинний жіночий одяг із легкої матерії; спідниця з легкої вовняної тканини, яку носили влітку [228, IV, с. 530]. У пісенних текстах він зазвичай *шовковий*, надзвичайно *довгий*, що аж «*слід замітає*» (фразеологізм, який вжито у значенні знищувати, приховувати все, що може викрити чий-небудь вчинки, дії або бути доказом злочину [228, III, с. 213]): *Шовковий літник на мій станочок (...) Шовковий літник слід замітає* (25, с. 228-229).

Багатство та оздобленість основного одягу підкреслено епітетами, вираженими відносними прикметниками, *шовковий, золотий / злотий / злотний*.

3. Головні убори. Молода незаміжня жінка в Україні ходила з непокритою головою. Під час весілля обряд покривання символізував перехід дівчини-нареченої до заміжнього стану і є найдраматичнішим. Молода ДІВЧИНА на голові носила:

- *вінок* (квіти, листя, гілки і т. ін., сплетені в коло, яким звичайно прикрашають голову [228, I, с. 677]): *Павяний вінок голову несе* (25, с. 239); *Рутяний вінок головку клонит* (28, с. 148); *Золотий вінок головку клонит* (25, с. 149);
- *стрічка* (вузька смужка якої-небудь тканини, що використовується як прикраса, для оздоблення і т. ін. [228, IX, с. 782]): *Дівчаточка за стрічечку, за віночок, На улицю та й у таночок* (7, с. 7);
- *стьожка* (вузька смуга тканини, що використовується як прикраса, для оздоблення і т. ін. [228, IX, с. 813]): *На дружечці золотая встьоженька* (88, с. 259);
- *бинда* (діал. до стрічка [228, I, с. 166]): *Та скинулися б по грошу, Та купили б бинду хорошу* (75, с. 178);

- **лянточка** (діал. до лента – нар.-поет., розм., рідко. Стрічка [228, IV, с. 477]): *Ой не жаль мені, молоденькій, ні биндочки, ні лянточки* (75, с. 175);
- **кісник** (стрічка для вплітання в косу [228, IV, с. 169]): *Скинулися б по копійці та купили б кісники дівці* (75, с. 178).

Жіночі головні убори, на відміну від дівочих, повинні були повністю вкривати усю голову, не залишаючи відкритим волосся. У текстах народних пісень згадано переважно усі найпоширеніші види жіночих головних уборів (номени виражені іменниками):

- **хустка** – шматок тканини або в'язаний, трикотажний виріб, квадратний, який пов'язують на голову, шию, напинають на плечі; атрибут весільного обряду [228, XI, с. 175]; **хусточка** (зменш.-пестл. до **хустка**). Хустки в українських жінок були оздоблені квітами, різними яскравими орнаментами, часто в тканину впліталася золота нитка, яка на сонці блищала, тому в пісенному тексті вжито фразеологізм «*горіти без полум'я*», який означає «сяяти яскравим блиском або виділятися яскравими фарбами, кольорами» [228, II, с. 130]: *Хусточка горит бес поломени* (25, с. 221); – *Вите, бабочки, стрийте хусточки Ко святому дню і к Великодню. (...)* *Бабам хусточки – замотатися* (77, с. 34); *Вельможна паня тай господиня. На ні хусточка дуже дорога* (25, с. 222);
- **платочок** (зменш.-пестл. до **платок** – те саме, що хустка [228, VI, с. 569]; утворена за допомогою зменш.-пестл. суфікса *-очк-*): – *Дамо ми вам бабочку, бабочку, Попід ланом бабочку, бабочку В біленькому платочку, платочку* (75, с. 32);
- **фустка** (діал. **хустка**): *Видимо на ній (...) шовкову фустку* (25, с. 224);
- **чпчик, чепець, чепчик** (зменш. пест. до **чепець**, те саме, що *очіпок*) – старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки, часто з поздовжнім розрізом ззаду, який зашнуровують, стягуючи сховане під ним волосся) [228, XI, с. 294-295]: *Ой на ні чпчик за шість червінців* (25, с. 223); *Продала бинди, Купила чепець, Вже мені чепця Давно хочеться. Вже ж мені кісник Голову обсмик* (75, с. 179);
- **завій, завоєць** (діал. пов'язка [228, III, с. 51]): *Ой ладет (...) Ой таздиненьці, на імє (Анні) (...) дорогий завій* (25, с. 220); *Чесній газдині на неділеньку. (...) Роб'ять завоєць* (27, с. 103); *Тонкий завоєм головку тисне* (25, с. 151);

- **тканка** (заст. жіночий головний убір, оздоблений кораллями або перлами; головний убір заміжньої жінки, який безпосередньо надівали на волосся [228, X, с. 152]): *Ой у нашої господиненьки (...) Золота тканка десять червінців* (25, с. 223);
- **кибалка, кибалочка** (старовинний жіночий головний убір, що має форму півмісяця [228, IV, с. 145]): *Що ж бо то за звичай – Дівочьке обличчя, Що вдень у китайці, А ввечері у кибальці* (75, с. 182);
- **камка** (заст. головний жіночий убір [228, IV, с. 84]): *Як я си возьму золоту камку. (...) Перлова камка низько ся кланя* (46, с. 59-60);
- **каптур** (старовинний жіночий головний убір із круглим наголовком, затягнутим кольоровою тканиною [228, IV, с. 97]): *Панянка Наталка, панянка, Захтіла собі серпанка, Захтіла собі каптура, В неї отецька натура* (75, с. 182);
- **рубок** (хустка з батисту або перкалю [228, XI, с. 894]): *Тоненький рубок головку клонить* (27, с. 103);
- **намітка** (покривало з тонкого серпанку, яким зав'язують поверх очіпка голову заміжні жінки [228, V, с. 128]): *Зав'язав очі темною (...) не китайкою, не чорненькою, А наміткою біленькою* (88, с. 325);
- **серпанок** (заст. головний убір заміжньої жінки з прозорої легкої тканини, що має вигляд шарфа [228, IX, с. 140]): *Рано у віночку, Ввечері в серпаночку?* (75, с. 182); *Над твоєю головою Віночок іздіймати, Серпаночку накладати* (75, с. 176).

Вважалося, що з одруженням жінка втрачала свободу і в усьому мала коритися чоловікові, це уявлення відбилося і в текстах колядок у фразеологічному словосполученні «*клонити голову*», тобто коритися, підкорятися комусь [228, IV, с. 187]: *Золотий серпанок голівку клонить* (27, с. 106).

4. Взуття. В давні часи взуття вважалося розкішно, його взували на свята та в холодні пори року, в будень селяни ходили переважно босоніж. Окрім того, воно було характерною ознакою, до якого соціального стану належить людина. У весільному обряді чоботи виконували дві обрядові функції: наречений повинен був купити нові чоботи нареченій, в деяких регіонах України майбутній зять дарував чоботи тещі. Тому жінка, яка мала гарні чоботи, вважалася заможною.

У пісенних текстах виявлено лексему **чоботи** та зменш.-пестл. форми **чобітки**, **черевички**: *За сто злотих черевички на ній* (25, с. 222); *Червін чобітки стискают ніжки* (25, с. 151); *То ти б купи черевички, Червоні, як жар* (6, с. 124); *Чорними чобіточками, Золотими підківочками* (75, с. 50). Зафіксовано пісні, в яких використано діалектні назви **бутки**; **сапожки** (калька з російської мови); **скореньки**; **ходачки** (діал. *постоли* [228, XI, с. 104]): *Ой крают, шлют бутки, чобітки* (25, с. 221); *Купим тобі, красна дівко, на ножки сапожки* (75, с. 334); *На тій дівчині красні скореньки* (30, с. 39); *Що панянки походили Біленькими ніженьками, Маленькими ходачками* (6, с. 66). На Західній Україні вживався епітет **файний** (діал. *гарний*) [228, X, с. 551], який підкреслював красивий зовнішній вигляд чобіт: *Я в цього тазди гречна таздиня, (...) Видимо на ній файні чоботи* (25, с. 224). У заможної господині чоботи не прості, вони **золоті**, **злоті**, **жовті**: *Наші поважна й а вбуває ся Й а вбуває ся ў злоті чобітке* (25, с. 221), які їй «*тиснуть пальчики*» (27, с. 104); *Жовті чобітки пальчики щиплют* (25, с. 228). Цікавим є той факт, що чоботи в колядках зазвичай «*пальчики тиснуть*». Про те, що хороше взуття було недешевим і не кожен міг собі його придбати, свідчить колядка, в якій при описі черевиків господині зазначено, що куплені вони: *За сто злотих черевички на ній: За сто злотих, за червоних, За пару коників вороних* (25, с. 222).

5. Прикраси. Невід'ємним компонентом українського жіночого одягу були різні **намисто**, **коралі**, які прикрашали жіночі груди:

- **намисто** – прикраса з перлів, коралів, різнокольорових камінців і т. ін., яку жінки носять на шиї [228, V, с. 128]: *Не хвалися. Дівчинонько червоним намистом* (75, с. 281); *Що у пана Василя хороша жона, У її намисто – рублів на триста* (20, с. 276);
- **коралі / корали** – намисто (намистини) з коралів; взагалі намисто [228, IV, с. 285]: *А в тім дворі красна паня, За сто злотих (...) коралі на ній* (27, с. 102); *Дорогі корали шлю вгинають* (27, с. 103);
- **згарда** – діал. намисто з монет або хрестиків [228, III, с. 509]: *Я в цього тазди гречна таздиня, (...) Видимо на ній (...) срібну згарду* (25, с. 224).

Вартість прикрас підсилена епітетами **дорогий** та **срібний**, які називають матеріал, з якого виготовлено ці прикраси: **срібна згарда**, **срібний перстїнь**.

Символом одруження здавна вважався *перстень* – кільце з дорогого металу (золота, срібла і т. ін.), часто оздоблене каменем, що його носять на пальці як прикрасу: каблучка, обручка.; шлюбна обручка [228, VI, с. 333]; *перстїнь, перстенець* (зменш.-пестл. до *перстень*) [228, VI, с. 333]. У народних піснях ці лексеми найчастіше поєднано з епітетами *срібний, золотий, злотий*; пов'язаний із сонцем, вогнем: *і сяє, світить, зяє* на руці: *Ой у нашої господиненьки (...) А в неї перстень дев'ять червінців* (25, с. 223); *Я в цього тазди гречна таздиня, (...) Видимо на ній (...) срібний перстїнь* (25, с. 224); *Срібний перстенець пальчики світлит* (25, с. 230); *Срібний перстенець пальчики щипле* (27, с. 103); *Золотий перстичок рученьку зяє* (27, с. 106); *Золотий перстїн рученьки світлит* (25, с. 229).

Вартість прикрас підкреслюється словосполученнями назв грошових одиниць та кількісних числівників: *«перстень дев'ять червінців»* (25, с. 223); *«намиста – рублів на триста»* (20, с. 276).

6. Пояс. Невід'ємним елементом українського національного костюму був пояс, який вважався соціальним показником, підкреслюючи ступінь заможності, класову приналежність. З поясом пов'язано безліч усталених традицій, він виступав вагомим компонентом в народних обрядах, повір'ях, про що свідчать фольклорні джерела, зокрема пісенні. До того ж, пояс був своєрідним талісманом, магічна сила якого збільшувалася, якщо він виготовлявся з добре орнаментованого рушника. Такі пояси найчастіше використовували в обрядовому одязі, коли виникало бажання магічними діями привернути удачу, вимолити щасливу долю: *Кований пояс ледвоньки ломить* (27, с. 103); *На ні поясок за п'ять червінців* (25, с. 223); *Третій подарок – шовковий пояс* (15, с. 31). Красу пояса та його міцність підкреслено епітетами *кований, шовковий*, а вартість цього елемента – кількісним числівником *п'ять*.

Для підкреслення зовнішнього вигляду красивої жінки використано епітети, виражені прикметниками: *хороша, хороше убрана, красна, ізряжена, наряджена, нарядная, пригожся*, які мають підсилювальну дію на зорові уявлення: *Що в пана дядька хороша жена: І хороша, і наряджена* (27, с. 118); *Що в пана дядька славная жена: І нарядная, і пригожся* (27, с. 106); *Серед гаю лучка зелена не покошена, Ходить*

по ній дівчина мала, біла, рум'яна, **хороше убрана** (88, с. 108); *Нехай ся я подивлю на свою вірну дитину, Чи она **хорошо ізряджена*** (88, с. 205).

Отже, у народнопісенних текстах за допомогою докладного опису елементів жіночого стрю, прикрас та взуття розкрито національно-культурні стереотип, який сформувався в уяві українців під впливом гендерних стереотипів про те, що жінка повинна бути гарно, зі смаком одягнена, носити одяг, який буде підкреслювати її вроду, красу її тіла. Аналізуючи опис жіночого одягу різних вікових груп, варто зазначити, що одяг молодих незаміжніх жінок яскравий, багато оздоблений, символізує розквіт життєвої сили, готовність та бажання до шлюбу. Опис одягу заміжньої жінки реалізував стереотип «*одяг – ознака сімейного достатку*». Серед проаналізованих пісенних текстів деталей одягу старших жінок не зафіксовано.

3.3. Мовна реалізація національно-культурного стереотипу

ХОРОША ЖІНКА – ПОГАНА ЖІНКА

НКС ХОРОША ЖІНКА – комплексна категорія і має такі складники: *мікростереотип* ХОРОША ДОЧКА; *мікростереотип* ЧЕСНА ДІВЧИНА; *мікростереотип* ГАРНА ДРУЖИНА; *мікростереотип* РІДНА МАТИ.

НКС ПОГАНА ЖІНКА – також комплексна категорія, яка складається з негативних рис (*мікростереотипів*), що розглядаються як недоліки жінки, які відрізняють її від «звичайних» жінок, що дотримувалися норм поведінки: *мікростереотип* НЕЧЕСНА ДІВЧИНА, *мікростереотип* НЕРІДНА МАТИ (МАЧУХА), *мікростереотип* ЖІНКА-ЧАРІВНИЦЯ (ДІВЧИНА-ЧАРІВНИЦЯ, МАТИ-ЧАРІВНИЦЯ, ВДОВА-ЧАРІВНИЦЯ).

3.3.1. Мікростереотип ХОРОША ДОЧКА

В українській народній етнопедагогіці виховання хлопчиків та дівчаток у родині та громаді відрізнялося. Дітей змалку навчали тих реальних соціальних ролей, що їм доведеться виконувати у дорослому віці. Для дівчаток найважливішим було опанування основних жіночих ролей матері та господині. Мікростереотип ХОРОША ДОЧКА

складається зі стереотипів: ДОЧКА – ПОМІЧНИЦЯ (трудова діяльність); СЛУХНЯНА ДОЧКА (покірна батьківській волі).

Стереотип **ДОЧКА – ПОМІЧНИЦЯ**. У пісенних текстах оспівано переважно життя українського села, тому в них зазвичай зафіксовано стереотипні уявлення українського селянства. Важливим механізмом гендерної соціалізації, на думку О. Кісь, було трудове виховання [123, с. 110]. Українці з раннього дитинства привчали дітей до господарства, донька допомагала батькам у веденні домашнього господарства, виконувала «жіночу роботу»: *У піч дрова рубає. В печі запалила, Вечерять наварила, Матір спати положила* (68, с. 31); серед її обов'язків: *Хати замітати, курам їсти дати* (1, с. 121); (...) *не гуляє, Вона хату вимітає* (68, с. 38).

Першою вчителькою, яка повинна була навчити дівчинку всьому необхідному, була мати. Те, що кожна дівчина мусіла вміти, у пісенних текстах виражено дієсловами на позначення виконання хатніх та сільськогосподарських робіт:

- **шити, вишивати, мережити** (вчитися починали з 7-9 років): *Шитечко шила, воли згубила* (20, с. 310); *Вона не спала да рушнички шила, Шила, вишивала шовком, біллю, Своему козаченьку да про неділю* (20, с. 145); щоб перед весіллям вишити милому сорочку: *Ой, вишила мі мила Та й лянню сорочку* (1, с. 129); *Свому милому колишулю шила, (...), шовком вишивала* (20, с. 318); *Та я своему миленькому Сорочку мережу. (...) Білими нитками, Що бих его пізнавала Меже парубками* (78, с. 124);
- **прясти, ткати**, наприклад: *Наша молода жвава: Ішла в поле – пряла, Прийшла домів – ткала Та дарів придбала* (4, с. 236); *Тонко пряла, дзвінко ткала, Своему батькові на рубаику, А матері на серпанки, Собі, молоденькій, на подарочки* (27, с. 333); якщо дівчина не встигла підготувати до весілля собі посаг – це засуджувалося: *Наша молода довго спала та ручники не наткала, Біло взяти палицю, витрепати молодцю!* (1, с. 80); *Батькова дочка, премудра швачка. Полотенце шить – та й щоб не змулить. А кросенці ткать – та й щоб не порвать* (65, с. 34);
- **працювати у полі** (займатися землеробством), наприклад: *Ой я в полі та робила І робити буду* (20, с. 214); *орати – Там орала дівчинонька воликом чорненьким* (68, с. 46); *пшеницю полоти – Де дівчинонька – люба Марусенька Та й пшениченьку*

поле. Ой як пополола, бога просила, Щоб пиениченька весь вік так родила (27, с. 332); *пиеницю жати, в'язати в снопи – Там Галя (...), Пиеницю жала, снопи вязала* (27, с. 333); *Ой жни, дівче, пиениченьку (...), Буде тота пиениченька На коровай тобі!* (20, с. 213); *Ой у полі край дороги (...), Там молода дівчинонька Пиениченьку жала* (40, с. 59);

- *пасту худобу – Пасла Катруня сиві овечки. Ой пасла, пасла, одну згубила* (20, с. 311).

Якщо ж мати не навчила доньки, тоді вона: *Сама мати ложки мие, Бо дівка не вмие* (75, с. 290).

Перед заміжжям дівчина просить у неньки: *Навчи мене, моя матінко, Як свекорку годити* (34, с. 223) (дієслово *годити* вжито у значенні «задовольняти кого-небудь, роблячи приємне, потрібне, бажане; догоджати» [228, II, с. 103]). Мати у відповідь навчає дівчину: *Раненько встань, на день-добрий дай, В ніженьки уклонися; Держи, доненько, світлоньку, як у віночку – Рушник на колючку, Відеречка все новенькі, Водиці повненькі* (34, с. 223). У пісенному тексті, щоб підкреслити чистоту світлиці, використано стійке порівняння *як у віночку* – дуже гарно, чисто [228, I, с. 677].

Гірка доля чекала на молоду жінку, яка рано виходила заміж, але не встигла навчитися від матері, як треба вести хатню господарку. Дівчина змушена буде долати труднощі самостійно. У пісенному тексті це реалізується за допомогою дієслів на позначення виконання хатньої роботи із заперечною часткою *не/ни*: *Же мя замуж дают таку невеличку. Ни шити, ни прядти, ни хижу замести, Корови не здою, ей, бо ся хвоста бою. Ни мі серпом жати, ни мі з хлопцем спати, Ой, Боже, мій Боже, што буде почати* (1, с. 128).

Стереотип СЛУХНЯНА ДОЧКА. В українській родині діти повинні були слухатися батьків і підкорятися їхній волі, особливо це стосувалося вибору майбутньої пари: *Покірнеє та дитятко та Наталка. Покірненько отцю, неньці кланяється* (75, с. 83); *Та вклонися отцю й неньці зо сто раз. Та не рік я тебе годував, Поки твого поклона дочекав* (75, с. 121). Для опису слухняної доньки вжито епітет *покірна* (завжди підкоряється, не суперечить, поступається в усьому; слухняна [228, VII, с. 25]) та різні форми дієслова *кланятися* (робити уклін на знак привітання, поваги [228, IV, с. 173]).

На жаль, батьки часто віддавали дочок заміж за нелюбів, керуючись матеріальними розрахунками: *Матуся вийшла та віночок зняла, та нелюбові дала. Коли б же я тебе знала – Я б його розірвала, Ніж нелюбові дала* (20, с. 29); фразеологізм *віночок дати* вжито у значенні *вийти заміж*.

Отже, у пісенних текстах ХОРОШУ ДОЧКУ репрезентовано зазвичай як слухняну дитину-помічницю, яка шанобливо ставиться до своїх батьків, радиться з ними, просить їхнього благословення на шлюб із своїм обранцем, виконує всю жіночу роботу.

3.3.2. Мікростереотип ЧЕСНА / НЕЧЕСНА ДІВЧИНА

У народній уяві сімейне щастя і добробут залежав від того, якою прийшла у дім свого майбутнього чоловіка жінка. Втрата молодою незаміжньою жінкою «вінка» (цноти) засуджувалося громадою. Батьки, які «не вберегли» доньки, ставали предметом зневаги після весільного обряду «комори». Щоб піти на вулицю «на музики», дівчина просила дозволу у батьків (виражено дієсловом *упрошає* (від дієслова *упрошувати* – настійно просити кого-небудь про щось; дуже просячи, домагатися чієї-небудь згоди на щось [228, X, с. 470]): *Дівча матір упрошає: Пустити ж мене, моя мати, на вулицю погуляти* (68, с. 22). У пісенних текстах зафіксовано випадки, коли вона *тікає* на вечорниці: *Ой хоч одкрадуся, та й нагуляюся* (68, с. 27); *А я, молодая, гуляти майнула* (68, с. 33). Після повернення на неї чекали сварки і навіть побої: *Як прийду до дому, Нароблю гомону. Як будуть лаяти, Так буду плакати, Як будуть навчати, То буду мовчати, А як будуть бити, Буду говорити* (68, с. 27).

Дівчата боялися батьківського гніву, тому намагалися бути обережними у стосунках із парубками: *Ой дай, дівочка, ой дай, красная, квіточку за шапку! Ой не смію дати, боюся мати і батька старого* (38, с. 134); боялися вони і *поговору* (плітка; поширення чуток, звісток; пересудів; недобра слава; поголоска [228, VI, с. 715]) від ворогів, сусідів: *Кажуть вороженьки, – віночка не доношу. Допоможи, боже, віночка доносити, Буду вороженьків на весіле просити* (50, с. 37). Тому дівчина береже свій «вінок» (цноту), «*тримає*» його «*в скрині*»: *А вінку, мій вінку, з доброго барвінку, Як я тя тримала в скрини-перескринку* (1, с. 131), щоб потім вороги не тішилися: *Сама*

Марися, сама молоденька У своєї матінки біла, Хоть на неї люде гадали, Вінонька доходила (88, с. 361).

На жаль, парубки часто користалися необізнаністю та довірливістю молодих дівчат, які мали *«ум коротенький»*: *Ой держала розум добрий та ум коротенький, Уповала я на тебе, що ти молоденький* (10, с. 224); козак *«розраджує»* дівчину: *Як же ти хтіла Віночка доносити, Було до мене В садочок не ходити. (...) Було від мене Медгорілки не пити* (75, с. 352). Фразеологізм *«ум коротенький»* / *«розум короткий»* / *«курячий розум»* вжито для підкреслення зневажливого ставлення до того, хто був розумово обмежений, неспроможних тверезо мислити [265, с. 616].

ЧЕСНА ДІВЧИНА готова лише після шлюбу свій *«вінок»* віддати гарному чоловікові: (...) *Віночку зелений, як найкраща ружа, Не жаль тя стратити за гардого мужа. Ой вінку, мій вінку, як найкраща пава, Не жаль тя стратити, як ся зійде пара* (1, с. 143). Наречену, яка не осоромила своїх батьків, називали *доброю дитиною* і обдаровували: *Доброго батька дитина Весь рід взвеселила* (88, с. 370); *Їдь, матінко, не бойся, В червони чобіточки узуйся, Топчи вороги під ноги, Заслужила Оксеня пироги* (88, с. 367). Батькам такої молодої дякували за *«хорошу дівку»*: *Дяковали отцу і матици, Отцу і матици за мед, за горілку, За хорошую дівку* (88, с. 369). У ЧЕСНОЇ ДІВЧИНИ *«розцвітає»* *калина, малина, ружа* у коморі: *Сталася новина – Що зимою малинонька зацвіла. Не зацвіла она у діброві, Тільки у Марисеньки у коморі* (88, с. 372).

Серед проаналізованих пісенних текстів зафіксовано лексему *недобра*, яку вжито у значенні *«дівчина, яка втратила цноту до шлюбу»*: *Під сосною росла, А недобрая до нас прийшла. Нічого дивовати, Бо така біла і мати; Напишіте в реєстри, Бо такії били і сестри* (88, с. 375). Ця весільна пісня репрезентує народне уявлення про те, що *«донька – така, як і матір»*. НЕЧЕСНУ ДІВЧИНУ порівнювали із *совою*: *Наша Марися, як сова, Наробила родонькові сорома* (88, с. 375).

Отже, мікростереотип ЧЕСНА / НЕЧЕСНА ДІВЧИНА розкривається за допомогою мовних одиниць: епітетів *добра, славна, хороша, чесная, гречна, поважна* – *недобра, лиха*; метафоричних словосполучень *малина зацвіла, калина розквітла*; порівнянь – *як сова, як бочка дірва*; поведінка ЧЕСНОЇ дівчини – *ходити на вечорниці, але «тримати розум», «берегти віночок»* (збереження дівочої честі).

3.3.3. Мікростереотип ГАРНА ДРУЖИНА

Серед національно-культурних стереотипів для зображення жінки сформувалися такі, які виникли під впливом соціальних стереотипів українського етносу.

Стереотип ХОРОША ГОСПОДИНЯ. Вважалося, що краще взяти за дружину дівчину, яка не лише буде гарна на вроду, буде першою у дівочому гурті, а зможе стати в хаті «*доброю, файною господинею / газдинею*» та вірною дружиною, адже хатня робота та виховання дітей лягало на жіночі плечі: *Вибирайся, сину, в щасливу годину, По гарду дівчину, по добру газдиню* (1, с. 131); *А на тій дівчині Біла фартушина, Ой має то бути Файна господиня* (20, с. 70-71).

Серед проаналізованих пісенних текстів знайдено такі, в яких зафіксовано основні критерії вибору майбутньої дружини: *Не дивися, пане брате, Що рукавіці шиті; Перевідуї, перепитуй, Ци мисочки миті? Не дивися, пане-брате, Що головка гладка; Перевідуї, перепитуй, Ци метена хата?* (78, с. 158). Молодий чоловік повинен був звертати увагу не на зовнішність, а на те, чи «*мисочки миті*» (чистий посуд) та «*метена хата*» (чиста, прибранна хата).

Для характеристики гарної дружини у пісенних текстах використовують епітети, виражені прикметниками:

- **проворна** (швидка і вправна у роботі (про людину); **метка** [228, VIII, с. 145]); **моторна** (проворна, спритна [228, IV, с. 812]), **чепурна** (відзначається чистотою, акуратністю, охайністю; завжди стежить за чистотою житла, за своїм зовнішнім виглядом [228, XI, с. 294]): *Така гарна і проворна, що й не надивлюся, Чепурная і моторна, любая Маруся!* (92, с. 310), *Якби мені ступа та жорна, Якби мені жінка моторна* (75, с. 227);
- **шварна** – моторна [224, IV, с. 488]: *Та з тим шварним дівчатом (...)* (1, с. 129);
- **робітна** (заст. **працьовита; трудяща** [228, VIII, с. 585]); **спритна** (швидка, вправна у роботі, діяч (про людину); метка, моторна; характерні швидкі, вправні рухи (про руки, ноги і т. ін.) [228, IX, с. 599]): *А як я си оженю, То возьму собі Ганю, Бо то дівча робітне, А й до танцю спритне!* (1, с. 129);

- «*мила до роботи і до танцю*», наприклад: *Же Петрина Бразувана, Не їст хліба дармо. Тото дівча бери, сину, Воно справедливе, До роботи і до танцю Буде тобі миле* (1, с. 144);
- *угідна* (діал. *приємна* [228, X, с. 375]), наприклад: *А хто озме та угідну, Буде кгосподиня. (...) А хто озме непотрібну, Озме собі лихо* (78, с. 157); одруження із ледачою жінкою вважалося лихом, горем, божою карою, у пісенному тексті даний стереотип реалізується за допомогою опозиції «*угідна / господиня*» – «*непотрібна / лихо*»;
- *помічниця* – жінка помічниця чоловікові у всіх господарських клопотах, щоб поміж них була злагода і мир: *Ти, серце йдеш до жита, Й я, серце, йду до жита, (...) Не буду я в тебе бита. Ти, серце, йдеш до гречки, Й я, серце, йду до гречки, (...) Би не було суперечки. (...) Ти до хати, й я до хати, – Будем собі балакати* (78, 167-168);
- *розумна* – тямуща, кмітлива [228, VIII, с. 844]; має «*добрий розум*» (дотримується певних норм, традицій у поведінці та обдуманості у діях і вчинках [228, II, с. 321]): – *Ой бодай же я не панна була, Сих загадок да й не одгадала: Каменю росте да й без кореня, Злотечко горить да й без полимя, Житечко цвितе боровим цвітом* (100, с. 13); не довіряє парубкові, береже свою цноту: *Ой я ходжу і гуляю, добрий розум маю, Я чужому ледачому віри не доймаю* (68, с. 24);
- *привітна* – виявляє щирість, доброзичливість до когось; сповнені доброти, щирості (про слова, розмову і т. ін.) [228, VII, с. 576], її мова, слова «*виборні*»: *Там я бачив дівчиноньку, там то брови чорні І личенько рум'янеє, і слова виборні* (100, с. 196);
- *гарно співає*, наприклад: *А я свою дівчиноньку по голосу знаю. Ой, як вона заговорить, – як у дзвін задзвонить, Ой, як вона заспіває, – село розлягає* (84, с. 115); *Поїдь, братику, поїдь, голубе, До мої товаришки, Вона вміє шити і вишивати, І гарних пісень співати* (75, с. 301);
- *гарно танцює*, наприклад: *Ой, танцюю, танцюю І ножки мя не болят, Бо мі з тобом, миленький, Легенько ножки ходят* (1, с. 129); В уяві українців склався стереотип, що з молододю красивою жінкою, яка не вміє танцювати буде важко жити:

Бо ти файна дівчина. Лем не вмієш танцювати, Тяжко з тобом в світі жити (1, с. 136);

- *вірна, вірная, вірнесенька* – заслуговує довір'я; постійна у своїх поглядах і почуттях; віддана [228, I, с. 680]: *Голубонька моя сивесенька, Дівчинонька моя вірнесенька* (100, с. 203); *А над мене вірнішої на світі не знайдеш* (86, I, с. 317).

У жартівливих піснях жінок, які були ледачі до роботи, завжди висміювали: *Чи я в тебе не жона, Чи не господиня? Сім день хати не мела, Сміття не носила* (99, с. 95).

У пісенних текстах за допомогою лексичної опозиції «бідна» – «багата» реалізують стереотип «краще бідна дружина (працьовита і красива), ніж заможна (негарна і ледача)»: *Багачка-бурлачка не хоче робити* (68, с. 33) – «не хоче робити» (дієслова із заперечною часткою *не-*); *А багацька розкішниця Захоче лежати* (20, с. 52) – «захоче лежати» (лежати – перен., розм. нічого не робити; ледарювати [224, IV, с. 469]); *Не бери, сину, в золоті, А бери, сину, в роботі. Ой бо золота й меду купимо, А роботоньки не научимо Чужої дитиноньки* (4, с. 27) (іменник з прийменником «у золоті» – багата, одягнена у прикраси із золота чи одязі, оздобленому золотом; іменник з прийменником «у роботі» – робітниця).

У реальному житті при одруженні зважали передусім на сімейний родовід та статки: *Заказали отець-ненька Яриноньки брати, Бо Ярина єсть убога, А Пилип багатий. Візьми собі, мій синочку, Із кіньми, з волами, Та не бери Яриноньки, Що світить плечами! Візьми собі, мій синочку, Та по своїй рівні, Та не бери, мій синочку, Та тії Ярини* (81, с. 204). Стереотип реалізується за допомогою антонімічних пар: «із кіньми, з волами» (багата) – «світити плечами» (бідна, нічого не має).

Стереотип «гарна жінка у гарного чоловіка» реалізується у пісенних текстах порівнянням дружини із зеленицькою травою, черешенькою: *А під старим дубом – трава зеленицька, Так при добрім мужі – жена молодіцька* (1, с. 128); *Наша черешенька верхом зелененька, Попри добрім мужу – жена молоденька* (1, с. 104). У народних піснях, записаних на Буковині, чоловік дбає про свою любу дружину, щоб вона була гарною, щоб з нею «несоромно було вийти»: *Та хоть буду, товаришу, Сапати наймати, Таки буду про неділю Файну жінку мати. «Та сти, любко, до полудня, Без обіду піду, Шоби мені не був сором Як де с тобов вйду»* (78, с. 167).

Парубки одружувалися не лише з красивими дівчатами, а насамперед з тими, які гарно співали, танцювали, вміли створити добрий настрій в товаристві, були ніжні та лагідні, тримали хату в чистоті, працювали швидко: *Не та мені люба, мила, Що хороше убирається, А та мені люба, мила, Що до серця пригортається* (75, с. 387); *Моя жінка і робітниця, До хазяйства кукібниця, І до роду привітниця* (38, с. 198).

Отже, мікростереотип ГАРНА ДРУЖИНА репрезентовано у народних піснях за допомогою таких мовних одиниць: епітетів-прикметників (*проворна, моторна, чепурна, шварна, робітна, угідна, приємна, привітна, розумна, вірна (вірная, вірнесенька)*), дієслів, на позначення виконання хатніх та сільськогосподарських робіт (*робити, мити* та ін.).

3.3.4. Мікростереотип РІДНА / НЕРІДНА МАТИ

Успішне материнство, як зазначає О. Кісь, у традиційнішому українському суспільстві вважалося «соціально престижним», жінка, яка змогла народити дитину, набувала статусу «соціально-повноцінної особи» [123, с. 182]. У народних піснях мати зображена неоднозначно. Розглянемо лише ті пісенні тексти, в яких розкрито стереотип «*мати – найближча з рідні людина*»: *Да нема-ж цвіту найповнішого над ту маківочку; А нема роду найвірнішого над ту матиночку* (34, с. 243). У пісенному тексті використано зіставлення назви рослини «*цвіт маківочки*» і матері, щоб підкреслити її значимість для дитини. У народних піснях за допомогою дієслів описано нелегкий процес народження дитини та муки, які терпить жінка: (...) *Родила й боліла, страждала, вмирала, Кров проливала* (34, с. 241–242).

Стереотип «*мати – перша вчителька*». Мати з народження опікується дітьми і є їхньою першою вчителькою та вірною порадицею, у пісенних текстах використовуються дієслова на позначення цих дій:

- *недосипає* ночі, *колише* і *співає*, наприклад: (...) *моя ненечка, І ніч від ночі не досипляла, На білих ручках похитувала* (27, с. 334);
- *ростить* і *доглядає* доччині волосся – «*кохає косу*», наприклад: *Хвалилася Марія між парубками, Що в неї коса аж до пояса. (...) Ненька старенька (...) Що суботоньки вимивала, що неділеньки убирала* (27, с. 341); *Не сама ж ти косу кохала, Кохала косу ненька старенька!* (27, с. 341);

- вчить «*красно грати*» і «*гарно співати*», наприклад: *Хто ж тебе навчив так красно грати, (...), красно співати? Навчила мене моя ненецька* (27, с. 334);
- повинна навчити доньку, як «*годити свекорку*», наприклад: *Чом мене не вчили, ненько? Навчи мене, моя матінко, Як свекорку годити* (34, с. 223).

У традиційній культурі українців вважалося, що материн гнів народжується з любові до дитини [100, с. 355] і швидко минає: – *Не бійся ти матки: А маткина гроза, Як літня роса* (20, с. 69); мати «*не боронить*» доньці «*піти погуляти*», наприклад: – *Погуляй собі, доню, Я тобі не бороню* (20, с. 25); слухняних дітей мати ніколи не б'є і не лас: *Чом дівчина не весела, мабуть мати біла? Мене-ж мати вік не біла* (34, с. 113); мати шкодує дочки, не будить рано, «*прикриває*», наприклад: *Я в матінки сплю до днинки, Мамка мня прикриває* (50, с. 85–86).

Стереотип «*мати – вірна порадиця*». Матір завжди вважалася *вірною порадицею* навіть для дорослих дітей: (...) *теща для привіту, жінка для совіту, А ти, стара мати, порадиця в хаті* (34, с. 241–242).

Національно-культурний стереотип «*нерідна мати / мачуха – зла, лиха*» реалізується у пісенних текстах за допомогою протиставлення *чужої матері своїй / рідній*, наприклад: *Чужа матінка ударить, ще й ногою потрутить, Своя вдарить, та й к собі приголубить* (38, с. 205), яке підсилене антонімічною парою дієслів *потрутить* (діал. штовхне [228, VII, с. 429]) – *приголубить* (проявляючи ніжність, ласку, пестити кого-небудь; голубити [228, VII, с. 596]). За народними уявленнями, між мачухою і нерідними дітьми не може з'явитися почуття любові, у пісенних текстах воно виражене фразеологічним словосполученням «*не пристане до серденька*» (пристати до серця – полюбити, уподобати кого-, що-небудь [228, VIII, с. 33]): *Матінка умре, та й такої не буде. Хоть вона буде, то вона студенька, Не пристане в'на до мого серденька* (38, 205). Для характеристики мачухи вжито епітет *студенька* (від прикметника *студена* – дуже холодна; перен. байдужа [228, IX, с. 799]). У деяких пісенних текстах у значенні мачуха вживається словосполучення «*чужа мати*»: *Ой ясно-красно, та куди сонінько сходить, Ой ясніше, красніше, куда рідна матінка ходит. Сонінько зійде та й за хмароньку зайде, Матінка умре, та й такої не буде* (72, с. 70). Рідна мати у пісні порівнюється із *соніньком* (сонечком), а її смерть – із *заходом сонця*. Діти шкодують за рідною мамою: – *Хоч наша*

мамуньця слабенька, Хоч наша мамунья старенька, Хоч наша мамунья бідненька, То нам була рідненька (50, с. 106).

Отже, мікростереотип РІДНА / НЕРІДНА МАТИ у народнопісенних текстах розкрито за допомогою дієслів на позначення догляду за дитиною (*ростити, чесати, вчити співати, вчити грати*); виявлення почуттів та дій стосовно дитини (*вдарити, потрутити, штовхнути; приголубити*).

3.3.5. Мікростереотип ЖІНКА-ЧАРІВНИЦЯ

Стереотип ГАРНА ДІВКА – ЧАРІВНИЦЯ. В уяві українців кожна красива жінка була наділена надзвичайною силою, зналася на *чар-зіллі* (різноманітні, здебільшого запасні трав'янисті рослини; навар або настій з деяких рослин, який використовується в народній медицині переважно з лікувальною метою [228, III, с. 573]), готувала *чар-чаровину* (чарівний напій, страва, отрута [224, IV, с. 445]), вміла підкоряти собі волю чоловіків, *причаровувати* (заст. за марновірними уявленнями – чарами привертати когось до кого-небудь, викликати кохання до когось [228, VIII, с.94]): – *Ой ти, дівчино-чарівниченко! Причарувала моє серденько, Причарувала мою ти душу, Тепер до тебе ходити мушу* (75, с. 258); – *Ой умру, мати, умру через чар-чаровину, (...) через дочку вдовину* (75, с. 258).

Дівчина не зважає на звинувачення парубка: *Бодай ти так знав з сіней до хати. Як я знаю чим чарувати. Тодай ти так знав. Що за неділя, Як я знаю на чари зілля* (75, с. 240). Її *чари* (заст. за старовинними марновірними уявленнями — магичні засоби, за допомогою яких чаклуни, знахарі тощо ніби здатні вплинути на людину і природу (зілля і напій з нього, різні речі – жмутки, мішечки, пакетики і т. ін.) [228, XI, с. 268]) – це «біле личко», «чорні брови», а *принада* (те, що вабить; спокуса; привабливі риси зовнішності [228, VII, с. 686]) – «сама молода», наприклад: *В мене чароньки – чорні брівоньки, В мене принада – сама молода. Мої чароньки наготові – Біле личенько, чорнії брови* (75, с. 240).

Деякі дівчата просили допомоги у ворожок, циганок: – *А циганочка, да ворожечка, Ой уволи мою волю! Да причаруй ти да козаченька, Що гуляє зо мною* (34, с. 87-88). У пісенних текстах зафіксовано випадки, коли дівчата вбивали небажаних

залицяльників, використавши чари: *Наварила дівчинонька три вечероньки різно: А першому наварила варенички в маслі, А другому наварила шавлії та рути, А третьому наварила лихкої отрути* (34, с. 91).

Стереотип МАТИ – ЧАРІВНИЦЯ. Серед проаналізованих пісенних текстів виявлено пісні, в яких чарівницею названо *матір*, яка *чарує* гарного парубка, щоб донька вдало вийшла заміж: *Я його не чарувала, хіба моя мати – Брала пісок із-під ніжок його чарувати* (34, с. 86-87); *Не сіявши, не оравиши, не буде жито родити; Козака не чарувавши, не буде й ходити* (34, с. 86). Молода жінка боїться осуду серед громади, тому просить матір: *Ой не чаруй, моя мати, козака до мене, бо Будуть слава й поговори на тебе й на мене* (34, с. 87), де лексема *слава* (у 2-му знач. загальна думка про кого-, що-небудь; репутація [228, IX, с. 344]) у сполученні з лексемою *поговори* (від *поговір* – свідомо неправдива або викликана необізнаністю з фактами чуток, звістка про кого-, що-небудь; плітка; (...) пересуди [228, VI, с. 715]) для молоді незаміжньої жінки були негативною характеристикою і могла відштовхнути від неї потенційних женихів.

Стереотип ВДОВА – ЧАРІВНИЦЯ. Заміжні жінки боялися вдів, щоб вони не заподіяли лиха їхнім чоловікам: *Йде вдова селом, а хазяйки кругом На неї скося поглядають* (72, с. 271). Вони просять своїх чоловіків: *Не дивися єї в очі, Бо боюся я, що тая вдова Причарує тебе вночі* (72, с. 271). Матері не дозволяли синам одружуватися із вдовами, щоб ті не зчарували їхніх синів: *Зчарувала й мужа свого, Збавит тебе, молодого* (50, с. 119–120); *Зчарувала те й тамтого, Зчарує ті, молодого. Вдова буде їсти-пити, Йа ти будеш в землі гнити* (72, с. 281).

Тексти українських народних пісень містять чимало фрагментів з описами процесу чарування, яке можуть здійснювати і «звичайні» жінки за допомогою «*вінка із квіток*», «*терлич/тирлич-зілля*», «*корінь-розмаю*», «*біл-каменю*», «*води*»; «*піска з-під сліду*» тощо: *Нарву я квіток, сплету я вінок, Да й сплету я вінок на свого дружка. (...). Да щоб милий не скидав, щоб інших не кохав* (75, с. 242); *Ой нічого, козаченьку, Тобі не зробила, Брала пісок з-під чобіток Та в печі палила. (...) Руту рвала, к серцю клал. Бо вірно кохала* (75, с. 250); *В ручках ножик носила, Роман-зілля копала* (20, с. 88); *Ще й до гаю не дійшла, Вже й розмаю знайшла. Та принесла додому, Приставила до печі, Промовила три речі: Кипи, кипи, корінець, Поки прийде молодець! Щей корінець не*

вкипів, А молодець прилетів (81, с. 208); (...) – *Та копай*, дочко, зілля З-під білого каміння, *Да будемо варити, Да милого манити. Копала* зілля З-під білого каміння, *Полоскала* на річці, *Заправляла* в горілці, *Полоскала* на броду, *Заправляла* на меду, *Приставила* до печі, – *Став козак до речі. Став корінь закипати, Став козак промовляти. Іще корінь не вкипів, А вже вівчар прилетів* (91, с. 104).

Отже, для реалізації мікростереотипу стереотипу ЖІНКА-ЧАРІВНИЦЯ використовуються лексеми з коренем *чар-*: *чари, чароньки, чар-чаровина* (іменники); *чару/овати, причарувати* (дієслова); дієслова на позначення магічних дій під час процесу чарування: *копати, полоскати, варити, заправляти, закипати* (зілля, корінь).

Висновки до третього розділу

Для реконструкції НКС мовообразу жінки, які репрезентовані в українських народних піснях різних жанрів, виконано такі завдання.

1. Визначено наповнення категорії «*краса*» (гарна, приваблива зовнішність; уroda) та її розуміння українцями щодо характеристики красивої молоді жінки, виражених епітетами: *гарна, гарнесенька, краца; в/уродлива; хороша, хорошая; красна, красніша, прекрасна; ладан, ладнесенька; мила, милесенька, премила; гожа; брва; пишна; файна*. Найвищий вияв вроди молоді незаміжньої жінки в українських народних піснях передано за допомогою висловів, виражених порівняльними конструкціями «*мов намальована*», «*як писанка*», «*мов на папері / бумазі написана*».

2. Проаналізовано й описано мовний портрет «ідеальні молоді жінки»:

1) вік – дівчини, жінки, молодиці, невістки, вдови – епітети *молода, молодая, молоденька, молоденькая*; – баби, матері – епітети *стара, старенька*;

2) мовний портрет: іменники-соматизми – *обличчя, щоки, брови, очі, губи, вухо, шия, груди, коса, голова, рука, палець, ноги, стегно, тіло, стан, зріст*; визначено найчастотніші епітети (*червоний, чорний, білий, русий, жовтий, синій* (прикметники-колоративи); *довгий, товстий, кучерявий, пишний* (форма, густота)), порівняння (*як квітка, калина, рожса, ягода* (про обличчя); *пшениченька* (про волосся, косу); *береза, тополя, ялина* (про зріст, статуру); *зоря, сонце* (загальна характеристика зовнішності) та ін.).

3. Докладно описано основні елементи жіночого строю, прикраси та взуття, що дає змогу розкрити національно-культурний стереотип, який сформувався в уяві українців під впливом гендерних стереотипів, «*красива жінка – гарно одягнена*». У пісенних текстах зафіксовано назви одягу, виражені застарілими іменниками: *саят, кармазин, кармазина, блават, оксамит* (назви тканин); *свита, сукманонька, сафіян, кептар, козух* (верхній жіночий одяг); *панчішки, сукня, сукняночка, сукенки / суконки, сорочка / козулька, ковточки / кофточки, шнурівка, корсет, спідниця, літник* (основний жіночий одяг); *вінок, стрічка, стьожка, бинда, кісник* (головні убори дівчини); *хустка / фустка, хусточка, платочок, чіпчик, чепець, чепчик, завій, завоєць, тканка, кибалка, кибалочка, камка, каптур, рубок, намітка, серпанок* (головні убори заміжньої жінки); *чоботи, чобітки, черевички, бутки; сапожки, скореньки; ходачки* (взуття); *намисто, коралі / корали, згарда* (прикраси).

Аналізуючи опис жіночого одягу різних вікових груп, варто зазначити, що одяг молодих незаміжніх жінок яскравий, багато оздоблений, що символізує розквіт життєвої сили, готовність та бажання до шлюбу, використовуються епітети, виражені прикметниками: *багатий, бідний, перешитий, мудрий, червоний, дорогий, шовковий, шерстяний, золотий, срібний, семипільний, узький* та ін.

Опис одягу заміжньої жінки реалізував стереотип «*одяг – ознака сімейного достатку*». Серед проаналізованих пісенних текстів деталей одягу старших жінок не зафіксовано.

4. У пісенних текстах виявлено, що національно-культурний стереотип ХОРОША ЖІНКА – ПОГАНА ЖІНКА складається з мікростереотипів: ХОРОША ДОЧКА (молода незаміжня жінка, яка допомагає батькам, слухається їх, готується до заміжжя і самостійного ведення домашнього господарства); ЧЕСНА ДІВЧИНА (українці прискіпливо ставилися до вибору шлюбної пари, вважалося, що наречена, яка втратила «вінок» до одруження, накличе на сім'ю чоловіка негаразди; наречена, яка «доносила вінка», у весільних піснях добрая дитина, славна, хорошая, чесная, а нечесну молоду порівнюють із совою, дірватою бочкою); ГАРНА ДРУЖИНА (заміжня жінка повинна була стати для свого чоловіка порадицею, вірною дружиною, доброю господинею в господі; у пісенних текстах зафіксовано стереотип «*за хорошим мужем і жінка молодіє*»;

ледачі жінки ставали предметом висміювання у жартівливих піснях); РІДНА / НЕРІДНА МАТИ (в уявленні українців мати – найкращий друг для дитини, найдорожча людина, її любов безмежна, навіть, коли вона лає, б'є, то приголубить, її гнів – роса, яка на сонці швидко висихає; МАЧУХА в народній уяві ніколи не зможе відчувати любов до чужих дітей); ЖІНКА-ЧАРІВНИЦЯ (українці здавна вважали, що красиві жінки вміють чарувати чужих чоловіків; особливо вони побоювалися вдів, які «вже струїли свого першого чоловіка»).

Отже, у пісенних текстах за допомогою мовних одиниць зафіксовано основні національно-культурні стереотипи ЖІНКИ, які є зазвичай позитивними, частково негативними; колективними; зафіксованими на всій території України.

ВИСНОВКИ

Теоретико-методологічні засади дослідження ґрунтуються на визначенні стереотипу як міжгалузевого терміну, який використовується в соціології, психології, мовознавстві. У дисертації розглянуто зміст поняття «стереотип» у дослідженнях сучасних науковців (Є. Бартмінський, В. Жайворонок, І. Іванова, О. Кісь, Т. Космеда, О. Селіванова, Т. Сукаленко та ін.), представників різних наукових напрямів, які виокремлюють ті характеристики та властивості стереотипу, що відображають його роль з позиції аспекту певного дослідження. Саме мова відіграє важливу роль у оформленні та фіксації стереотипів; складові компоненти стереотипів (змістові та образні) відзначаються традиційністю, неподільним відтворенням у мовному потоці, відносною змінюваністю при формуванні, наявністю емоційно-оцінної маркованості та модальності. В етнолінгвістиці це поняття застосовується до певних етнічних, соціальних чи професійних груп людей. На основі наявних дефініцій було визначено поняття стереотипу: це концентроване знання, схематизована інформація, усталена в структурах колективної свідомості, яка сформувалася внаслідок спільної діяльності представників певного етносу, спільноти, групи; зафіксована в мові й культурі певної нації. Завдяки науковим дослідженням мовної фіксації стереотипів вдалося поглибити уявлення про засоби етнічної та культурної ідентифікації народу, його історію, стосунки з представниками інших етносів.

Проблема типологізації національно-культурних стереотипів полягає у виокремленні великої кількості різновидів стереотипів з огляду на найрізноманітніші критерії їх класифікації: за суб'єктом стереотипізації (колективні, індивідуальні); за типом соціальної групи (етнічні, релігійні, національні); за протиставленням «свій – чужий» (авгостереотипи, гетеростереотипи); за змістом афективного компонента (позитивні, негативні; стверджувальні, заперечні) тощо. Розмаїття опрацьованих класифікацій засвідчує, що стереотип є багатофункціональним явищем. Кількість критеріїв типологізації та виокремлення на їх підставі видів стереотипів досить велике. Вони відображають різницю в поглядах на методикку аналізу феномену стереотипу: кожен виділений тип задає окремий напрям роботи над стереотипами під час дослідження.

Національно-культурні стереотипи жінки в традиційній культурі українців сформувалися під впливом: давньої етнічної культурної традиції (етнокультурні стереотипи), синтезу язичницьких та християнських вірувань (релігійні стереотипи), етикетних норм поведінки, громадської думки та життєво-звичаєвого права (гендерні й інші соціальні стереотипи). У пісенних текстах стереотипні уявлення про зовнішність жінки різних вікових категорій репрезентовані неоднаково. Найчастотнішим та докладним є опис дівочої краси, оскільки дівчина повинна була привернути увагу молодих чоловіків, щоб вийти заміж. Тягар буденності, важка фізична праця та постійні клопоти змінювали зовнішність заміжніх жінок, тому в піснях підкреслено лише окремі портретні риси. Опис зовнішності старших жінок серед проаналізованих пісенних текстів не був зафіксований.

На основі опрацьованих пісенних матеріалів та напрацювань українських дослідників вивчено і описано структуру національно-культурного стереотипу жінки в українській мові. Національно-культурний стереотип жінки складається з таких різновидів: майбутня жінка – *дівчина: дівчина-дочка, дівчина-господиня, дівчина-наречена* (позитивні мікростереотипи), *дівчина-чарівниця, нечесна дівчина* (негативні мікростереотипи); заміжня жінка – *жінка-дружина, жінка-господиня, жінка-мати* (рідна мати, теща) (позитивні мікростереотипи), *жінка-мачуха, жінка-свекруха* (негативні мікростереотипи); *жінка-покритка* (негативний мікростереотип), *жінка-вдова* (негативний мікростереотип).

Національно-культурний стереотип «*номінація жінки – її позитивна / негативна оцінка*» реалізується в пісенних текстах за допомогою лексико-семантичних, фразеологічних та стилістичних засобів. Номінації жінки, які вживаються в народнопісенних текстах різних тематико-жанрових груп, свідчать, що українці здебільшого ставились до жінки з повагою, ніжністю.

У народних піснях для характеристики різних етапів життя жінки використовується трикомпонентне протиставлення: безтурботне життя молодій незаміжньої жінки – обтяжене клопотами життя заміжньої жінки – переповнене труднощами життя жінки, яка втратила чоловіка, – антонімічні пари *дівчина – жінка, дівчина – вдова, жінка – вдова*, в межах одного тексту часто використовується

трикомпонентна антонімія *дівчина – жінка – вдова*, яка розкриває загальну поняттєву модель «*незаміжня – заміжня*», що реалізує національно-культурний стереотип «*краще дівування, ніж заміжжся / вдівство*».

Аналіз народнопісенних текстів різних жанрово-тематичних груп дав змогу встановити, що найпоширенішими національно-культурними стереотипами мовообразу жінки, які знайшли свою репрезентацію в українських народних піснях, є *жінка-красуня* (зовнішність), гендерний стереотип «*красива жінка – гарно одягнена*»; «*одяг – ознака сімейного достатку*»; «*хороша жінка – погана жінка*». НКС ХОРОША ЖІНКА є комплексною категорією, складається з таких складників: ХОРОША ДОЧКА (дочка – помічниця, слухняна дочка), ЧЕСНА ДІВЧИНА, ГАРНА ДРУЖИНА, РІДНА МАТИ. НКС ПОГАНА ЖІНКА – також комплексна категорія, яка складається з негативних рис (мікростереотипів), що розглядаються як недоліки, негативні риси жінки, які відрізняють її від «звичайних» жінок, які дотримувалися норм поведінки: НЕЧЕСНА ДІВЧИНА, НЕРІДНА МАТИ (МАЧУХА), ЖІНКА-ЧАРІВНИЦЯ (ДІВЧИНА-ЧАРІВНИЦЯ, МАТИ-ЧАРІВНИЦЯ, ВДОВА-ЧАРІВНИЦЯ).

У дисертації проаналізовано мовні засоби вираження конкретних стереотипів жінки і опис їх функцій, за допомогою яких реалізуються і фіксуються складники національно-культурних стереотипів мовного образу жінки в народних піснях: іменники-соматизми (*лице, щоки, брови, очі, губи, вухо, шия, груди, коса, голова, рука, палець, ноги, стегно, тіло, стан, зріст* та ін.); прикметники-колоративи (*рум'яний, красний, чорний, карий, голубий, сивий, синій, білий, русий, жовтий, золотий* та ін.); дієслова (наприклад, для реалізації стереотипу жінка-чарівниця: *чару/овата, причарувати; копати, полоскати, варити, заправляти, закіпати* (зілля, корінь) та ін.); фразеологізми (*чужа чужина* (свекруха), *не пристане до серденька* (про мачуху, яка не зможе щиро полюбити чужих дітей) та ін.); синоніми (наприклад, молода незаміжня жінка – *дівчина, діва, дівиця, красовиця, молодичина, челядь, челядина, панна, панянка, царівна, королівна, любов, люба, любка, любчин, коханки, кохання, закохання, коханка, мила, подруга, подружина, товаришка, посестра, дружка* та ін.); антоніми (*дівчина – молодиця, молодиця – баба, дівчина – вдова, заміжня жінка – вдова* та ін.); епітети (наприклад, про одяг жінки – *багатий, бідний, перешитий, мудрий, червоний, дорогий, золотий, срібний, семипільний,*

узкий та ін.); порівняльні звороти (*як рожса, як калина з молоком, як малина, як ягода, як яблучко* (обличчя); *пшениченька, льон* (коса, волосся); *береза, тополі* (зріст); *зоря, сонце* (загальна характеристика зовнішності), *як шнурочки* (брови), *чорні, як терночок, ясні, як день* (очі) та ін.); метафоричні конструкції (*малювали чорні брови, брови полиняють* та ін.).

Отже, у пісенних текстах за допомогою лексико-семантичних, фразеологічних та стилістичних одиниць зафіксовано основні національно-культурні стереотипи жінки, з-поміж яких виокремлено: колективні (за суб'єктами стерео типізації: народні пісні – колективне творіння, тому і стереотипи, виокремлені в них, будуть колективними, а не індивідуальними); позитивні, частково негативні (за змістом афективного компонента); зафіксовані на всій території України.

Перспективою наукового дослідження може бути укладання словника національно-культурних стереотипів українського народу, зафіксованих не лише в текстах українських народних пісень, а в усій словесній творчості українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, 2010. – 282 с.
2. Алефиренко Н. Ф. Стереотипы семантического пространства лингвокультуры / Н. Ф. Алефиренко // Язык и культура: материалы Междунар. науч. конф., Белгород, 25-26 марта 2010 г. / Отв. ред. Н. Ф. Алефиренко. – Белгород, 2010. – С. 6–12.
3. Антонович В. Б. Три національні типи народні // Моя сповідь: вибр. історичні та публіцистичні твори / В. Б. Антонович. – К. : Либідь, 1995. – С. 90–101.
4. Аркушин Г. Л. Народна лексика Західного Полісся: монографія / Григорій Аркушин. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – 236 с.
5. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М.: Языки рус. культуры, 1999. – 895 с.
6. Архангельська А. Слово в культурі та культура в слові: національний і універсальний вимір / А. Архангельська // Слово в культурі та культура в слові / Відп. ред. А. Архангельська. – Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. – С. 5–12.
7. Бабич Н. Д. Народна мораль засобами діалектної фразеології / Н. Д. Бабич // Проблеми української діалектології на сучасному етапі. Тези доповідей і повідомлень. – Житомир: Б.в., 1990. – С. 59–60.
8. Бабій Ф. Й. Деякі назви одягу в говірках Горинського Полісся / Ф. Й. Бабій // Студії з мовознавства. – К.: Вища шк., 1975. – С. 56–60.
9. Барабаш-Ревак О. В. Мовний образ парубка в українських фольклорних і етнографічних текстах / О. Барабаш-Ревак. – Львів: Піраміда, 2013. – 362 с.
10. Баронин А. С. Этнопсихология / А. С. Баронин. – К.: МАУП, 2000. – 116 с.
11. Бартминский Е. Этноцентризм стереотипа: результаты исследования немецких(Бохум) и польских (Люблин) студентов в 1993–1994 гг. / Е. Бартминский // Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии: Тези конф. – М., 1995. – С. 7–9.
12. Бартминский Е. Этноцентризм стереотипа. Польские и немецкие студенты о своих соседях / Е. Бартминский // Славяноведение. – 1997. – № 1. – С. 12-24.

13. Бартминский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике / Е. Бартминский. – М.: Индрик, 2005. – 527 с.
14. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К.: ВЦ Академія, 2004. – 342 с.
15. Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., стер. – К.: Альма-матер, 2011. – 240 с.
16. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист; под ред., с вст. ст. и коммент. Ю. С. Степанова. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
17. Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках / Березовська Г. Г. – Умань: Уман. комунал. видав.-полігрф. підпр-ство, 2010. – 348 с.
18. Беценко Т. П. Текстово-образні універсалії думового епосу: структура, семантика, функції / Т. П. Беценко. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – 400 с.
19. Белова А. Д. Лексична семантика і міжкультурні стереотипи / А. Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка. – 2002. – № 7. – С. 43–48.
20. Библик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення / С. П. Библик. – Ніжин: Аспект–Поліграф, 2013. – 589 с.
21. Бігусяк М. В. Із спостережень над весільною лексикою гуцульського говору / М. В. Бігусяк // Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів, 2000. – С. 125–148.
22. Бігусяк М. В. Лексика традиційних сімейних обрядів у гуцульському говорі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / М. В. Бігусяк. – Івано-Франківськ, 1997. – 17 с.
23. Близнюк О. О. Концепти життя і смерть: лінгвокультурологічний аспект: (на матеріалі паремійного фонду укр. та італ. мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Олена Олександрівна Близнюк. – К., 2008. – 20 с.
24. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / Богдан С. К. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
25. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти / Н. І. Бойко. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2005. – 552 с.

26. Бондаренко О. С. Концепти “чоловік” і “жінка” в українській та англійській мовних картинах світу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Олександр Сергійович Бондаренко. – Донецьк, 2005. – 19 с.
27. Боровиковский А. Женская доля по малороссийским песням. Очерк из малороссийской поэзии. – СПб.: Тип. А. С. Суворина, 1879. – 64 с.
28. Бурячок А. А. Из спостережень над лексикою української мови (Назви спорідненості і свояцтва) / А. А. Бурячок // Укр. мова в шк. – 1956. – № 6. – С. 65–69.
29. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові / А. А. Бурячок. – К.: АН УРСР, 1961. – 150 с.
30. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. Поняття “рідна мати” / А. А. Бурячок // Лексикографічний бюлетень. – К., 1955. – Вип. 5. – С. 47–52.
31. Вакалюк Я. Ю. Весільна лексика в українських говорах Прикарпаття / Я. Ю. Вакалюк // Структура українських говорів / Ред. І. Г. Матвіяс. – К.: Наук. думка, 1982. – С. 126–128.
32. Василько З. С. Символіка фольклорного образу / З. С. Василько. – Львів: Друк, 2004. – 391 с.
33. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М.: Языки славян. культуры, 2001. – 288 с.
34. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – М.: Языки рус. культуры, 1999. – 780 с.
35. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / А. Вежбицкая. – М.: Языки славян. культуры, 2001 – 272 с.
36. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел (уклад та голов. ред.). – К.: Перун, 2005. – 1728 с.
37. Веселовский А. Н. Психологический параллелизм и его формы в отражениях поэтического стиля // Веселовский А. Н. Историческая поэтика / ред., вступ. ст. и примеч. В. М. Жирмунского. – [изд. 2-е, испр.]. – М.: УРСС, 2004. – С. 125–199.
38. Ветрова Е. С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників ХІХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ельвіра Сабірівна Ветрова. – Донецьк, 2004. – 20 с.

39. Висоцький А. В. Склад та структура лексико-семантичних груп якісних прикметників в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Анатолій Васильович Висоцький. – К., 1998. – 18 с.
40. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською: мовознавчі етюди / І. Р. Вихованець. – К.: Пульсари, 2012. – 160 с.
41. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII-XVIII століття / Т. П. Вільчинська. – Тернопіль: Джура, 2008. – 424 с.
42. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
43. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
44. Воропай О. Звичаї нашого народу: етногр. нарис / Олекса Воропай. – Х.: Фоліо, 2013. – 507 с.
45. Герд А. С. Введение в этнолингвистику: Курс лекцій и хрестоматия / А. С. Гердт. – 2-е изд., исправл. – СПб: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. – 457 с.
46. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура / В. А. Глущенко // Мовознавство. – 2010. – № 6. – С. 32–44.
47. Гнатюк В. Пісня про покритку, що втопила дитину / В. Гнатюк // Матеріали до української етнології. – Львів, 1919. – Т. 19-20. – С. 249–389.
48. Годзь Н. Б. Культурні стереотипи в українській народній казці: автореф. дис. ... канд. філос. наук.: 09.00.04 / Наталя Борисівна Годзь. – Х., 2004. – 19 с.
49. Гойсак В. Мовна картина світу, відображена в народних колядках з Лемківщини / Вікторія Гойсак. – Горлиці: Об'єднання лемків, 2010. – 286 с.
50. Голубовська І. О. ДУША і СЕРЦЕ в національно-мовних картинах світу (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов) / І. О. Голубовська // Мовознавство. – 2002. – № 4–5. – С. 40–47.
51. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
52. Григораш С. М. Лексика інтимної сфери життя людини (номінації осіб): структурно-семантичні особливості / Григораш С. М. // 2013. – С. 261–265

53. Григораш С. М. Лексика і фраземіка інтимної лірики: (на матеріалі укр. фольклору): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Світлана Михайлівна Григораш. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
54. Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських та суміжних з ними говірок / Г. І. Гримашевич; Північноукр. діалектолог. центр Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. – Житомир, 2002. – 184 с.
55. Гримашевич Г. І. Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Галина Іванівна Гримашевич. – К., 2003. – 23 с.
56. Гримич М. В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців: (когнітив. антропологія) / М. В. Гримич. – К.: [б. в.], 2002. – 380 с.
57. Гримич М. В. Інститут власності у звичаєво-правовій культурі українців ХІХ – початку ХХ ст. / М. В. Гримич. – К.: КНУ, 2004. – 588 с.
58. Грищай М. С. Українська народно-поетична творчість: [підруч. для студ. філол. ф-тів ун-тів] / М. С. Грищай, В. Г. Бойко, Л. Ф. Дунаєвська. – К.: Вища шк., 1983. – 358 с.
59. Грищенко П. Ю. Мова як акумулятор культури і одна з форм її вираження / П. Ю. Грищенко // Мова і культура / Відп. ред. В. М. Русанівський – К.: Наук. думка, 1986. – С. 66–90.
60. Грищенко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Грищенко. – К.: Наук. думка, 1984. – 227 с.
61. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт [пер. с нем.]. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
62. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт [пер. с нем.]. – М.: Прогресс, 1985. – 451 с.
63. Гоца Е. Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах / Е. Д. Гоца; Відп. ред. І. В. Сабадош. – Ужгород : Гражда, 2010. – 360 с.
64. Давидюк В. Ф. Вибрані лекції з українського фольклору / В. Ф. Давидюк. – Вид. 2-ге, виправл. й переробл. – Луцьк: Твердиня, 2010. – 448 с.
65. Данилюк І. Етнічний стереотип / Іван Данилюк // Етносоціологія: терміни та поняття: Навчальний посібник / [Євтух В. Б., Трощинський В. П., Галушко К. Ю. та ін.]. – К.: Фенікс, 2003. – С. 121–123.

66. Данилюк Н. О. Вивчення мови українського фольклору в стилістичному та етнолінгвістичному аспектах / Н. О. Данилюк // Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна». – 2004. – Вип. 34, ч. 2. – С. 410–413.
67. Данилюк Н. О. Дослідження усної словесності в історії української літературної мови / Н. О. Данилюк // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: зб. наук. праць присвяч. 70-річчю від дня народж. професора С. Я. Єрмоленко / відп. ред. В. Г. Склярєнко. – К., 2007. – С. 44–51.
68. Данилюк Н. О. Знакова природа народно-пісенного слова / Н. О. Данилюк // Мовознавство. – 2011. – № 6. – С. 55–63.
69. Данилюк Н. О. Лексико-семантичне поле “Дівчина” в українській народній пісні та сучасній поезії / Н. О. Данилюк // Українське мовознавство. – 1984. – Вип. 12. – С. 111–117.
70. Данилюк Н. О. Мова української народної пісні: (лексико-семант. і функціон. аспекти): автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Ніна Олексіївна Данилюк. – К., 2010. – 36 с.
71. Данилюк Н. Мовностилістичні засоби зображення дівчини в українських та англійських народних піснях / Ніна Данилюк // Актуальні питання іноземної філології : наук. журнал / [редкол.: Біскуб І. П. (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. – № 3. – С. 48–55.
72. Данилюк Н. О. Особливості порівнянь у мові української народної пісні / Ніна Данилюк // Волинь філологічна : текст і контекст : зб. наук. праць. – Вип. 14 / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т філол. та журн. – Луцьк, 2012. – С. 38–48.
73. Данилюк Н. О. Поетичне слово в українській народній пісні / Н. О. Данилюк. – Луцьк: РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – 511 с.
74. Данилюк Н. О. Постійні епітети в мові української народної пісні / Н. О. Данилюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – № 1. – С. 39–46.
75. Данилюк Н. О. Семантико-стилістичні особливості народнопісенних звертань / Н. О. Данилюк // Українська мова. – 2011. – № 4. – С. 32–39.

76. Дей О. І. Поетика української народної пісні / О. І. Дей. – К.: Наук. думка, 1978. – 250 с.
77. Демьянков В. З. Стереотип // Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Изд-во Москов. гос. ун-та им. М. В. Ломоносова, 1996. – С. 177–179.
78. Дмитренко М. Символи українського фольклору: / М. А. Дмитренко. – К.: УЦКД, 2011. – 400 с.
79. Добролюба Г. М. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Поляся та суміжних територій: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Г. М. Добролюба. – Житомир: Волинь, 2003. – 160 с.
80. Добрусинець Д. І. Етнолінгвістичний аспект назв спорідненості / Д. І. Добрусинець // Теорія і практика викладання української мови як іноземної: Зб. наук. праць. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Вип. 3. – С. 120–130.
81. Добрусинець Д. Назви спорідненості: етнолінгвістичні студії / Добрусинець Д. // Теорія і практика викладання української мови як іноземної: Зб. наук. праць. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – Вип. 2. – С. 81–91.
82. Драгоманов М. П. Другий лист до редакції “Друга”. Українщина или рутенщина? / М. П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1970. – С. 402–411.
83. Драгоманов М. П. О состоянии женщины в первый век Римской империи. (Пробная лекция, читанная в Университете Св. Владимира для получения звания приват-доцента М. Драгомановым). – К.: Университетская типография, 1864. – 33 с.
84. Драгоманов М. П. Третій лист українця до редакції “Друга” / М. П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. – Т. 1. – Київ: Наук. думка, 1970. – С. 411–427.
85. Драгоманов М. П. Фатальна вдова (Карно-психологічна тема в українській народній пісні) / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство. – Львів: Накладом Наук. т-ва ім. Шевченка, 1900. – Т. II. – С. 182–196.

86. Дроботенко В. Ю. Ареальне варіювання лексики родильного обряду на Донеччині / В. Ю. Дроботенко // Лінгвістичні студії. Збірник наукових праць. – Вип. 6. – Донецьк, 2000. – С. 255–265.
87. Дроботенко В. Ю. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Валентина Юрїївна Дроботенко. – Донецьк, 2001. – 23 с.
88. Єрмоленко С. Я. Культура мови і сучасний лінгвокультурологічний дискурс / С. Я. Єрмоленко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – 2004. – Вип. 1. – С. 3–8.
89. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд / С. Я. Єрмоленко. – К.: НДПУ, 2007. – 444 с.
90. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К.: Ін-т укр. мови НАН України, 2009. – 352 с.
91. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
92. Єрмоленко С. Я. Народнописенний паралелізм і слова-символи / С. Я. Єрмоленко // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 11. – С. 41–48.
93. Єрмоленко С. Я. Національна свідомість і виховання української мовної особистості / С. Я. Єрмоленко // Урок української. – 2001. – № 11/12. – С. 9–10.
94. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибики, О. Г. Тодор. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
95. Єрмоленко С. Я. Українська мова у просторі національної культури / С. Я. Єрмоленко // Літературна мова у просторі національної культури / відп. ред. Л. І. Шевченко. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2004. – С. 6–34.
96. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К.: Наук. думка, 1987. – 244 с.
97. Жаботинська С. А. Лексичні поля й нелінійна динаміка когнітивних структур / С. Жаботинська // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2011. – Вип. 52. – С. 3–11.

98. Жаботинская С. А. Лингвокогнитивный подход к анализу номинативных процессов / С. Жаботинская // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2010. – № 982. – С. 6–20.
99. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – № 5/6. – С. 23–35.
100. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
101. Жайворонок В. В. Мовні знаки української етнокультури в антропоцентричному висвітленні / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2012. – № 2. – С. 58–64.
102. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 51–53.
103. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
104. Жарікова Ю. В. Вербалізація концепту ЖІНКА у новогрецькій та українських мовах [Електронний ресурс] / Ю. Жарікова // *Studia linguistica*. – 2014. – Вип. 8. – С. 417–422. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stling_2014_8_68
105. Житецкий П. Мысли о народных малорусских думках / П. Житецкий. – К. : Изд. Ред. журн. “Киевская старина”, 1893. – 250 с.
106. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: Монографія / М. В. Жуйкова. – Луцьк: РВВ “Вежа”, 2007. – 416 с.
107. Жуйкова М. Номінації смерті та архаїчне мислення / М. Жуйкова // *Thanatos*. Студії з інтегральної культурології. – 1996. – Вип. 1. – С. 28–62.
108. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій / О. Забужко. – Вид. 2-ге, перероб. й доп. – К.: КОМОРА, 2014. – 646 с.
109. Іванова І. Б. Лінгвокультурологічні аспекти дослідження стереотипів / І. Б. Іванова // *Культура України*. – 2014. – Вип. 47. – С. 130–138. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ku_2014_47_18

110. Іванова І. Б. Фразеосемантичне поле “життя / смерть”: національні стереотипи та їх кореляція : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ірина Борисівна Іванова. – К., 2008. – 19 с.
111. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецької термінології) / В. Л. Іващенко. – К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
112. Івченко А. Етнічні стереотипи в українській фразеології / А. Івченко // Третій Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство. – Харків, 1996. – С. 204–207.
113. Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь / А. О. Івченко, О. С. Юрченко. – Харків: Основа, 1993. – 175 с.
114. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців / І. Ігнатенко. – 2-е вид. – К.: Дуліби, 2013. – 224 с.
115. Кабиш М. Ю. Звукопис в українській поезії першої половини ХХ століття: семантика, функції: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Марина Юрївна Кабиш. – К., 2015. – 20 с.
116. Калита О. М. Мовно-етнічні стереотипи українців періоду незалежності (на матеріалі роману Світлани Пиркало “Не думай про червоне”) / О. М. Калита // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). – Випуск 3. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – С. 35–40. – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/2284>
117. Калько В. В. Вербальна репрезентація концепту мати в українських пареміях / В. В. Калько // Мовознавчий вісник. – 2013. – Вип. 16–17. – С. 221–229. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mv_2013_16-17_28
118. Караулов Ю. Н., Чулкина Н. Л. Русская языковая личность: интегративный аспект в условиях межкультурных коммуникаций / Караулов Ю. Н., Чулкина Н. Л. – М.: РУДН, 2008. – 139 с.
119. Карпенко Н. А. Вербалізація концепту жінка в дискурсі П. Загребельного: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Наталія Анатоліївна Карпенко. – Х., 2012. – 22 с.

120. Квастхофф У. Социальный предрассудок и коммуникация — лингвистический анализ стереотипа / У. Квастхофф // От лингвистики к мифу: Лингвистическая культурология в поисках “этнической ментальности”: Сб. ст. / сост.: А. В. Павлова. — СПб.: Антология, 2013. — С. 113-137.
121. Кириллина А. В. Гендер: лингвистические аспекты / А. В. Кириллина — М.: Ин-т социологии РАН, 1999. — 189 с.
122. Кісь О. Р. Етнічні гендерні стереотипи та джерела їх конструювання / О. Р. Кісь // Український жіночий рух: здобутки і проблеми: Зб. наук. пр. — Дрогобич, 2002. — Вип. 1. — С. 26–43.
123. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ — початок ХХ ст.) / О. Кісь; НАН України, Ін-т українознавства. — 2-ге вид. — Львів, 2012. — 287 с.
124. Кісь О. Р. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні / О. Р. Кісь // Журнал “Ї”. — №27. — 2003. — С. 37–58.
125. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Р. Кісь. — Львів: Літопис, 2002. — 304 с.
126. Клімук І. Українські релігійні стереотипи в контексті формування сучасної релігійної ідентичності / І. Клімук. — Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/6387/1/36.pdf.pdf>
127. Коваль В. И. Язык и текст в аспекте гендерной лингвистики: монография / В. И. Коваль. — Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2007. — 217 с.
128. Ковальчук Л. П. Лингвокультурные особенности концепта «Женщина» — «Frau» в русских и немецких фразеологизмах / Л. П. Ковальчук // Вестник Челябинского национального университета. — 2009. — Вып. 38. — С. 93–96.
129. Комар О. С. Етнокультурна парадигматика національно-маркованих мовних одиниць: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02. / Олег Станіславович Комар. — К., 2009. — 20 с.
130. Конобродська В. Етнолінгвістичний і лінгвістичний аспекти дослідження діалектної лексики / В. Л. Конобродська // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Мовознавство: Збірник наукових статей. — Чернівці, 2003. — С. 406–410.

131. Конобродська В. Курсова і дипломна роботи з етнолінгвістики: навчальний посібник / В. Л. Конобродська. – Житомир: Полісся, 2003. – 236 с.
132. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальні обряди / В. Л. Конобродська. – Житомир: Полісся, 2007. – 356 с.
133. Конобродська В. Українська етнолінгвістика на шляху пошуку (Замість передмови) / Конобродська В. // Етнолінгвістичні студії 1: зб. наук. пр. / [відп. ред. П. Грищенко, В. Конобродська]. – Житомир: Полісся, 2007. – С. 7–20.
134. Конобродская В. Л. Украинская этнолингвистика: направления развития, проблемы и задачи / В. Л. Конобродская // Славяноведение. – 2008. – № 4. – С. 104–114.
135. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу / В. І. Кононенко. – К.; Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 248 с.
136. Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль. Збірник статей / В. І. Кононенко. – Київ–Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 460 с.
137. Кононенко В. І. Мова у контексті культури / В. І. Кононенко. – К.; Івано-Франківськ: Плай, 2008. – 389 с.
138. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К.; Івано-Франківськ; Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту, 2013. – 440 с.
139. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія: Навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К.: Вища шк., 2008. – 327 с.
140. Космеда Т. А. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика: [колект. моногр.] / Т. А. Космеда, Н. А. Карпенко, Т. Ф. Осіпова, Л. М. Саліонович, О. В. Халіман; за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. – Х.: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, Дрогобич: Коло, 2014. – 472 с.
141. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в його поетичному мовленні / Т. А. Космеда // Лінгвістичні дослідження. – 2012. – Вип. 34. – С. 91–96.
142. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри: [моногр.] / Т. А. Космеда. – Львів: ПАІС, 2006. – 328 с.

143. Космеда Т. А. Лінгвокультурологія: мікроконцептосфера Святки в українському мовному просторі: монографія / Т. А. Космеда, Н. В. Плотнікова. – Львів: ПАІС, 2010. – 408 с.
144. Костомаров Н. Две русские народности / Н. Костомаров // Основа. – СПб., 1861. – С. 33-80.
145. Костомаров Н. И. О цикле весен них песен в народной южнорусской поэзии / Н. И. Костомаров // Грушевський М. Етнографічні писання Костомарова. – К.: Держвидав України, 1930. – 352 с.
146. Костомаров Н. И. Об историческом значении русской народной поэзии / Н. И. Костомаров // Костомаров Н. И. Собрание сочинений. Исторические монографии исследования. – СПб. [б.и.], 1905. – Кн. VII. – Т. 21. – 736 с.
147. Костомаров Н. И. Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке / Н. И. Костомаров // Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства / Упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай; вступна ст. М. Т. Яценка. – К.: Либідь, 1994. – С. 280–296.
148. Коцюба З. Г. Паремійна об'єктивація статусних ролей батьків і дітей у слов'янських, германських і романських мовах / З. Г. Коцюба // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Сер. Мовознавство. – 2009. – № 15. – С. 134 – 139.
149. Коцюба З. Г. Рефлексія побутової свідомості в різномовному проverbsькому просторі (від універсального до національного): Монографія / З. Г. Коцюба. – Львів: Видав. дім ДП “Укрпол”, 2010. – 472 с.
150. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підруч. / М. П. Кочерган. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – К.: Академія, 2006. – 453 с.
151. Кочерган М. П. Слово і контекст : (лексична сполучуваність і значення слова) / М. П. Кочерган. – Львів : Вища шк., Вид-во при Львів. ун-ті, 1980. – 184 с.
152. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация) / В. В. Красных. – М.: Диалог-МГУ, 1998. – 352 с.
153. Красных В. В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? / В. В. Красных. – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.

154. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурологія: курс лекцій / В. В. Красных. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.
155. Культура української мови: Довідник / За ред. В. М. Русанівського. – К.: Либідь, 1990. – 304 с.
156. Лавриненко С. Т. Мовні знаки концептуалізації правової культури у фольклорному тексті (лінгвокультурологічний аналіз різних жанрів українського фольклору): монографія / С. Т. Лавриненко; за ред. А. К. Мойсієнка. – К.: Видав. дім Д. Бураго, 2014. – 468 с.
157. Лазарович О. М. Мовні стереотипи і мовна картина світу [Електронний ресурс] / О. М. Лазарович. – Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua>. – Назва з екрана.
158. Левченко О. П. Етнічні стереотипи у публіцистичному тексті / О. Левченко // Słowo. Tekst. Czas.: Materiały Konferencji Naukowej. – Szczecin, 2001. – С. 41–43. – Режим доступу: <http://levchenko.eu/index.php/uk/>
159. Левченко О. П. Стереотип чоловіка в жіночих прецедентних текстах та фразеології / О. Левченко // Słowo. Tekst. Czas IX. Materiały Konferencji Naukowej. – Szczecin, 2008. – С. 61–68 – Режим доступу: <http://levchenko.eu/index.php/uk/>
160. Лесюк М. П. Еротизм в українському пісенному фольклорі / М. П. Лесюк. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 244 с.
161. Леута О. І. Сполучуваність лексичних одиниць у світлі сучасних лінгвістичних теорій / О. І. Леута // Науковий вісник Київського гуманітарного інституту. Сер.: Філологічні науки. – 2001. – № 1. – С. 6–11.
162. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу / Л. А. Лисиченко. – Х.: Основа, 2009. – 191 с.
163. Липпманн У. Общественное мнение / Пер. с англ. Т. В. Барчуновой. – М.: Ин-т фонда “Общественное мнение”, 2004. – 384 с.
164. Ліщук Т. Д. Концепт “людина” у працях вітчизняних лінгвістів / Т. Д. Ліщук // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. пр. / гол. ред. М. Є. Скиба; відп. за вип. М. М. Торчинський. – Хмельницький: ХмЦНП, 2014. – Вип. 7. – С. 97–103.

165. Лотман Ю. М. Статті по семиотике культури и искусства / Сост. Р. Г. Григорьева, пред. С. М. Даниэля. – СПб.: Академ. проект, 2002. – 544 с.
166. Магрицька І. В. Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська область) / І. В. Магрицька; Луганський держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ: Знання, 2003. – 171 с.
167. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К.: Академія, 2012. – 288 с.
168. Мартинюк А. П. Гендерні стереотипи та їх відображення у мові та мовленні (на матеріалі англійської мови) / А. П. Мартинюк // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія “Філологія”. – 2003. – Т. 6. – № 1. – С. 103–109.
169. Мартинюк А. П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англійського публіцистичного дискурсу): дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04 / Алла Петрівна Мартинюк. – Х., 2005. – 604 с.
170. Мартинюк А. П. Методологические основы сопоставительного анализа этнокультурных концептов “фемининность” и “маскулинность” / А. П. Мартинюк // Вісник Сумського державного університету. Серія “Філологічні науки”. – 2003. – № 4(50). – С.139–144.
171. Мартинюк А. П. Языковая репрезентация гендера: Функциональный подход / А. П. Мартинюк // Функционирование русского и украинского языков в эпоху глобализации: Труды X Международной конференции. – Ялта: Доля, 2003. – С. 221–223.
172. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие / В. А. Маслова. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
173. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студентов вузов / В. А. Маслова. – М.: Academia, 2001. – 202 с.
174. Мацьків П. В. Концептосфера Бог в українському мовному просторі / П. В. Мацьків. – Дрогобич: Коло, 2007. – 330 с.
175. Мацько Л. І. Аспекти мовної особистості у перспекції педагогічного дискурсу / Л. І. Мацько // Дивослово. – 2006. – № 7. – С. 2–4.

176. Мацько Л. І. Метафорична репрезентація національної культури в українській поезії ХХ ст. / Л. І. Мацько // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. – 2006. – Вип. 8.: Педагогіка. Психологія. Філологія. Філософія. – С. 371–377.
177. Мацько Л. І. Стилїстика української мови / Л. І. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
178. Мацько Л. І. Теоретичні засади лінгвокультурологічного аналізу тексту / Л. І. Мацько // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова Сер. 10; Проблеми граматики і лексикології української мови. – К.: НПУ, 2008. – Вип. 3. – Кн. 2. – С. 311 – 322.
179. Мацько Л. І. Українська мова у освітньому просторі: [навч. посіб. для студентів-філологів освітньо-кваліфікац. рівня “магістр”] / Л. І. Мацько. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
180. Мацько Л. І. Явище підтексту та засоби його вираження в художньому творі / Л. І. Мацько // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 1. – С. 58-61.
181. Медвідь Н. С. Лінгвокультуреми в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Наталя Сергіївна Медвідь. – К., 2009. – 23 с.
182. Мех Н. О. Інтерпертація концептів слово, мова в українській культурній традиції / Н. Мех. – Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г.Сковороди, 2008. – 211 с.
183. Мех Н. О. Структура лексико-семантичного поля «мова – слово» в українській поетичній мові ХІХ – початку ХХ ст. / Н. О. Мех. – К. : Вид-во Ін-ту укр. мови НАН України, 2001. – 181 с.
184. Миронюк О. М. Формули мовного етикету у північних говорах України / Миронюк О. М. // Проблеми української діалектології на сучасному етапі. Тези доповідей і повідомлень. – Житомир: Б. в., 1990. – С. 61–62.
185. Мова і культура / Відп. ред. В. М. Русанівський – К.: Наук. думка, 1986. – 183 с.
186. Мойсієнко А. Мова як світ світів: поетика текстових структур / А. Мойсієнко. – Умань: Софія, 2008. – 280 с.

187. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша / А. К. Мойсієнко. – К.: Сталь, 2006. – 300 с.
188. Молодичук О. А. Лексико-фразеологічні засоби образності в українській народній баладі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. А. Молодичук; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка; Ін-т філології. – К., 2004. – 17 с.
189. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Олена Володимирівна Назаренко. – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с.
190. Овчиннікова І. І. Аспекти вивчення стереотипу як загальнонаукового феномену / І. І. Овчиннікова // *Studia linguistica: збірник наукових праць* / КНУТШ. – Київ, 2009. – Вип. 2. – С. 281–289.
191. Огієнко І. І. Рідна мова / Упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
192. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К.: Вид-во книгарні Є. Череповського, 1918. – 272 с.
193. Павлик М. І. Неволя жіночин / М. І. Павлик // *Проза, публіцистика, листування*. – Львів: Світ, 1995. – С. 47–56.
194. Павлик М. І. Про жіночу долю / М. І. Павлик // *Проза, публіцистика, листування*. – Львів: Світ, 1995. – С. 56–62.
195. Письменна Ю. О. Етнічні особливості концептуалізації дійсності мовами європейського культурного ареалу: (на матеріалі лексики і фразеології укр., рос., англ. та італ. мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ю. О. Письменна. – К., 2008. – 20 с.
196. Поворознюк С. І. Мовні засоби експлікації етнічних стереотипів татарського народу в кримському циклі оповідань Михайла Коцюбинського / С. І. Поворознюк // *Література та культура Полісся [Текст]: зб.наук. пр. Вип. 78. Серія: Філологічні науки. № 4* / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя; [відп. ред. Г. В. Самойленко]. – Ніжин: [б. в.], 2015. – С. 135–145.

197. Пономар Л. Г. Народний одяг Правобережного Полісся середини ХІХ – середини ХХ ст. (Історико-етнографічний атлас. Словник) / Л. Г. Пономар. – К.: Бізнесполіграф, 2014. – 267 с.
198. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика: [учебное изд.] / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ; Восток-Запад, 2007. – 314 с.
199. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / Потебня А. А. – [2-е изд.]. – Х.: [б. и.], 1914. – 155 с.
200. Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. – М.: Правда, 1989. – 624 с.
201. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – 615 с.
202. Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. Изд. 5-е. / Ю. Е. Прохоров. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 224 с.
203. Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини ХХ століття: семантико-функціональний аспект / Л. О. Пустовіт. – К.: Рідна мова. 2009. – 243 с.
204. Радзівська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту: Текст – соціум – культура – мовна особистість / Т. В. Радзівська. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. агенство”, 2010 – 491 с.
205. Романюк П. Ф. Лексика весільного обряду Правобережного Полісся (Матеріали до “Лексичного атласу української мови”) / П. Ф. Романюк // Дослідження з української діалектології / Відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 225–252.
206. Рубчак М. Християнська Богородиця чи Берегиня? Фемінізм на протипагу вічно жіночому / М. Рубчак // Філософська думка: український науково-теоретичний часопис. – Київ. – 2000. – № 1. – С. 110–117.
207. Рудюк Т. В. Вербалізація концептів чоловік, жінка в українській фразеології: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Рудюк Тетяна Вікторівна. – К., 2010. – 20 с.
208. Ръжков В. А. Регулятивная функция стереотипов / В. А. Ръжков // Знаковые проблемы письменной коммуникации. Межвуз. сб. науч. трудов. – Куйбышев, 1985. – С. 15-21.

209. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія / Л. В. Савченко. – Сімферополь: Доля, 2013. – 600 с.
210. Садохин А. П. Этнология / А. П. Садохин. – М.: Гардарики, 2008. – 287 с.
211. Селіванова О.О. Концептуалізація свого й чужого в українських пареміях / О. О. Селіванова // Наукові записки Луганського нац. пед. ун-ту. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – Вип. 5. – С. 214–231.
212. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – К.–Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
213. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрямки та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с
214. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
215. Семенов О. М. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету): автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Олена Миколаївна Семенов. – К., 2006. – 41 с.
216. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир; пер. с англ.; общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика. – М.: Изд. группа Прогресс, Универс, 1993. – 656 с.
217. Сілецький Ю. Р. Етнічні гетеростереотипи в традиційному світогляді українців : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / Юрій Романович Сілецький. – Л., 2009. – 17 с.
218. Сімович В. І. Рідна мова й інтелектуальний розвій дитини / В. Сімович. – Львів: [б. в.], 1934. – 11 с.
219. Сімович О. І. Поетична символіка української народної творчості: лінгвістичний аспект / О. І. Сімович. – Львів: Львів. держ. ун-т ім. Івана Франка, 1999. – 57 с.
220. Сінчак О. П. Зовнішній вигляд української жінки як об'єкт фразеологічної репрезентації (гендерний аспект) / О. П. Сінчак // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология». – Симферополь, 2005. – Т.18 (57). – № 1. – С. 208–211.

221. Сінькевич О. Б. Основи культурології: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. Б. Сінькевич. – К.: Дім Ін Юре; Видав. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 312 с.
222. Скаб М. С. Прагматика апеляції в українській мові: навч. посібник / М. С. Скаб. – Чернівці : Рута, 2003. – 80 с.
223. Слінчук В. В. Мовностилістичні засоби творення гендерних образів молоді (за матеріалами друкованих мас-медіа): дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / Валентина Віталіївна Слінчук. – К., 2006. – 193 с.
224. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1958-1959.
225. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
226. Словник символів культури України: навчальний посібник / За заг. ред. В. П. Коцура та ін. – 3-е вид. – К.: Міленіум, 2005. – 351 с.
227. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 1999-2000.
228. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
229. Слухай Н. В. Етноконцепти та міфологія східних слов'я в аспекті лінгвокультурології / Н. В. Слухай. – К.: Київ. ун-т, 2005. – 167 с.
230. Сологуб Н. М. Мовний портрет Яра Славутича / Н. М. Сологуб. – К.: Дніпро; Вінніпег: Укр. вільна акад. наук, 1999. – 152 с
231. Сологуб Н. Народні переосмислення біблійних образів / Н. Сологуб // Мовознавство: Доп. та повідомл. IV Міжнар. конг. українців / Відп. ред. В. Німчук. – К. : Пульсари, 2002. – С. 176–180.
232. Сологуб Н. М. Стереотип / Н. М. Сологуб // Українська мова. Енциклопедія. [Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 599 с.

233. Сорокин Ю. А. Стереотип, штамп, клише: к проблеме определения понятий / Ю. А. Сорокин // Общение: теоретические и прагматические проблемы. – М.: Наука, 1978. – С. 133–138.
234. Ставицька Л. О. Гендерна лінгвістика: українська перспектива / Л. О. Ставицька // Українська мова – 2004. – № 3. – С. 58–66.
235. Ставицька Л. О. Гендерні стереотипи в сучасній українській мовній свідомості (за даними асоціативного експерименту зі словами “жінка”, “чоловік”) / Л. О. Ставицька // Наукові записки Луганського національного педагогічного університету. Серія “Філологічні науки”: Зб. наук. пр. [Поліетнічне середовище: культура, політика, освіта]. – Луганськ, 2004. – Вип. 5. – Т.3. – С. 128–146.
236. Ставицька Л. О. Гендерні стереотипи в сучасній українській мовній свідомості (за даними асоціативного експерименту зі словами мати, батько) / Л. О. Ставицька // Дивослово. – 2005. – № 5. – С. 47–51.
237. Ставицька Л. О. Мова і стать / Л. О. Ставицька // Критика. – 2003. – № 6. – С. 29–34.
238. Старовойтова Х. В. Архетип матері в сучасній французькій драмі: лінгвокогнітивний аспект: автореф. дис. (...) канд. філол. наук / Христина Володимирівна Старовойтова. – К., 2008. – 20 с.
239. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М.: Языки рус. культуры, 2004. – 992 с.
240. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – М.: Наука, 1975. – 313 с.
241. Степанов Ю. С. Номинация, семантика, семиология: виды семантических определений в современной лингвистике / Ю. С. Степанов // Языковая номинация: (общие вопросы) / А. А. Уфимцева [и др.]. – М.: Наука, 1977. – 779 с
242. Стрюк Л. Б. Етнологія України у пісенному фольклорі [навчально-методичний посібник] / Л. Б. Стрюк. – Тернопіль: Астон, 2001. – 400 с.
243. Сукаленко Т. М. “Гендер” як соціолінгвістичне поняття / Т. М. Сукаленко // Лінгвістичні дослідження. – 2013. – Вип. 36. – С. 248–254.

244. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Т. М. Сукаленко. – К., 2009. – 20 с.
245. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові / Т. М. Сукаленко ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К.: Д. Бураго, 2010. – 237 с.
246. Сукаленко Т. М. Типізовані образні парадигми словесного втілення концепту жінка в українській мові [Текст] / Т. М. Сукаленко // Українська мова: наук.-теорет. журнал. – 2010. – № 3. – С. 81–98.
247. Сюта Г. М. Мовний портрет у контексті сучасних лінгвостилістичних досліджень / Г. М. Сюта // У вимірах слова: Зб. наук. праць (До ювілею проф. кафедри української мови Л. Г. Савченко). – Харків, 2009. – С. 32–39.
248. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 312 с.
249. Телия В. Н. Основные постулаты лингвокультурологии / В. Н. Телия // Материалы II Международ. конф. [“Филология и культура”], (Тамбов, 1999). – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 1999. – Ч. 3. – С. 13–15.
250. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантические, прагматические и лингвокультурологические аспекты / Телия В. Н. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.
251. Тищенко О. В. Обрядова семантика у словянському мовному просторі / О. В. Тищенко. – К.: КДЛУ, 2000. – 236 с.
252. Тищенко О. В. Ще раз до проблеми номінації етностереотипів: лексикографічний та культурно-семіотичний аспекти / О. В. Тищенко // Актуальні проблеми прикладної лінгвістики [Текст]: матеріали Міжнародної Інтернет-конференції, (24-25 квітня 2012 року) – Умань: 2012. – С. 91–96.
253. Толстая С. М. Постулаты московской этнолингвистики / С. М. Толстая // *Etnolingwistyka: problem języka i kultury* / red. J. Bartmiński. – Lublin, 2006. – Vol. 18. – С. 7–27.
254. Толстая С. М. Стереотип и картина мира / С. М. Толстая // *Этнолингвистика. Ономастика. Этимология: материалы международной научной конференции, 8-12 сент. 2009 г.* – Екатеринбург: Изд-во Ур. Ун-та, 2009. – С. 262 – 264.

255. Толстая С. М. Этнолингвистика Ежи Бартминского / Толстая С. М. // Бартминский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. – М.: Индрик, 2005. – С. 9–10.
256. Толстой Н. И. Некоторые проблемы и перспективы славянской и общей этнолингвистики / Н. И. Толстой // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1982. – № 5. – С. 397–405.
257. Толстой Н. И. О предмете этнолингвистики и ее роли в изучении языка и этноса / Н. И. Толстой // Ареальные исследования в языкознании и этнографии: (язык и этнос): сб. науч. тр. / АН СССР, Ин-т этнографии [и др.] – Л.: Наука, 1983. – С. 181–191.
258. Толстой Н. И. Этнолингвистика в кругу гуманитарных дисциплин / Н. И. Толстой // Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М.: Индрик, 1995. – С. 27–40.
259. Толстой Н. И. Язык и народная культура: очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М.: Индрик, 1995. – 509 с.
260. Турик О. Синтез язичницьких і християнських традицій у релігійній культурі на мучасному етапі / О. Турик // Етнічна історія Європи. – 2000. – Вип. 7. – С. 54–58.
261. Україна в словах: мовнокраїнознавчий словник-довідник: навч. посіб. / упоряд. і кер. авт. колективу Н. О. Данилюк. – К.: Просвіта, 2004. – 704 с.
262. Українська родина: Родинний і громадський побут / Упоряд. Лідія Орела. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. – 424 с.
263. Уорф Б. Л. Наука и языкознание (О двух ошибочных воззрениях на речь и мышление, характеризующих систему естественной логики, и о том, как слова и обычаи влияют на мышление) / Уорф Б. Л. // Новое в лингвистике / сост., ред. и вступ. ст. В. А. Звегинцева. – М., 1960. – Вып. 1. – С. 169–182.
264. Філон М. Семантика словообразу краса в архаїчних текстах української народної словесності / М. Філон, Г. Губарева // Незгасимий СЛОВОСВІТ: збірник наукових праць на пошану професора Володимира Семеновича Калашника / уклад. М. Філон, Т. Ларіна. – Х.: Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 490–498.
265. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с.

266. Фразеология в контексте культуры / Отв. ред. В. Н. Телия; РАН, Ин-т языкознания, Проблемная группа “Общая фразеология”. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 333 с.
267. Франко І. Я. Вибрані статті про народну творчість / І. Франко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1955. – 289 с.
268. Франко І. Я. Жіноча неволя в руських піснях народних / І. Франко // Франко І. Я. Твори: У 50 т. – Т. 26. – К.: Наук, думка, 1980. – С. 210–253.
269. Хараман Н. О. Мовний образ автора у “Щоденнику” О. Довженка: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Хараман Наталія Олександрівна. – К., 2015. – 21 с.
270. Хобзей Н. В. Гуцульська міфологія. Етнолінгвістичний словник / Н. В. Хобзей. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. – 216 с.
271. Хоменська І. В. Вербалізація концепту УКРАЇНА в українському художньому дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Хоменська Інна Валеріївна. – Київ, 2016. – 20 с.
272. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии: учебное пособие / А. Т. Хроленко; под. ред. В. Д. Бондалетова. – 5-е изд. – М.: Флинта; Наука, 2009. – 184 с.
273. Хроленко А. Т. Семантика фольклорного слова / А. Т. Хроленко. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1992. – 138 с.
274. Чабаненко В. А. Стилiстика експресивних засобiв української мови / В. А. Чабаненко; Запорiз. держ. ун-т. – Запорiжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.
275. Черданцева Т. З. Эталоны и стереотипные ситуации во фразеологизмах различных типов / Т. З. Черданцева // Культурные смыслы во фразеологизмах. – М.: Языки славянской культуры, 1999. – С. 86-93.
276. Черевченко О. Універсальні та національно-специфічні аспекти концептуалізації світу у поетичному мовленні / О. Черевченко // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 4 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Вип. 81 (2). – С.155–159.
277. Чернова А. В. Концепти «батько», «мати» в українській лексико-фразеологічній системі світу: автореф. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Аліна Володимирівна Чернова. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.

278. Чибишева О. А. Концепт «Женщина» в русской и английской фразеологии: (на материале предметных фразеологизмов, именующих женщину): автореф. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / О. А. Чибишева. – Челябинск, 2005. – 24 с.
279. Шарапа М. В. Вербальні та невербальні компоненти у весняно-літніх календарних обрядах Середнього Полісся: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Марина Василівна Шарапа. – Київ, 2011. – 16 с.
280. Шведова М. О. Вербалізація образних стереотипів сприйняття часу в російській мові: автореф. дис. ... канд. філолог. наук / М. О. Шведова. – К., 2008. – 19 с.
281. Шевельов Ю. В. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії, 1947 – 1953 рр. / Юрій Шевельов. – К.: Темпора, 2012. – 662 с.
282. Шульжук К. Ф. Звертання в українських народних піснях / К. Ф. Шульжук // Мовознавство. – 1968. – № 6. – С. 69–73.
283. Этнические стереотипы поведения / [ред. А. К. Байбурина]. – Л.: Наука, 1985. – 325 с.
284. Юдін О. В. Етнолінгвістичне вивчення народної культури і проблема дефініювання / Олексій В. Юдін // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. 2011. – Вип. 52. – С. 12–24.
285. Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Х.: Основа, 1993. – 172 с.
286. Ядов В. Социальный стереотип / В. Ядов // Философская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1970. – С. 134.
287. Яковлева В. Б. Вербалізація концепту СІМ'Я в українській мовній картині світу: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Яковлева Вікторія Борисівна. – Х., 2008. – 20 с.
288. Bartmiński J. Czym zajmuje się etnolingwistyka?: [Електронний ресурс] / J. Bartmiński // Akcent. – 1986. – №26. – S. 16–22.
289. Bartmiński J. Językowy obraz świata a spójność tekstu / J. Bartmiński. // Teoria tekstu / [J. Bartmiński, R. Tokarski]; pod red. T. Dobrzyńskiej. – Ossolineum, 1986. – S. 65–81.
290. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata / J. Bartmiński. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007. – 283 s.

291. Bartmiński J. Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki / J. Bartmiński // *Język a kultura*. T.12. – Wrocław, 1998. – S. 63–84.
292. Bartmiński J. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata // *Językowy obraz świata* / pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1999. – Wyd. 2. – S. 103–120.
293. Bartmiński J. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki / J. Bartmiński // *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. – Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdańsk. Łódź, 1985. – S. 25–53.
294. Panasiuk J. O zmienności stereotypów / J. Panasiuk // *Język a kultura*. T.12. – Wrocław, 1998. – S.84–99.
295. Perlin J. Afektonimy w polskim, francuskim, hiszpańskim i niderlandzkim. Analiza morfologiczna i semantyczna / Jacek Perlin, Maria Milewska // *Uczucia w języku i tekście. Język a kultura*. – Wrocław, 2000/14. – S. 165–173.
296. Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny / przygotował zespół pod kier. nauk. Jerzego. Bartmińskiego. – Wrocław: Wydaw. CPBP, 1980. – 275 s.
297. Słownik stereotypów i symboli ludowych / pod red. J. Bartmińskiego. – T. 1. Zeszyt 1. – Lublin, 1996; – T. 1. Zeszyt 2. – Lublin, 1998.
298. *The Handbook of Discourse Analysis* / [ed. by D. Schiffrin, D. Tannen, E. Heidi Hamilton]. – Blackwell Publishing, 2003. – 694 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антологія лемківської пісні / [упоряд. М. Байко]. – Львів: Афіша, 2005. – 496 с.
2. Бойківський мій краю: пісні з голсу Марії Ільницької з села Ільник Турківського району Львівської обл. / упоряд. П. Зборовський та ін.]. – Львів: Камула, 2004. – 149 с.
3. Буковинські народні пісні / [упоряд., вст. ст. та приміт Л. Яценка]. – К.: Вид-во Акад. НАН УРСР, 1963. – 678 с.
4. Весільні пісні / [упоряд. та авт. вст. ст. М. М. Шубравська]. – К.: Дніпро, 1988. – 475 с.
5. Весільні пісні: у двох книгах / [упоряд., прим. М. М. Шубравської]. – К.: Наук. Думка, 1982. – Кн. I. – 866 с.; кн. II. – 678 с.
6. Веснянки / [ред. Н. А. Підпала]. – К.: Муз. Україна, 1970. – 175 с.
7. Веснянки, колисанки та загадки, записані 1920 року в селі Кирилівка Григорієм Ткаченком / [підготов.: С. К. Росовецького, Ю. Б. Дядищевої-Росовецької, К. Ткаченко]; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: ВПЦ Київ. ун-т, 2007. – 135 с.
8. Веснянки: Українські народні пісні / [упоряд. та авт. вступ. ст. Н. С. Шумада]. – К.: Дніпро, 1984. – 110 с.
9. Галицько-руські народні пісні з мелодіями / зібрав в селі Ходовичах Іван Колесса. У Львові: Накладом Товариства, 1902. XXXVI, 303 с.
10. Гринченко Б. Г. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседней с ней губерниях ... Б. Д. Гринченко / Б. Д. Гринченко. – Чернигов: Типография Губерн. Земства, 1895-1899. – Т. 1. – 698 с.; Т. 2. – 398 с.; Т. 3. – 765 с.
11. Етнографічні матеріали, зібрані В. Кравченком на Волині та по сумежних губерніях: У 2 т. / [передм. М. Гладкого]. – Житомир: Вид. Тов. дослідників Волині, 1914. – Т. 2. – 160 с.
12. З голосу мами: Фольклорний світ села Волиці / [укл. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. – 352 с.
13. Закарпатські народні пісні / [упоряд., передм. та приміт. З. І. Василенко; відп. ред. М. М. Гордійчук]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 371 с.
14. Закарпатські пісні та коломийки / [упоряд. М. М. Кречко, П. В. Лінтур]. – Ужгород: Карпати, 1965. – 351 с.

15. Закувала зозуленька: Антологія української народної творчості. Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки / [упоряд., авт. передм. та приміт. Н. С. Шумада] – К.: Веселка, 1989. – 606 с.
16. Золотослов: Поетичний космос Давньої Русі / [упоряд., авт. передм. та перекл. М. Москаленко]. – К.: Дніпро, 1988. – 295 с.
17. Ігнатюк І. Родинно-побутові пісні з Підляшшя // Український календар 1987. – Варшава: Українське суспільно-культурне товариство, 1987. – С. 302 – 306.
18. Ігри та пісні. Весняно-літня поезія трудового року / [упоряд., передм. і приміт. О. І. Дея]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 671 с.
19. Ігрові веснянки / [упоряд., передм. і приміт. Л. Єфремова. За ред. М. Дмитренка]. – К.: Видав. М. Дмитренко, 2005. – 208 с.
20. Календарно-обрядові пісні / [упоряд., авт. вст. ст. та приміт. О. Ю. Чебанюк]. – К.: Дніпро, 1987. – 392 с.
21. Калиновий квіт Полісся: Народні пісні, що побутують у Камінь-Каширському районі на Волині / [збір. і впоряд. О. П. Кондратович]. – Луцьк: Надстир'я, 1994. – 236 с.
22. Квітка К. Народні мелодії з голосу Лесі Українки / Запис. і упоряд. Климент Квітка. – К.: [б. в.], 1917. – Ч. 1. – 229 с.
23. Квітка К. Українські пісні про дівчину, що помандрувала з зводителем: систематизація, уваги, та нові матеріали / К. Квітка. – К.: З друк. Укр. АН, 1926. – 39 с.
24. Квітка К. Українські пісні про дітозгубницю / К. Квітка. – К.: З друк. Укр. АН, 1927. – 73 с.
25. Колядки і щедрівки / [збір. В. Гнатюк]. – Л.: Наук. т-во ім. Т. Шевченка 1914. – Т. 1. – 270 с.
26. Колядки та щедрівки в сучасних записах / [упоряд. С. А Китова]. – Черкаси: Брама, 2003. – 248 с.
27. Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового року / [упоряд., авт. передм. і приміт. О. І. Дея]. – К.: Наук. думка, 1965. – 804 с.
28. Кондратович О. Весілля на Поліссі / О. П. Кондратович. – Луцьк: Надстир'я, 1996. – 110 с.
29. Купальські пісні / [передм. О. Дея]. – К.: Муз. Україна, 1970. – 206 с.

30. Лемківські народні пісні / [упоряд. І. Майчик]. – К.: Муз. Україна, 1970. – 95 с.
31. Леся Українка. Зібрання творів: у 12 т. / Леся Українка. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 9.
– Записи народної творчості. Пісні, записані з голосу Лесі Українки / [упоряд. та приміт. О. І. Дея, С. Й. Грици; ред. тому Ф. П. Погребенник]. – 432 с.
32. Лозинський В. І. Українське весілля. – К.: Наук. думка, 1992. – 205 с.
33. Максимович М. О. Українські народні пісні, видані М. Максимовичем. (Фотокопія з вид. 1827 р.) / Михайло Максимович / підг. П. М. Попової. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 343 с.
34. Метлинський А. Народные южнорусские песни / Изд. Амвросия Метлинского / Амвросий Метлинский. – К.: В университетской типографии, 1854. – 472 с.
35. Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського: (систематизація матеріалу, вступ. ст., пісен. паралелі Ф. Колесси) / [упоряд., вст. ст., прим., пер. з пол. С. Й. Грици]. – К.: Муз. Україна, 1995. – 418 с.
36. Муравський шлях – 2000: Матеріали фольклорно-етнографічної експедиції / [упоряд. Г. В. Лукянець, М. П. Маслов, О. В. Коваль]. – Х.: Регіон-інформ, 2000. – 152 с.
37. Наймитські та заробітчанські пісні / [авт. передм. С. Й. Грица; редкол. О. І. Дей та ін.] – К.: Наук. думка, 1975. – 575 с.
38. Народна лірика / [упоряд. М. Плісецький]. – К.: Рад. письмен., 1941. – 274 с.
39. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким / Я. Ф. Головацкий. – Москва: Изд-во. Импер. общ-ва истории и древностей российских, 1878. – Ч. 1. – 388 с.; Ч. 2. – 841 с.; Ч. 3. – 624 с.
40. Народні перлини. – К.: Держ. видав. худ. літ., 1961. – 213 с.
41. Народні перлини / [упоряд., авт. вст. ст. М. Стельмаха]. – К.: Дніпро, 1975. – 391 с.
42. Народні пісні Буковини в записах Юрія Федьковича. – К.: Муз. Україна, 1968. – 222 с.
43. Народні пісні в записах Івана Вагилевича / [упоряд., вст. ст. і прим. М. Й. Шалати]. – К.: Муз. Україна, 1983. – 159 с.
44. Народні пісні в записах Івана Манжури / [упоряд., авт. вст. ст. та приміт. Л. С. Каширіна]. – К.: Дніпро, 1974. – 351 с.
45. Народні пісні в записах Івана Нечуя-Левицького / [упоряд., авт. вст. ст. і приміт. О. І. Дея]. – К.: Муз. Україна, 1985. – 103 с.

46. Народні пісні в записах Івана Франка / [упоряд., передм. та приміт. О. І. Дея]. – Львів: Каменяр, 1966. – 427 с.
47. Народні пісні в записах Івана Франка / [упоряд., вст. ст. і приміт. О. І. Дея]. – К.: Муз. Україна, 1981. – 335 с.
48. Народні пісні в записах Маркіяна Шашкевича / [упоряд., вст. ст. і прим. М. Й. Шалати]. – Київ: Муз. Україна, 1973. – 110 с.
49. Народні пісні в записах Миколи Гоголя / [упоряд., авт. післямови та приміт. О. І. Дея.] – К.: Муз. Україна, 1985. – 207 с.
50. Народні пісні в записах Михайла Павлика / [упоряд. і приміт. О. І. Дея, В. А. Качкана]. – К.: Муз. Україна, 1974. – 319 с.
51. Народні пісні в записах Михайла Яцкова / [упоряд. О. І. Дей, М. М. Ільницький]. – К.: Муз. Україна, 1983. – 111 с.
52. Народні пісні в записах Осипа Маковея / [упоряд., вст. ст. і приміт. В. А. Качкана]. – К.: Муз. Україна, 1981. – 99 с.
53. Народні пісні в записах Павла Тичини / [упоряд. В. І. Суржі]. – К.: Муз. Україна, 1976. – 176 с.
54. Народні пісні в записах Панаса Мирного та Івана Білика / [упоряд. авт. вст. ст. та приміт. І. В. Хланта]. – К.: Дніпро, 1977. – 135 с.
55. Народні пісні в записах Степана Руданського / [упоряд., вст. ст. і приміт. Н. С. Шумади]. – К.: Муз. Україна, 1972. – 291 с.
56. Народні пісні Житомирщини (з колекцій збирачів фольклору) / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського; [упоряд. та вст. ст. Л. О. Єфремової]. – К.: Наук. думка, 2012. – 723 с.
57. Народні пісні з батьківщини Івана Франка / НАН України. Ін-т народознавства. Від. фольклористики; Зібрав та упоряд. В. Сокіл. – Львів: Каменяр, 2003. – 407 с.
58. Народні пісні з голосу Дніпрової Чайки та в її записах / [упоряд., авт. ст. та приміт. О. І. Дея та В. Г. Пінчука] – К.: Муз. Україна, 1974. – 216 с.
59. Народні пісні з-над Дністра в записах Євгенії Ярошинської / [упоряд., авт. ст. і приміт. М. В. Гуць]. – К.: Муз. Україна, 1972. – 324 с.

60. Народні пісні з Підкарпатської Русі. Зібрав і зредагував Ф. Колесса. – Ужгород, 1938. – 149 с.
61. Народні пісні з села Соломії Крушельницької. Записані в с. Біла Тернопільського р-ну Тернопільської обл. / [упоряд. П. Медведик, О. Смоляк]. – Тернопіль: Збруч, 1993. – 189 с.
62. Народні пісні Рівненщини: фонографічний збірник / [ред-упоряд., авт. перед. слова і приміт. Н. Супрун-Яремко]. – Рівне : ПП М. Дятлик, 2013. – 458 с.
63. Народні пісні українців Зеленого Клину в записах В. Сокола / В. Сокіл, Л. Лукашенко. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1999. – 271 с.
64. Народні пісні Хмельниччини: (з колекцій збирачів фольклору) / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського; [упоряд. М. К. Дмитренко, Л. О. Єфремова]. – К.: Наук. думка, 2014. – 722 с.
65. Народні пісні Чернігівщини у запису Валентина Дубравіна / [упоряд. В. Г. Дубравіна]. – Чернігів: Упр. у справах преси та інформації, 2001. – 364 с.
66. Перлини української народної пісні / [упоряд. М. Гордійчук]. – К.: Муз. Україна, 1991. – 383 с.
67. Пісні з Волині / [упоряд., авт. вст. ст. та приміт. О. Ф. Ошуркевича]. – К.: Дніпро, 1970. – 333 с.
68. Пісні кохання / [упоряд., авт. вст. ст. та приміт. О. І. Дея]. – К.: Дніпро, 1986. – 367 с.
69. Пісні маминого серця: Пісенник / [упоряд. та передм. Р. П. Радишевського; Міжнар. шк. україністики НАН України]. – К.: Просвіта, 2006. – 351 с.
70. Пісні Поділля: Записи Насті Присяжнюк в селі Погрибище / [упоряд. С. В. Мишанич; відп. ред. С. Й. Грица]. – К.: Наук. Думка, 1976. – 523 с.
71. Пісні про кохання / Видав Д. Лавренко. – К.: В друкарні Хведорова, 1864. – 168 с.
72. Пісні родинного життя / [упоряд., авт. вст. ст. та приміт. Г. В. Довженок; Відп. ред. І. П. Березовський]. – К.: Дніпро, 1988. – 359 с.
73. Пісні Сумщини. Українські народні пісні. – К.: Муз. Україна, 1989. – 503 с.
74. Пісні Тернопільщини: календарно-обрядова та родинно-побутова лірика: Пісенник. – К.: Муз. Україна, 1989. – Вип. 1. – 495 с.

75. Пісні Явдохи Зуїхи / [зап. Г. Танцюра; упоряд. В. А. Юзвенко, М. Г. Ясько; ред. та упоряд. нот. матер. З. І. Василенко]. – К.: Наук. думка, 1965. – 812 с.
76. Поліська дома / [упоряд. В. Давидюк]. – Рівне: Волинські обереги, 2003. – Вип. 2: Весна. – 176 с.
77. Поліська дома: Фольклорно-діалектологічний збірник / [упоряд. В. Давидюк, Г. Аркушин]. – Луцьк: Твердиня, 2008. – Вип. 3. Літо. – 404 с.
78. Сборник песен буковинского народа / [сост. А. Лоначевский]. – К.: Тип. М. П. Фрица, 1875. – С. 85–314.
79. Смоляк О. Весняна обрядовість Західного Поділля в контексті української культури. Монографія. Ч. 2. Нотний додаток / Смоляк О. С. – Тернопіль: Астон, 2001. – 392 с.
80. Струни серця : укр. пісні про кохання. – К. : Держ. вид-во худож. л-ри, 1959. – 233 с.
81. Триста найкращих українських пісень. – К.: ВІК; друкарня В. П. Бондаренка та П. Ф. Гніздовського, 1914. – 240 с.
82. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной ИРГО: Юго-Западный отдел: Материалы и исслед., собранные д. чл. П. П. Чубинским. — СПб.: Издан под наблюдением д. чл. Н. И. Костомарова, 1877 / Чубинский П. П. – СПб.: [б. и.], 1872–1878. – Т. 1. – 1872. – 692 с.; Т. 2. – 1878. – 524 с.; Т. 3. – 1872. – 523 с.; Т. 5. – 1874. – 1209 с.
83. Український календар – Варшава: Українське сусп.-культ. тов., 1987. – С. 306.
84. Українські народні ліричні пісні / [упоряд. М. М. Гордійчук, А. М. Кінько, М. П. Стельмах; ред. М. Т. Рильський]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 687 с.
85. Українські народні пісні / [ред. М. Т. Рильський, К. Г. Гуслистий]: 2 кн. – К.: Мистецтво, 1955. – Кн. I. – 484 с.; Кн. II. – 416 с.
86. Українські народні пісні. Кн. 1. Українські народні пісні про кохання і жіночу долю / В записях І. П. Васильченка. – Х.: Око, 2003. – 203 с.
87. Українські народні пісні в записях Володимира Гнатюка. – К. : Муз. Україна, 1971. – 323 с.
88. Українські народні пісні в записях Зоріана Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся) / [упоряд. О. І. Дей]. – К. : Наук. думка, 1974. – 782 с.

89. Українські народні пісні в записах Михайла Стельмаха / [вступ. ст. та упоряд. В. М. Скрипки]. – К.: Муз. Україна, 1969. – 118 с.
90. Українські народні пісні в записах Олександра Потебні. – К.: Муз. Україна, 1988. – 310 с.
91. Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських / [упоряд. та авт. приміт. А. Ю. Ясенчук]. – К.: Наук. думка, 1978. – 326 с.
92. Українські народні пісні в записах Софії Тобілевич / [упоряд. С. В. Мишанич (тексти), М. В. Мишанич (мелодії); ред. О. І. Дей]. – К.: Наук. думка, 1982. – 420 с.
93. Українські народні пісні: З голосу Антоніни Голентюк: Пісенник / [Фольклор. записи та упоряд. Т. П. Олещук]. – К.: Муз. Україна, 1991. – 270 с.
94. Українські народні пісні з лемківщини. – К.: Муз. Україна, 1972. – 404 с.
95. Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / [упоряд. М. М. Олійник-Шубравська]. – К.: Муз. Україна, 1990. – 453 с.
96. Українські народні пісні про кохання / [упоряд. Ю. Білякова та М. Кагарлицька]. – К.: Мистецтво, 1971. – 212 с.
97. Українські народні пісні про кохання / [упоряд. Т. О. Дмитрієва]. – К.: Муз. Україна, 1978. – 135 с.
98. Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика. Ч. 1. / [вступ. ст., упоряд. Г. К. Сидоренко]. – К.: Дніпро, 1964. – 586 с.; Ч. 2. – К.: Дніпро, 1965. – 528 с.
99. Українські народні пісні в записах Михайла Стельмаха. – К.: Муз. Україна, 1969 р. – 118 с.
100. Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича / [упоряд., авт. передм. і приміт. О. І. Дея]. – К.: Наук. думка, 1983. – 527 с.